

శ్రీబాలానందరాచార్య ప్రభావం

శ్రీదాభిరామము

ఇంటింట సరస్వతీ పీఠం :

సంప్రదాయ సాహితీ—20

వినుకొండ వల్లభరాయని

క్రీడా బిరామము

అనుబంధము :

శ్రీనాథుని వీధి నాటకము, చాటువులు

Revised Price Rs 3-50

సమాలోకనము :

బి. వి. సింగరాచార్య

**DONATED TO
TTD CENTRAL LIBRARY**

గౌరవ సంపాదకులు :

బొమ్మకంటి వేంకట సింగరాచార్య

బాలాంబ్రపు నళినీకాంతరావు

వినుకొండ వల్లభరాయుడు

యం. శేషారావు అండ్ కో
మరిచిపల్లి. మద్రాసు. సికింద్రాబాద్

ESS 20

కృష్ణాంధకర

BSS -20

EMESCO SAMPRADAAYA • SAAHITI
(Bmesco Classics)

KREEDAABHIRAAMAMU

by

VINUKONDA VALLABHARAYADU

Publishers :

M. SESHACHALAM & CO.

EMESCO POCKET BOOK

First Edition : June 1972

Cover Design :

BAPU

Printers :

SRI KALA PRINTERS

Madras - 33

Distributors :

ANDHRA PRADESH BOOK DISTRIBUTORS,
Raashtrapathi Road, Secunderabad.

Soft Cover Rs. 2-50

Library Edition Rs. 4-25

విషయానుకమణిక

ప్రకాశిక	IX
సమాలోకనము	XI
క్రీడాభిరామ కర్తృత్వము-వివిధ పండితాభిప్రాయములు	LIII
పరిష్కరణము-పాఠనిర్ణయము	LXVIII
క్రీడాభిరామము	1-70
అనుబంధము : శ్రీనాథుని వీధి	71-88
శ్రీనాథుని చాటువులు	89-108
పద్యానుక్రమణిక	107-119
లఘుటీక	121-148

ప్రస్తావన : రూపక భేదముగు వీధి ప్రకృతి (1), కృతికర్త ప్రకంస [ప్రరోచనము] (1), వల్లభామాత్యుని పాండితీ వైభవాదికము (8), మూలగ్రంథముగు ప్రేమాభిరామ ప్రకంస (8), దేశ భాషలందుఁ దెలుఁగు లెన్న (9), పాత్ర ప్రవేశ సూచనము (9), సూత్రధారోక్తి (10).

కథా ప్రారంభము : గోవింద మంపనకర్మ, టిట్టిరన్నెట్టి ప్రవేశము (12), శీతోపద్రవము (13), ప్రస్తావన కాలాచిత

VI

శుభ శకునములు (14), కోడి కూత (14), శిశికాలమునఁ
 బల్లెటూరి భోజన సౌష్ఠవము (15), కామమంజరి యయక (15),
 ప్రావృట్కూల ప్రవాస భేదము (15), తొలి సంజ తెంజాయ (16),
 ప్రత్యూష సుషమ (16), శుభ శకునములు (17), మేదర కరణ
 వేళ్యా విలాసములు (17), చెఱకు విలుకాని ములికి చందాల భామ
 (18), కర్ణాటి కలికితనము (18), సునరభేత్తను వేడుక మందు
 నమ్ము జోటి (19), కాపుటిల్లాలి మౌగ్యము (20), కర్ణాటభామతో
 మంచనశర్మ ప్రౌఢ సంవాదము (21), పాప ద్యూత పర్యాలోకనము
 (23) సంపంగినూనె నమ్ము కరణ కాంత (23), ములికినాటి తెలికి
 జోటి (24), కుట్టుపనివాని కొంటె చూపులు (25), ఈరీర్పు చకోర
 నేత్ర (25), మగపోడిమి వైఖరితోఁ బసుపు నూరు పడఁతి
 సౌబఁగు (25), ఓరుఁగల్లు మహా నగర వైభవము (26), పలనాటి
 వీర గాథా గానాభినయము (27), పలనాటివీరుల చరిత్ర (28), ఏక
 వీరాదేవి స్తుతి (28), మాహారమ్మ మహిమ (30), ఏకవీర
 యెదుటఁ బరశురామ గాథా గీతిక (31), మాలెత - ఏకవీరా
 కీర్తనము (31), కాపు పూవుఁబోడి కై నేత (32), జక్కుల
 పురంద్రి - కామవల్లి స్తుతి (33), ఆక్కల యారాసము (33),
 మైలార వీరభటుల పటు సాహస కృత్యములు (34), గొరగ పథుడు
 గొండ్లి యాట (35), మైలారదేవ స్తుతి (35), నగరమందలి
 నానావిధ దేవాలయములు (36), మంచన గావించిన భైరవ స్తుతి
 (37), నిప్పులు చెఱగెడి బీరెండ (37), గడియారమ్మున ఘంటా
 నాదము (37), పూటకూటింటఁ బుష్పశరుని దౌత్యము (38),
 అహార విహారముల యడ్డరుడలు (39), పుష్పలావిక - గేఁగిపూవు

కానుక (40), మాచల్దేవి చిత్రకాలా ప్రవేశము (41), మంచన
మాచల్దేవుల సరస సంభాషణము (43), చిత్తజుని శౌర్య మెఱిఁ
గించు చిత్రకాల (43), మదనరేఖకు ముకుర వీణ మహోత్సవము
(44), శ్రీకాకుళపుఁ దిరునాళ్లలో వనమదాణుని స్వైర విహారము
(46), స్వచ్ఛందచారిణులకు మంచన దీపెన (49), మంచన
కామమంజరి ననునయించుట (49), నాగరికుని నాగస్వరము (50),
పాములాట (50), పాముల మెంగని నాగస్వర నైపుణి (51),
తూర్పునాటి గడిఁడు (52), పొట్టేళ్ళ పోరు - పందెములు (52),
కోడిపందెముల వర్ణనము (54), మహి నుదయించిన గాంధర్వి
మధుమావతి (56), మధుమావతి తొలి మలి జన్మల రహస్యము (56),
మదాన పృతాంతము (57), మంచనశర్మ బోధించిన విట ధర్మ
సూక్తిము (59), సాయంకాల వర్ణనము (60), బాలల బంగారు
బంతుల యాట (61), నట్టువుని కోడలితో మంచన చతురోక్తి (61),
చలిని సరకుగొనని పైరికుఁడు (62), అక్కలవాడలోని టక్కు
లాడులు (62), జార ధర్మాసనమున విషయ చర్చ (62), మంచన
శర్మ న్యాయ నిర్ణయము (63), సంధ్యాకాలమున ఆర్యవాటి
ప్రవేశము (64), మంచనశర్మ కామమంజరిని తలంచి వలవంకల
పాలగుట (66), కామమంజరీ సమాగమము (66), టిట్టిభసెట్టికిఁ
దమ్మడిపానితోడి సాంగత్యము (67), చంద్రునకు జార దంపతుల
సమర్ప (69) ఉపసంహారోక్తి [భరతవాక్యము] (69), అశ్వాసాంత
గద్యము (70).

ప్రకాశిక

మొక్కో సంప్రదాయ సాహితీ ప్రచురణలలో ఇంతవరకు తెలుగు సాహిత్యంలో సువిఖ్యాతములైన పందొమ్మిది కావ్యాలు వెలువరించాము. మన ప్రాచీన సాహిత్యంపట్ల ఆధునిక సాహిత్య రసజ్ఞుల ఆసక్తిని, అభిరుచిని పునరుజ్జీవింపజేయటం ఆవసరమనీ, 'దేశభాషలందు తెలుగు లెస్స' అన్న అనుపమ ఖ్యాతికి ప్రధాన హేతువులైన ప్రాచీన కావ్యాల పరిచయం నవ సాహిత్యకులకు అవశ్యకమనీ, దానివల్ల వారి సాహితీ రసజ్ఞత పరిపుష్టమై, తెలుగు పలుకుబడుల ఒడుపులు, ఒయ్యారాలు వారు చక్కగా గ్రహించి ఆనందించగలరనీ విద్యన్మిత్రులు మాకు చిరకాలంగా చేస్తూ వచ్చిన సూచనలను అనుసరించి ప్రారంభించిన ఈ ప్రచురణలు సహృదయామోదం పొందుతూం డటం విశేషం. వివిధ పత్రికలలో వెలువడుతూన్న సమీక్షలు, సాహితీ ప్రీయు లెందరో పంపిన అభినందన లేఖలు, అన్నింటికన్న ఈ పుస్తకాలు చురుకుగా పంపకం అవటంలో పాఠకులు, పుస్తక విక్రేతలు చూపుతూన్న ఉత్సాహం - ఈ ప్రచురణల అగత్యాన్ని, ఆదిలో సాహితీ హితైషులైన విద్వాంసులు చేసిన సూచనలోని ఔచిత్య విస్ఫులయంగా ద్రువపరచటం మరొక విశేషం.

సంప్రదాయ సాహితీ ప్రచురణలను అభినందించిన కొందరు మిత్రులు మాకు కొన్ని సూచనలు కూడా చేశారు. ఈ కావ్యాలు టీకా తాత్పర్యాలతో ప్రచురిస్తే చాలినంత భాషాజ్ఞానం లేని పాఠకులకు కూడా ఉపయోగకరంగా ఉంటాయని కొందరూ, కనీసం కొన్ని కఠిన పదాలకైనా అర్థాలు (లఘుటీక) ఇవ్వటం మంచిదని మరి కొందరూ సలహా లిచ్చారు. పీఠికలు ఆయా కవుల్ని గురించి ప్రత్యేక

కృషి చేసినవలువురు విద్వాంసులచేత వ్రాయించటం మంచిదన్నది మరొక సలహా. ఈ ప్రచురణలయందు ఆదరభావంతో చేసిన ఈ సూచనలకు కృతజ్ఞత.

అయితే, ఈ ప్రచురణల ఆశయం సాధ్యమైనంత తక్కువ వెలకు, సులభంగా చేతబట్టి చదువుకొనటానికి వీలయిన, ముచ్చటైన, చిన్ని సంపుటాలుగా, ముఖ్యంగా నవ సాహిత్యకులకు అనువుగా, విస్తృతంగా పంపకం చేయటం - అని ఆలోచనలో మేము చేసిన వివరణ దృష్ట్యా ఈ సూచనల ఆదరణీయతను పరిశీలించవలసి ఉంది.

సంప్రదాయ సాహితీ: ప్రథమ దశకము—(1. మను చరిత్రము, 2. వసుచరిత్రము, 3. అముక్తమాల్యద, 4. పాండురంగ మాహాత్యము, 5. శృంగార నైషధము, 6. పారిజాతాపహరణము, 7. శ్రీకాళహస్తి మాహాత్యము, 8. ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నము, 9. విజయ విలాసము, 10. హర విలాసము) ప్రచురణ పూర్తి చేసి, వాటిపట్ల పాఠకలోకంలో వ్యక్తమయిన ఆసక్తిని పురస్కరించుకొని, అలాగే ఈ పరంపరలో మరికొన్ని ప్రముఖ కావ్యాలు - పిల్లలమట్టి పిన వీరభద్రకవి శృంగార శాకుంతలము, మొల్ల రామాయణము, సారంగు తమ్మయ వైజయంతీ విలాసము, పింగళి సూరన కళాపూర్ణోదయము రెండు సంపుటములుగాను, దిల్లజీయము, అహల్యా సంక్రందనము, రాధికా సాంత్యనము, శృంగారవిజయము ప్రచురించి, ఇప్పుడు క్రీడాధిరామమనే ఈ సువిఖ్యాత శృంగార కావ్యమును అందిస్తున్నాము.

ఇక్కడితో సంప్రదాయ సాహితీ పందొమ్మిది కావ్యాలు (20 సంపుటాలు) వెలువరించాము. ఇతర ప్రసిద్ధ కావ్యాలుకూడా వీలు వెంబడిని ఇలాగే ముచ్చటైన సంపుటాలుగా ప్రచురించగలము.

ఈ ప్రచురణలకు నదా మీ సహకారం ఆశిస్తున్నా

భవదీయుడు,

యం. యన్. రావు

సమూలోకనము

బి. వి. సింగరాచార్య

క్రీడాభిరామం మిగిలిన కావ్యాలవంటిది కాదు. ఇటువంటి కావ్యం తెలుగులో ఇంకొక్కటి కూడా లేదు. ఈ చిన్న (296 పద్య గద్యాల) ఏకాశ్యాన ప్రబంధంపైన మన పండితులు పెంచిన తీవ్ర దీర్ఘ తర తర్జన భర్జనలు ఇంకే కావ్యాన్ని గురించి సాగింది లేదు.

తెలుగులో ఇదొక గొప్ప కావ్యం. గొప్ప కావ్యానికి ఒక లక్షణం-సమకాలిక ప్రజల జీవన విధానాలను ప్రతిఫలించడం. ఈ లక్షణం ఈ కావ్యానికి ఒప్పినంతగా ఇంక ఏ ప్రాచీన తెలుగు కావ్యానికి నప్పదు. వినాదో, సంస్కృత పురాణ గాథానువాదనమే సర్వ కవితా విధానంగా సాగుతున్న సమయంలో రచితమైన ఈ కావ్యానికి, ఈ ఆధునిక కవితా లక్షణం ఇంతగా అతకటం వింత.

ఒకనాటి (14వ శతాబ్ది తొలి పాదంలోని) ఓరుగల్లు పట్టణం, అందులోని వివిధ వర్గాల ప్రజల విశ్వాసాలు, మూఢ విశ్వాసాలు, ఆచారాలు, దురాచారాలు, భోగాలు, క్రీడా వినోదాలు వాస్తవికంగా కళ్ళకు కట్టినట్టు చిత్రిస్తా దీకవి. నాటి శిష్టుల దుష్ట సంప్రదాయాలను, కవి సమయాలను ఒడుపుగా అవహేళన చేస్తాడు.

క్రీడాభిరామ రచకుడి మనస్సు ఆరునూరేళ్ళ చరిత్రని అధిగమించి ఎగిరిపోయి, ఆనాటి ఓరుగల్లు పట్టణంపైన వక్ర భ్రమణాలు చేస్తూ, చూస్తున్నట్టు అనిసిస్తుంది-ఈ కావ్యం చదువుతున్నంతసేపూ.

ఎమెస్కో పీఠికలు

ఎమెస్కో సంప్రదాయ సాహితీ పరంపరలో వెలువడే కావ్యాలకు పీఠికా రచనలో ఒక ప్రత్యేక పద్ధతి ఉంది. తొలి పది

కావ్యాలకు పీఠికలు రచించిన కవినప్రమాట్లు శ్రీ విశ్వనాథ సత్య నారాయణగారు పెట్టిన ఒరవడి అది. మన ప్రాచీన సాహిత్యంతో ఎక్కువ పరిచయంలేని నవ రసజ్ఞులకు మన ప్రబంధ సాహిత్యంలో అభిరుచి కల్గించటానికి ఉద్దిష్టమైన ఈ ప్రచురణలకు ఇది అవశ్యక మని తోచి, ఆ విధంగా పీఠికలు రచింపజేయడం ఆచారం అయింది.

స్వల్ప కథలో స్వభావోక్తి సాభాగ్యం

పీఠికలో, కావ్యంలోని కథను సంగ్రహంగా తెలిపి, అందలి అంశాలను ముందుగా పాఠకులకు చవి చూపించటం ఆదినించి ఎమెస్కో సంప్రదాయ సాహితీ పద్ధతి. క్రీడాభిరామం 'వీధి' అనే ఏకాంక రూపక ప్రభేదం 'ప్రేమాభిరామా'న్ని అనుసరించి కూర్చిన ఏకాశ్వాస ప్రబంధం అవటంవల్ల ఇందులో కథ అక్కల్పం. అన్నీ వర్ణనలు - ఆనాటి ఓరుగల్లు పట్టణంలో వివిధ దృశ్యాల వర్ణనలు. ఇందులో ప్రధానపాత్రలైన మంచన, టిట్టిభసెట్టి ఓరుగల్లు నగరం లోకి పోతూ దారిలో వారి చూపులను ఆకట్టుకొన్న దృశ్యాలు వర్ణిస్తారు. వారికి ఎదురైన వేళ్యల, వ్యభిచారిణుల వర్ణనలు, మంచి పాకంలో పడిన పసందైన ఇతర వర్ణనలు ఎన్నో ఉన్నాయి. అక్కడక్కడ ఆవర్ణనలలో శృంగారం పచ్చిగా ఉన్నా, అందులో కవి చూపిన చమత్కారం వాటికి శోభ నిచ్చి కావ్యాన్ని రసజ్ఞులకి అస్వాద్యం చేస్తుంది. అది లేని పచ్చి శృంగారం వేటూరి వారన్నట్లు 'చెట్ట' కవికి. కాని, క్రీడాభిరామం ప్రౌఢమయిన బహు రసజ్ఞ పండిత మనోజ్ఞమైన ప్రకృత కావ్యం.

వస్తు నిర్దేశ కౌశలం

నాటక ప్రారంభంలో తెరలోంచి వినిపిస్తుంది!

“రసజ్ఞ శేఖరా! మధుసా! విరిపిన ఆరవిందాన్ని విడిచి పోయి, అడవిలో చెట్ల చేమల్లో భ్రమిస్తున్నావా! నీ వివేకమంతా నిప్పచ్చ రమై పోయిందా! ప్రేమతో వస్తావు. మురిపిస్తావు. మళ్ళీ కనిపించ కుండా పోతావు. మళ్ళీ మళ్ళీ వస్తావు, పోతావు. మంచిరాజా! నువ్వు విజంగా మా పాలిట మాయలేడి వయిపోయావు.”

కామమంజరి తన ప్రియుడైన మంచనకు పంపిన ప్రేమోద్దీపక సందేశ గర్భితమైన మదన (ప్రేమ) లేఖలోని భావమిది (39-40). శర్మ టిట్టిభ సెట్టికి చదివి వినిపిస్తాడు. చిక్కని భావంతో వ్యంగ్య వైభవంతో కూడిన ఈ రెండు పాఠ్యాలలో కవి కథావస్తు నిర్దేశం మనోహరంగా చేశాడు.

ఈ మంచిరాజు కాసల్నాటి 'బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠుడు'—గోవింద మంచన శర్మ; గన్నేరు పూజాయ నీర్కావి దోవతి గట్టి, గొజ్జంగి పూలరసంతో పేడించిన గంగమట్టితో లలాటాన నీటగా బొట్టుపెట్టి, జరీపట్టు కండువా వల్లెవాటు వేసి, తెల్లగా మెరుస్తూన్న జన్నిదంతో, ఇంత ముచ్చట ముడితో, చిగురు పెదవుల మీద చిరునవ్వు చిందు లాడుతుండగా సాక్షాత్తు మన్నుభుడులాగ ప్రవేశిస్తాడు, తన అనుగు చెలికాడు టిట్టిభ సెట్టితో.

ఈ మంచన శర్మకు ఓరుగల్లు నగరంలో కామమంజరి అనే పునర్భువు (వేశ్య) ప్రియతమ. ఆమె నాతడు, ప్రేయసీ ప్రియులకు ప్రియతమమైన వశంత కాలంలో వదిలి వెళ్ళి, గ్రీష్మ వర్షర్తువులు ఎక్కడెక్కడో గడిపి, తిరిగి కామమంజరిపై తలపుబారి వస్తు న్నాడు. సూత్రధారుడు ఈ విషయం సూచించి తప్పకోగా, గోవింద శర్మ, టిట్టిభ సెట్టి ప్రవేశిస్తారు.

దృశ్యం: ఎకళిలాపుర ద్వార దేశం. సమయం: కలికాలం. విరహాల చిత్రాలను వేగిరించే కాలం.

వస్తూనే గోవిందశర్మ చలిగాడు కలిగించే కలగుండులను గురించి ప్రోడమైన, తెలుగు సాహిత్యంలో ఎంచి చూపదగిన నాలుగు పద్యాలు (45-48) విసురుతాడు.

టిట్టిభ సెట్టి రసకత

“టిట్టిభ! రాత్రి సుఖంగా నిద్ర పట్టించా? తెల్లవారవస్తూంది. ఇదే మన ఎకళిలాపుర నగర ప్రవేశానికి కుట్ర ముహూర్తం” అంటాడు మంచన.

ఇక్కడ “ప్రక్కలు వంచి వంచి” అన్న పద్యం చాలా గొప్పది

అక్కణ్ణించి వాళ్ళకి ఎన్నో శుభ శకునాలు ఎదురవుతాయి. గోవిందశర్మ ‘దాశ్రీసుర తిలకుడు’ గదా! అతనికి శకున శాస్త్ర పాండిత్యానికి మాత్రం కొడువేముంటుంది?

ఎడమ దిక్కునుంచి కోటడు (గుడ్ల గూడు) కూస్తుంది. చెటు మీద పూలకొమ్మ మీంచి నెమలి ‘కెంగో’ అంటూ కొనరి కొనరి కూస్తుంది. కోడి, ఏటింత, కొంతనక్క ఎదురై తే ప్రయాణికులకు శుభం. ఇవి ఎడమ ప్రక్కనించి వలికితే, ఇక వారికి ‘కొంగు బంగారమే’

ఇంతలో కోడికూత విని, పెట్టి రపికత ఉట్టిపడే పద్యం (54) పాడతాడు. ‘మన్మథుడు రాత్రి తెల్లవార్లు ఈ ఏకలఱపురంలోని యువతీ యువకులచేత నంకుల సమరాలు చేయించి చేయించి, ‘తెల్లవారుతూంది; ఇక మీ యుద్ధాలు విరమించండి!’ అని కోడిచేత ‘ధర్మదార’ (యుద్ధం ఆపుచేసే షేఖని సూచించడానికి ఊదే కాహళి) పట్టిస్తున్నాడు చూశావయ్యా! మంచనయ్యా!’ అంటాడు.

ఆ పైన, శీతకాలంలో వల్లెటూరి భోజన సౌష్ఠవాన్ని గురించిన ఒక పద్యం (56) ఉంది. కాని ఇది సందర్భాచితి లేక, ప్రక్షిప్తం అనిపిస్తుంది. కుక్కుట కాహళిని గురించి టిట్టిభ పెట్టి చతుర్క్రికి వెను వెంటనే మంచన కాను కామమంజరితో కలిసి ఉన్నప్పుడు ఆమె అలుక చెందటం, తెల్లవారులు ఆమె అలుక దీర్చి తీరానుభిస్తుండగా పాపజాతి కోడికూసి విఘ్నం కలిగించటం—చెప్పి ఉంటేనే సరిగా అతుకుతుంది.

మంచన గడిచిన ఆమని వేళ కాను తన ప్రియురాలైన వేళ్యను విడిచిపోవటం, గ్రీష్మ, వర్షాకాలములు గడపడం చెప్పి, ప్రావృట్కాలంలో ప్రవాసినుల అవస్థను చిక్కని పద్యం (60) లో చెబుతాడు. ఈ పద్యం శాలివాహన వస్త్ర శితిలోని ఒక శ్లోకానికి

అనునాదం కనుక, శ్రీనాథుడు అనువదించిన 'సప్తశతి' లోనిది అయి ఉండవచ్చని కొందరు పండితుల ఊహ. (శ్రీనాథుడి సప్తశతి ఇప్పుడు దొరకటం లేదు) ఆ మూల శ్లోకాన్ని ప్రేమాభిరామ కర్తే స్వీకరించి ఉండకూడదా అనే అనుమానానికి జవాబు లేదు.

ఇంతలో ఉషోదయం అవుతుంది. ఆ మొదలి సంజ, "సౌభగు వీడి కబ్బెట సోకినట్టి కామమంజరి నెమ్మొము కాంతి వోలె" ఉన్నదంటాడు, ప్రియా విరహార్తిలో వేగిరపడుతున్న మంవన. ఆ తరువాతి రెండు పద్యాలలోని సూర్యోదయ వర్ణన మనోజ్ఞంగా ఉంది. ముఖ్యంగా "ఓరుంగంటి పురంబు సౌధములపై" అన్న పద్య రమణీయత ఫిట్ జెరాల్డ్ రుబాయీలలోని (Awake, for the morning...) అనే అద్భుత పద్యాన్ని స్మరింప జేస్తుంది.

శ్రీనాథ పద్య వ్యంగ్యానుకరణం

సంధ్యా సమయం గవా ఎంత ప్రియ వేళ్యా విరహజ్వరారు దై నా గోవింద శర్మ భూషర వరుడు గనుక, "సంధ్యాగ్ని హోత్ర క్రియా కలాపంబులు ఇట క్రితంబె నిర్వర్తింపఁబడె" అంటాడు.

తరువాత పుర ప్రవేశానికి శుభ ముహూర్త ప్రసక్తి తీసుకు వచ్చి, శ్రీనాథుడు భీమఖండంలో వ్యాసాది మహర్షులు దక్షిణ కాశీ నగర ప్రవేశ సందర్భములో శుభముహూర్తములను గురించి చెప్పిన "గార్గ్య సిద్ధాంత...." (66) అనే పద్యం కొంచెం మార్పు చేసి చెపుతాడు.

ఈ కావ్యం శ్రీనాథకృతం అనడానికి ఇది కూడా ఒక సాక్ష్యంగా చెపుతారు - ఆ పట్టుదల గల పండితులు. కాని, అక్కడ వ్యాసాది మహర్షులు; ఇక్కడ ఇద్దరు ధూర్త విటులు. అక్కడ దక్షిణ కాశీ, భీమేశ్వరస్వామి దర్శనం లక్ష్యం. ఇక్కడ వేళ్యావిట సంగమం.

శ్రీనాథుని పద్యాన్ని Parody (హాస్యానుకరణం) చేసి

వల్లభరాముడు ఇక్కడ వాడుకొన్నాడని చెప్పడం సబబుగా కనిపిస్తుంది.

అంతటి పవిత్ర నన్ని పేశంలో చెప్పిన, పద్యాన్నే శ్రీనాథుడిటువంటి సందర్భంలో మళ్ళీ వాడి, పరిహాస భావనం చేస్తాడనుకొనడం భావ్యం కాదు.

పైగా, ఇక్కడ చెప్పిన (గార్గ్య, బృహస్పతి, వ్యాస, విష్ణు) మతాలు నాలుగూ మంచన నగర ప్రవేశ ముహూర్తానికి అనుకూలంగానే ఉన్నట్టు కవి ప్రస్తరించటం కూడా ఈ హాస్యానుకరణకు దోహదకారి. ఉషఃకాలమే కనుక గార్గ్య మతానుసారం సరిపోయింది. మంచి శకునా లెన్నో ఎదురయ్యాయని లోగడ చెప్పాడు గదా! ఆ విధంగా బృహస్పతి మతానుసారంగాను శుభముహూర్తమే వ్యాస మతం 'మనః ప్రసాదాతిశయం!' ప్రియురాలిని కలుసుకోవటానికి పోతున్న మంచనలో అది పుష్కలంగానే ఉంది. ఇక విష్ణు మతం విప్రజన వాక్యం. స్వయంగా తానే విప్రవరుడు గనుక, వేరే విప్రుడితో అవసరమే లేదు?

సరే, అన్నివిధాలా మంచి ముహూర్తాన ఓరుగల్లు నగరం వెలిపాళెం (వెలుపలనున్న గూడెంలో) ప్రవేశిస్తారు. ఆ నగరం బాహ్య కటక లక్ష్మికి ఇత్తడి కడియం (ఆరకూట కటకం) లాగ ఉండిత ఆ మేదరివాడ.

ఆ వాడ చివర, వెదురు కర్రల పీట మీద కూచుని ఉన్న ఒక మేదరి పేశ్య గోవింద శర్మ కంటబడుతుంది. ఆమెను వర్ణిస్తాడు (68-71). స్వభావోక్తి సౌందర్యం ఉన్నా - శృంగారం కొంత పచ్చిగా ఉన్న పద్యా లిపి.

ముదురు పాకపు శృంగారం

ముందుకి పోతుండగా వాళ్ళకి ఋతుస్నానానికి వస్తూన్న ఒక చండాలాంగన ఎదురవుతుంది. ఆమె అందాన్ని వర్ణిస్తాడు.

అపైన కర్ణాటాంగన ఎదురై తే ఆమెతో అతిసాహసంగా ఛలోక్తు లాడుతాడు.

అపైన మైలసంత (నిమ్మజాతులకు ఉద్దిష్టమైన సంత)లో సుసర భేత్ (రోమహరి) అనే మందును గురించి మంచన టిట్టిమల సంభాషణ హాస్యం ముదిరి మొగం మొత్తే శృంగారంగా పరిణమిస్తుంది.

తరువాత, వెలిపాళెంలో ఇంటి ముంగిట ముచ్చటగా ముగ్గులు పెట్టి, గొబ్బెమ్మలు పెట్టడానికి గోమయం (ఆవుపేద)తో ఉండలు చేస్తున్న ఒక కాపు ముద్దరాల్ని చూసి మంచన చేసే వర్ణనలో (82-81) చమత్కారం పుష్కలంగా ఉన్నా ముదురు పాకపు శృంగారం కనిపిస్తుంది

ఇంకా కొంతదూరం వెళ్ళేసరికి, చేటికతో సహా ఎదురైన కర్ణాటాంగన వర్ణన (86-88), ఆమెతో గోవిందప్ప చేసే సాహస రసిక ప్రసంగం (89-95) అతి ప్రౌఢంగా ఉన్నాయి. ఆ పద్యాలు యథాతథంగా చదువుకుని అనందించవలసినవేగాని, విప్పి చెప్పుకొన దగినవి కావు.

జూదగాళ్ళ ఓడుపులు

మరి కొంచెం ముందుకి పోగా ఒకచోట జూదగాళ్ళ దుట్టూ చేరిన పెద్ద గుంపు కనిపిస్తుంది. జూద పద్ధతి, దాని దుష్ఫలితాలు, పైపందాలు కాయించే దళారుల మోసకారితనం వివరిస్తాడు (97-99) శర్మ. జూదరుల పాల్లను వివరించే “సంగా సంగ....” అన్నది గొప్ప పద్యం.

తరువాత సంపెంగ నూనె అమ్మే కరణ కాంత వర్ణన (101) ఉంది. ఆమె కంఠం సరస్వతీ వీణా నాదానికి పాణింధమము (loud speaker) లాగ ఉన్నదట.

ఆ పైన నూనె గానుగ మీద కూచుని ఎద్దును తోలుతూ గిరగిర తిరుగుతూన్న ములికినాటి కలికివి గూర్చిన వర్ణన (102-104) ప్రతిభావంతంగా ఉంది. మందరగిరితో నమ్మద్ర మథనం చేస్తున్న

XVIII

ప్పుడు గిరగిర తిరుగుతూ పైకి వచ్చిన మహాలక్ష్మీలాగ సాక్షాత్కరిస్తుంది అమె మంచనకి. అతడు విట చక్రవర్తిగద! ఈ పద్యాల్లో “మీన విలోచనంబులును....” అన్నది మాకు దొరికిన శ్రీనాథుని చాటువులలో కూడా కనిపించింది (చూ. పుట 102. పద్యం 107). శృంగార పద్యాలు వ్రాసి పెట్టుకొనే మహా రసజ్ఞులు తమకు నచ్చిన పద్యములన్నీ ఎంచి వ్రాసుకొనటంలో ఇది జరిగి ఉండవచ్చు. చాటువులలో ఇది సంభవమే గద!

తరువాత ఉత్తరంగా పోయి మోహరి (పై వికుల) వాడలో ప్రవేశిస్తారు. చక్కగా కత్తరిస్తూ తీర్చి పెంచిన పూలచెట్లు, కోకిలలు, కలహంసలు, వానకోయిలల మధురనాదాలు ఈ విట ద్వయానికి స్వాగతం చెబుతాయి.

అక్కడ కంచెల (రవిక) లు కుట్టించుకొనడానికి వచ్చిన వెల యాండ్రతో ఒక సౌచికడు (డబ్బీ) సాగిస్తూన్న శృంగార చేష్టలు గమనిస్తాడు మంచన.

మరికొంత ఉత్తరంగా పోతే అక్కడొక అరుగు మీద, చెటికి పేలు చూస్తూన్న మరో ఆందకత్తె మంచన దృష్టి నాకరించింది. ఆయింటి ముందరే కూచుని పసుపు నూరుతున్న తరుణి రత్నాన్ని గూర్చి మంచన చేసే వర్ణన (110) శృంగార రసీకులు చాలా మంది కంఠస్థం చేసి ఉంచుకునే పద్యరత్నాలలో ఒకటి.

నాటి ఓరుగల్లు వైభవం

తరువాత వాళ్ళు బాహ్య కటక వీధి దాటి, ఓరుగల్లు మహా నగర ద్వారం దగ్గరికి వస్తారు. ఇక్కడ మంచన చెప్పిన పద్యం (112) నాటి ఓరుగల్లు మహా నగర వైభవాన్ని స్ఫురింపజేస్తుంది. “పెద్ద గవని (ద్వారం) వస్తూ పోతున్న ఏనుగులు, రథాలు, గుఱ్ఱాలు పగ్గెరాలతో అతి సమ్మర్థంగా ఉంది. అందువల్ల క్రకత త్రోవ (మనుష్యులు మాత్రం పోయే చిన్న ద్వారం) గుండా నందుల్లోంచి పోదాం. అక్కడ మనకు వేళవబట్టి తగులుతుంది. సరసాలాడుతూ

మెల్లగా పోవచ్చు. అక్కలవాడలో మధ్యాహ్న సమయంలో గావి వేడుక ఉండదు," అంటాడు సెటితో.

పల్నాటివీరుల వీరావేశాల ఆవహేళన

ఇద్దరూ ఆలువరి (కోటకొమ్ము) క్రిందుగా పోయి పలనాటి వీర పురుషుల సంస్కరణ చిహ్నంగా నిర్మించిన శివాలయ వీధిని చేరుకుంటారు. అక్కడ ఒక గాయని, పల్నాటి వీర చరిత్ర ద్విపద ప్రబంధమును "ద్రుత తాళంబున" పాడుతూ, వీరగుంప (వీర గాథలు పాడవారు ఉపయోగించే ఒక తాళ వాద్యం)పై "తక ధుం ధుం కీటాత్కార రంగతి" వాయిస్తూ ఆడుతూంది. ఆమెకు వంత పాడుతూ గర్జిస్తూ, గంతులు వేస్తూ వీర రసాను గుణంగా ఆభినయిస్తున్నారు మరికొందరు పురుషులు. అది చూసి వచ్చిస్తాడు మంచన. దాంతో ఆగక తాను పలనాడులో చూసిన దృశ్యాలు, పల్నాటి వీరుల పౌరుషమూ వివరించి చెప్పి, వారంతా నశించి పోవడానికి కారణాలు చెబుతాడు (118-126). ఇక్కడ వీరావేశ పూరితులను అవహేళన చేస్తాడు (పద్యాలు 119, 123, 124). భోగ పురుషుల సిద్ధాంతాలు వేరు గదా! ఇక్కడ మంచన పాత్ర పోషణలో గొప్ప ఔచిత్యం కనిపిస్తుంది.

నాయకురాలి దుర్మంత్రం, కోడిపోరు, చాపకూటి కుడుపు కారణ మంటాడు పల్నాటి వీరుల వినాశానికి. "మగ సింగంబులు సంగరాంగణముల" మడిసి పోగా, అక్కడి కాపుగుబ్బెతలు పుం భావ (ఉపరతి) ప్రసంగాల్లో మగ సింగాలుగా పేరుమోశా రంటాడు.

ఆపైన ఎదురుగా గచ్చుచేసిన చిత్రంపు గద్దెపలకమీద వ్రాసియున్న బ్రహ్మన్న మొవలైన పలనాటి వీరుల చిత్రాలను సెటికి చూపిస్తాడు.

చివరికి, "ఈ వీరపురుషులు మనకు కార్యసిద్ధి సేయుదురు. గాక, వదవద!" అనే హస్తోక్తితో ముందుకు నడుస్తాడు.

ఎదురుగా ఏకవీరాదేవి దేవాలయ గోష్ఠం కనిపిస్తుంది. ఏకవీర

అంటే పరశురాముని తల్లి, జమదగ్ని మహర్షి పత్ని. ఆమెకు గురులు కట్టి దేవతగా కొలవటం దేశంలో చాలాచోట్ల ఉన్నది. గోవింద మంచన శర్మ ఏకవీరను స్తోత్రం చేస్తాడు (127-128). ఆ శిష్టాచార సంపన్నుడు అందరు దేవతలకు భక్తుడే! ఇంతలో వాళ్ళు అలయం దగ్గరికి వస్తారు. ఏకవీరాదేవి ఎదుట నిలిచి, ఏక తంత్రీ వాద్యం మీటుతూ వివిధ రాగాలలో చవులూరిస్తూ పరశురాముని గాథలు పాడుతూన్న బవనీడు (ఒక జాతి వీధి గాయకుడు) కనిపిస్తాడు. ఇంకొక చోట ఒక మాలెక “మధ్యానద్ద మంటా” వాద్యాలకు అనుగుణంగా కోకిల నాదంతో ఏక వీరాదేవిని స్తోత్రం చేస్తూ ఉంటుంది. ఇంకా ఎందరో పాడుతూ అడుతూ ఏకవీరను కొలుస్తుంటారు (130-132.)

పై పద్యాలు మంచన చెపుతున్నవో, కవి వివక్షితమైనవో స్పష్టంగా లేదు. ఏమైనా మన శృంగార పురుషుడు ఏకవీర సన్నిధికి వెళ్ళేసరికి అతనికి గొప్ప సందేహమే కలిగింది. “సెట్టి! పెద్ద సమస్యే వచ్చిందే! దగ్గరికిపోయి చూసిగాని దేవికి మ్రొక్కరాదు. ఆ దేవి “ప్రీతి (పిగ్గు) కూన్య కటీర మండలము”ను “దేవీ శంభక్ వ్రాతమును (తార్చుడు కత్తెల్ని) మాస్తే తీరా మనకు కామావేశం కలుగుతుందేమో!” అంటాడు. ఇక్కడ కూడా కవి ఆశయం ధూర్త శృంగారాన్ని రోత కలిగే రీతిగా చిత్రించడమే అనిపిస్తుంది.

తరువాత సౌగంధుగా అలంకరించుకొని వచ్చే కాపువెలది వర్ణన (134). ఉరుమ (మృదంగమును బోలిన తాళవాద్యం,) వాయిస్తూ కామవల్లి (లక్ష్మి) నారాయణ ప్రణయ కీర్తనలు పాడే ఒక జక్కుల పాటకత్తె ఓయ్యారమును గూర్చిన వివరణ ఉన్నది. వీటికీ వక్త్ర వివక్ష కనిపించదు.

ఆపైన ఏడుగురు అక్కలు (యక్షకన్యలు) చేసే ఆరాధనా నృత్య వర్ణన (137-138) “సంతానార్థి అయిన ఆ యింటి యజమాని యక్ష కన్యల నృత్యం ఏర్పాటు చేశాడు కాబోలు! ఈ మాణిభద్ర దేవతలూ, కామవల్లి మహాలక్ష్మి మనకు ఇష్ట కార్యసిద్ధి చేశారున్నారు”

అంటూ వాళ్ళకు నమస్కరించి మంచన ముందుకు నడుస్తాడు. ఆరుగురు అక్కల తరువాత ఆదిలక్ష్మి కామవల్లిగా జన్మించినదట. పెళ్ళిళ్ళలో అక్కల కొలుపు జరిపే ఆచారం ఉన్నది. కొంత దూరం వెళ్ళి సెట్టి ఒక చోట మంచనను ఆపి, “అక్కడ డమరు డిండిమాది వాద్యాలతో ఏదో మహారాటం సాగుతున్నట్టుంది. ఏమిటిది?” అని అడుగుతాడు. అక్కణ్ణించి మైలారుదేవత ఆరాధనను గురించిన పద్యాలు (142-147)

మైలారు వీరభటుల ప్రచండ భక్తి

ఈ మైలారుదేవత ఈ ప్రతిరూపం; వేటాదేవారు ఆరాధించే దేవుడు, “భైరవునితోడి జోడు.” ఓరుగల్లులో మైలారు దేవాలయం ఉంది. శైవావేశంగల వీరభటులు ఆదేవాలయం ముందు కణకణ మండే చంద్రమల్లెల (నిప్పుల) గుండాల్లోంచి నడచి పోవటం, వాడి అలుగులు పాతిన పెద్ద పాతరల్లో పై నించి ఉట్టి చేరులు పట్టు కొని వ్రేలాడుతూ ఉవ్వెత్తుగా దూకటం, వీపు చర్మాన్ని గాలానికి గుచ్చు కొని ఉయ్యాలలు ఊగటం, గండక తైరలు మ్రుంగటం, నారసాలు పొడుచుకోవటం, అరచేతులతోనే (కర్పూర) హారతులివ్వటం మొదలైన సాహసకృత్యాలచేస్తూ ఉంటారు. వారిని ‘మైలారు వీర భటులు’ అంటారని వివరించి చెప్పతాడు మంచన.

ఆ ప్రక్కనే కొందరొక గొరగపడుచుచేత అర్థాభినయంతో కూడిన గొండ్లి (ఒక విధమైన మండలాకార నృత్యం) ఆడిస్తుంటారు. ఆ పిల్ల వెనక్కి మొగవేసి, నీటి తొట్టిలో తలముంచి, అడుగున ఉన్న ముంగర ముక్కున గుచ్చుకొని లేస్తుంది. నాచకకొనతో అలవోకగా నల్లపూసల పేరు గుచ్చుతుంది.

తరువాత మైలారుదేవత ప్రస్తుతి, ఆ ఉత్సవారాధనా విధాన వర్ణన ఉన్నాయి (148-149). ఆ ఉత్సవంలో సాగే నృత్యంలో ముస్తాగా మద్యం సేవించిన నర్తకులు “అకరో! యమ్మకరో! యమక్కరో! యదీ! యట్టట్టకో!” అంటూ గట్టిగా అరుస్తూ తప్పెట్లు తళె తాళాలు ‘ఇంపు సొంపు రంపిల్లగా,’ “జక జంజం జక

జంజు జమ్ముమనుచుకా" వాద్యాలు మ్రోగగా అత్యావేశంతో ఆడుతున్నారు.

ఆపైన వారు భైరవాలయం, చమడేశ్వరి నగరు, వీరభద్రేశ్వరాలయ మండపం, బొద్ద విహారం, ముసానమ్మ - కొమర సామయ్య - పాండవుల గుడులు, తురకల మసీదు, మేరు శృంగాల వలె బంగారు కలకాలతో మెరుస్తూన్న కేశవస్వయంభువుని ఆలయమూ చూస్తారు. మరి కొంత దూరాన కనిపించిన భైరవాలయాన్ని సమీపించి, నమస్కరించి స్తోత్రం చేస్తాడు మంచన (151).

మధ్యాహ్నం కాల మయింది. ఎండ నిప్పులు చెరుగుతుంది (153), ఈ చందాతప వర్ణన ('వ్రాలెన్ దిక్కులు....') పద్యంలో మొదటి రెండు పాదాలలో కనిపించే సమాసం శ్రీకృష్ణ హర విరాసం లో కూడా కనిపిస్తున్నది. అది భట్ట మురారి అనర్థ రాఘవం (సంస్కృత నాటకం) లోంచి ఆయన సంగ్రహించి తెచ్చుకున్నది.

అయితే, క్రీడాభిరామకర్త వ్యస్త పదాలతో కూర్చిన చివరి రెండు పాదాలే అంతకన్న మనోహరమైనవి. ఆ మధ్యాహ్నంపు తెండలో 'కొలని తామర పూలలోని మైరేయం (మధువు) కూడా కాగి కాగి ఉండటంతో తుమ్మెదలు వాటిని ముట్టడానికి భయపడుతున్నా" యంటాడు. ఆ పద్యంలో ప్రథమార్థంలో ఉన్నది అర్థస్ఫూర్తి లేని శబ్దానుప్రాసల సమాసార్పటి; ద్వితీయార్థం ప్రసన్న ప్రకరణ చిత్త్యసంపన్నమైన గాఢ భావన. శ్రీకృష్ణి వ్యంగ్యంగా పరిహసించడానికే వల్లభామాత్యుడు ఇలా కూర్చాడనవచ్చు.

పూటకూటింటి భోజన సౌష్ఠవం

ఇంతలో ఆకాశంనించి వ్రేలాడుతున్నట్టు కనిపిస్తున్న ఆంధ్రోర్వీశు సౌధముపై గడియారం పదహారు గంటలు కొట్టటం లెక్కపెడతాడు మంచన. అవి గడియ (24 నిమిషాలు)లను సూచించే గంటలు అయి ఉండాలి. పదహారు గంటలు కొట్టిన వేళ - అనగా దాదాపు మిట్ట మధ్యాహ్నం వేళ.

“అకలి వేస్తూది. మంచి పూటకూటింటికి పోయి భోజనం చేస్తేదా నెట్టి” అంటాడు మంచన. అలాటి పూటకూటి యిళ్ళల్లో పుష్పకరుడు (మన్మథుడు) నిత్యం బంధకీ జాతుల (వేళ్యావిటుల)కు సంధి విగ్రహ యానాదులలో రాయశాసనానిగా సాయపడుతూ నిత్యం హాజరుగా ఉంటాడు (157) అంటాడు గోవిందప్ప.

ఇలా అంటూ పోతూండగా పిష్టకృతుగా భోజనంచేసి తెల్లటి ఆకులకు సున్నం రాచి మడిచి నోటికి అందించుకుంటూ వస్తూన్న బ్రాహ్మణుడు ఎదురవుతాడు.

కరణదేశపు జాబిదులాగున్నాడు. మడించి తిన్నాడు. ఇక “ఏడకో తీడగ” (ఏ సానినో వెతుక్కుంటూ) పోతున్నాడు. అని మంచన వ్యాఖ్య. ఇంతలో ఆ బాపడు దగ్గరికి రాగా, “మంచి పూట కూటిల్లు” చూపమని అడుగుతాడు. అతడు ఇకణ్ణి మించిన రసకుడు.

“అహారానికా? విహారానికా? లేక రెండింటికీనా?” అని అడిగి, ఆహారానికై తే “అదుగో ఆ లక్ష్మణవర్ణులవాని యింట ఒక రూకకు మంచి భోజనం పెడతారు. విహారానికి కూడా అక్కడ మంచి “కుటుబోడ ముంద రత్నం” ఉందని, ఆమె ఒడుపులు, ఒయ్యారాలు వివరిస్తాడు. ఇక్కడ రెండు మూడు పద్యాలు మంచి ఒడుపుగా సాగినాయి. అలాటి శిష్టుల దుర్వర్తనల వ్యంగ్యవహేళన కవి ఆశయం (169). “కప్పుర భోగి వంటకము ...” అన్న (186) పద్యం అలాటి బ్రాహ్మణ భోజన సౌష్ఠవాన్ని వ్యక్తం చేసే మంచి పద్యం.

మిత్రులిద్దరూ లక్ష్మణ వజ్రల పూటకూటి ఇంటికి పోయి “చంకల బంటిగా” భోజనంచేసి, అక్కడి వేడుకకత్తెని చూసి “మరోమారు వద్దా” అనుకుంటూ పోతూండగా, ఒక పుష్పలావక ఎదురై గోవిందకర్మకి ఒక మొగలిపూవు ఇస్తుంది. ఆ మొగలిపూవు వర్ణన (173) ప్రౌఢమైన సీస పద్యం. శివుని కంటి చిచ్చున కాలిన మన్మథుని బూదిలాగ ఉన్న కమ్మపుప్పొడి తావి ఘనమైన మొగలి పూవు అంటాడు కవి. ఆపైన గోవిందకర్మ ఆ మొగలి పూవుని గురించి చెప్పిన పద్యం (175) ఇంకా బాగుంది.

గోవిందశర్మ ఆ పూవు తీసుకొని, పుష్పలానికి వెలయిచ్చి, 'చందమామ కొండ నాలిక యగు ఒక లేతరేకు' తీసి సిగలో చార్చి మిగిలినవి బ్రాహ్మణులకిచ్చి ముందుకు సాగిపోతాడు. ఇక్కడ (176-177) మధ్య కొంత గ్రంథపాఠం ఉన్నట్లు కనిపిస్తుంది.

మహారాజ భోగినితో మంచన సాహసిక రాసిక్యం

తరువాత హఠాత్తుగా, "అదుగో మన్నుభుడు శత్రువులపై గెలుపు సాధించడానికి విజృంభించే నాటకంలో ప్రస్తావనా ప్రథమ నాందీశ్లోకం అయిన వేళ్యవాటిక. మంచి గంధంతో కలియంపి చల్లి, కుంకుమ పూవుతోను, కర్పూరంతోను రంగవల్లికలు తీర్చి, తామర పూతోరణాలు కట్టిన ఈ ఇల్లెవరిదో! శోభనం ఉట్టిపడుతుంది!" అంటాడు మంచన.

ఆది మదన వేద విద్యోపాధ్యాయి, ఏకకలా పురమునేలే 'ప్రతా పరుద్ర ధరణీ శోపాత్త గోష్ఠి ప్రతిష్ఠా పారీణ' అయిన మాచల్దేవి అనే వేళ్య భవనం. అప్పుడామె చిత్రకాలా ప్రవేశం చేస్తుంది. మీరువెళ్ళి చూడవచ్చు అంటారక్కడివారు. "ఆ మహారాజ భోగిని వైభవాన్ని నాట కాలుగాకూడ వ్రాసి అడతారు; సెట్టి! బోయి చూద్దామా?" అంటూ ఇద్దరూ చిత్రకాలాలోకి ప్రవేశిస్తారు. అక్కడ నఖశిఖ పర్యంతం అలంకరించు కొని, హంసతూలికాతల్పం మీద కూచుని ఉన్న, హావ భావ విలాస విభ్రమ నిధియైన మాచల్దేవిని కనులార చూసి, మహారసికుడైన మంచన ఆమె సౌందర్య ప్రకంసాపూర్వకమైన ఆశీర్వాదం చేస్తాడు. "నీ ప్రకస్తి ధిల్లీ సురతాణికి కూడా" లేదంటాడు. "అదిలక్ష్మికి పీకును భేదమేమి? యుదధి జనియింప కుండుట యొకటి దక్క" అంటాడు.

ఆమె ఈ నవమన్మథాకారుడైన మంచనను చూసి, కంకణా లంక్రియా యుజాత్కారాలు పెల్లు కాగా, రెండు చేతులెత్తి, "అయ్య గారికి జొహారు," అంటూ నమస్కరిస్తుంది. గోవిందుడు విటశేఖరుడే కాదు. గుండెలుదీసిన బంటు కూడాను. ఆమె తనను ఆన కితో

అప్యాయంగా చూసిన చూపు మోపు చేసుకొని, “అగరు ధూ పాధివాసి తాభ్యంకరంబు” నీ మన్మథచ్చత్ర మండపంబు (మరునిల్లు) సర్వ యోషి దసామాన్య సౌష్ఠవము, ఓర్గంటి కటక విటుల కామగవుత’ అని ఆశీర్వదిస్తాడు ఆ మహారాజభోగినిని అతి సాహసంగా.

అమె మహా రసజ్ఞురాలు. కోపగించుకోలేదు. తలచుకొంటే అతని తల తీయించి వేయగల దామె. అతని రసికతా గాఢతను గ్రహించి, అతని కులగోత్రాదులడిగి కుళల ప్రశ్న చేస్తుంది (188). సంభాషణాత్మక మైన మంచి సీసపద్యం. “విచ్చేసి కూర్చుండు” డంటుంది. అతడు సంధ్య వార్చుకొనడానికి బోవాలంటాడు. మాధ్యాహ్నికం కాబోయి! నైషికుడు కదా!

శృంగార చిత్రకాల

మిత్రులిద్దరు చిత్రకాలలోని “చిత్రజుని శౌర్య మెఱిగించు చిత్రా”లన్నీ చూస్తారు. ఆ పురాణ శృంగారగాథల చిత్రాలను అభివర్ణించే పద్యం (191) జ్ఞాపకం పెట్టుకో దగినది. ఆ చిత్రకారుని ప్రజ్ఞను పొగడి మంచన అక్కజ్ఞుంచి బయలుదేరి పోతూ, దూరాన పిందువార (వావిలి) లతా కుంజాన్నిచూసి, తన ప్రియురాలి గృహాన్ని గుర్తుపట్టి పోగా, అక్కడ దాన దాసీ జనలు అతనికి ఎదురు వచ్చి తీసుకుపోతారు. ఏదో షహోత్సవ పారీణి అయిఉన్న ఆ వారవనితాతిలకం అతనికి అర్ఘ్యపాద్యాది సత్కారాలు చేస్తుంది. ఆ పైన దీర్ఘ వియోగానంతరం కలుసుకొన్న ప్రియతమ వేశ్యా విటుల సంభాషణ పద్యం (194) మంచి ఒడుపుగా నడుస్తుంది. “మన గృహంబున ఈ శోభనమేమి?” అంటే “అతిసమాన! నీ యనుగు గాదిలి కూతురు చూచు నద్దమున్” అని జవాబు చెపుతుంది.

మదనరేఖకు ముకుర వీక్షణం

వారకాంతలు ఈడేరిన తమ ఆడుబిడ్డలకు ముకుర వీక్షోత్సవం చేయడం ఆచారం. అనాడు వారికి అద్దం చూపి, “మన్మథవేధ దీక్ష” ఇచ్చిన మిదటనే వారికి విట భోగార్హత కలుగుతుంది.

సోమయాజి అరటి సంగ్రహము చేసుకోకుండా యజ్ఞంచేయనట్లే, ముకుర వీక్ష విధానం జరగకుండా వేళకన్యలు వృత్తికి పూనుకోరట. “లంజెవారికి శ్రీ మహాలక్ష్మి గాదె దర్పణము” అంటుంది. అంతే కాదు. “వివర్త వాదాలన్నిటికీ దర్పణమే దృష్టాంత భూమి గదా!” అని తన తత్వశాస్త్ర పాండిత్యంకూడా వ్యక్తం చేస్తుంది. “మంచి సమయానికొచ్చారు. మిబిడ్డ ‘మదనరేఖ’ను దీవించి, స్వయంగా ఒడిలో బెట్టుకొని ముకుర వీక్షణం చేయించండి! వదనరేఖ వైభవ మున చంద్రుని దొరగూర్చుకొన్న ఈ మదనరేఖకి ధూర్త దేవత అయిన తండ్రి పోలిక వచ్చింది. అదృష్టవంతురాలవుతుంది అన్నారు సాముడిక శాస్త్రవేత్తలు. ఈ సమయానికి మీరు రావడం నిజంగా దాని అదృష్టమే! తండ్రిని, గురువుని నజ్జనుడవు, క్రొత్త లంజరి కాముకుడవు. ఉత్తముడవు” అంటుంది కామమంజరి. ప్రియునిపై ఆమెకు గల గాఢ గౌరవానురాగాలతోపాటు ఆతనిపై తన కోపంకూడ ఏకంగా వ్యక్తంచేసే ప్రాధమైన పాత్ర పోషణ విన్యాసంతో గాఢ భావ బంధం గల పద్యం (189).

మంచన తన బిడ్డ మదనరేఖని ఒడినిడుకొని ముకురవీక్షణం చేయించి, “సెట్టి! బిడ్డ పసుపు కుంకుమకు ఒక వెండి నాణెం ఇయ్యి” అని ఇప్పిస్తాడు. మంచనకు సెట్టి చెలికాడే కాదు, Financier కూడాను.

తరవాత, కామమంజరి ప్రియుని దగ్గరజేరి చేసే ప్రసంగం (203) కూడా కామమంజరీ మనస్తత్వ మంజులంగా ఉంది. “ఎక్కడెక్కడకు వెళ్ళారు? ఎంద రతివలను వలపించారు? ఇన్నాళ్ళకు మళ్ళీ ‘పాయసం బాగించిన పాతవట్టు’ పై తలపు మళ్ళించాడా దైవం?” అంటుంది.

శ్రీకాకుళపు తిరునాళ్ళలో వ్యభిచార విశృంఖలత

శ్రీకాకుళపు తిరునాళ్ళకు వెళ్ళానని చెప్పి, అక్కడి విశేషాలన్నీ వివరిస్తాడు మంచన. శ్రీకాకుళేశ్వరుని పుట్టుపూర్వోత్తరాలు చెపుతాడు, ఆ తెలుగురాయడు “జూర చోర మహాధూర్త చక్రవర్తి,

దేవ వేశ్యా భుజంగుడు!" అని; తిరునాళ్ళ సమయంలో అక్కడసాగే విశ్వంఖల వ్యభిచారాలను శృంగార పరతంత్రులకు నిత్యానుసంధాన యోగ్యమైన ప్రగాఢ పాకంలో అభివర్ణిస్తాడు (208-212).

ఈ శ్రీకాకుళపు తిరుణాళ్ళ పద్యాలలో వ్యంగ్య హాస్య బంధురమైన సాంఘిక విమర్శ (205, 208, 212, 214) ఉన్నది. జుగుప్స కలిగించే ధూర్త శృంగారం (209-211) ఆ వ్యంగ్య విమర్శను పటుతరం చేస్తున్నది.

ఈ పద్యాలు శృంగారపురుషులకు ఉద్వేగకారులయినా, కవి ఆశయం సాంఘిక విమర్శే అనిపిస్తుంది.

మరొక విషయం-శ్రీకాకుళు 'వల్లభాభ్యుదయం'లో శ్రీకాకుళపు తిరుణాళ్ళలో విటీ విటుల స్వైర విహారాలను చాలా పచ్చిగా వర్ణించినట్లు మానవల్లి కవిగారు తమ 'క్రీడాభిరామ' పీఠికలో తెలిపారు. దానిని క్రీడాభిరామకర్త అవహేళనాత్మకంగా అనుకరించాడని, ఆ విధంగా గోవిందశర్మలో శ్రీనాథ రసికతను వ్యంగ్యం చేశాడని భావించవచ్చు.

ఈ పద్యాలలో మధ్య మధ్య కొన్ని పదనాలకు (213-215) సందర్భాచిత్యంలేదు. 216 గవ్యానికి ముందు కొంత గ్రంథ పాతం ఉన్నట్టు కనిపిస్తుంది. కావి, వ్రాత ప్రతిలో ఇలాగే ఉన్నది.

అపైన ఏకాంతంగా కామమంజరి తన ప్రియునితో ఆడే నిప్పువోళ్తులు, దానికి గోవిందశర్మ చెప్పే సమాధానం (216-217) శృంగార రసజ్ఞ మనోజ్ఞుండా ఉన్నాయి.

గరళ విద్యాధిరాజు

అక్కణ్ణుంచి, "కార్యాంతర వ్యాసంగంబున ఆర్యవాటికి" పోయి వస్తానని మంచన బయలు దేరుతాడు. దారిలో మిత్రులిద్దరూ మార్గం మధ్యలో 'నాగ సౌరము' వాద్యం విని తదనుగుణంగా ఆడు తూన్న పాములను చూస్తారు. మంచన ఆ పాములాటను వర్ణించే

మన పురాణకథలలోని భోగేంద్ర వైతవాన్ని కూడా ఒక సీసపద్యం (221) లో ఒడుపుగా ప్రస్తుతిస్తాడు.

ఆ పైన, “అహితుండిక (పాముల నాడించువాడు) గరళ విద్యాధిరాజు” అయిన పాముల మెంగడి వేషాన్ని వర్ణించే మంచన పద్యం. (223) అత్యద్భుత స్వభావోక్తి రామచీయకము గలది. తరువాత అతడు నాగసౌరం ఊదేటప్పుడు చేసే అభినయాన్ని గూర్చిన పద్యం (224) ఇంకా ఒడుపైనది. పాముల మెంగడు నాగసౌరం ఏదో ఊదెయ్యటం కాదు. భోగులకు ఉత్తేజం కలిగించే ‘నాగపిండు’, ‘వరాట’ మొదలైన రాగాలు వివిధ తాళ గతులలో ఆవేశంతో వినిపిస్తున్నాడు. వాటిని గమనించి ప్రస్తుతించడంలో గోవిందకర్మ సంగీత శాస్త్ర పరివయం, రసజ్ఞత వ్యక్తం అవుతున్నాయి.

పాప్తీళ్ళ చటులాటోపాలు

అక్కణ్ణుంచి వాళ్ళు ముందుకు పోయి, ఒక మండపంవద్ద తూర్పునాటి గడిదు (గడకట్టి అడువాడు) పాడుతూ గుమ్మెట వాయిస్తూ అడుతూన్న అట చూస్తారు. ఆ పైన ఇంకా ముందుకుపోయి పొట్టేళ్ళ పోరులో వాటి చటు లాటోపాలను వర్ణించటంలో మంచన కవితా కౌశలం కనిపిస్తుంది. మన దేవతలను, వేళ్ళలను, విటులనే కాదు, పాములు, పొట్టేళ్ళు, కోళ్ళు మొదలగు వాటినికూడా అద్భుతంగా శ్రీనాథ కవిత్వద్ధతితో స్తోత్రం చేయగలడు. ఆ స్తోత్రాలు మన మహా కవులు చేసిన ప్రళస్త దేవతాస్తుతుల స్థాయిలో చేయగలడు. పోరాడి పోరాడి డిల్లవడి మూర్చిల్లిన ఆ మేష కంఠీరవాలను అతడు చేసిన స్తోత్రం (282) ప్రాచీన తెలుగు సాహిత్యంలో అపురూపమైన హాస్య పద్యంగా ఉదాహరింపబడగినది.

“హాహా! నృపాల పింహసనాధిష్ఠాన రత్న కంబళ కాభిరామ రోమ!” అంటూ ప్రారంభమైన ఆ పద్యం “మేలుమేలు! గొట్టె మిండగీడ!” అనే సంబుద్ధితో ముగుస్తుంది. ఆ విట సార్వభౌముడికి గొర్రెలలో కూడా మిండగాని తనమే మెండుగా కనిపిస్తుంది.

అద్భుత పరిహాసం

అపైన వారు చూసిన కోడి పందెపు వర్జన కూడా అనదృశ స్వభావోక్తి సుభగంగా సాగి, హాస్య రసావధిని చూపించే ఈ కావ్యానికి మకుటాయమానమైన గొప్ప పద్యం (236)తో ముగుస్తుంది.

శౌర్య సాహసములతో పోరి సంగ్రామ రంగంలో మరణించిన వీరులకు స్వర్గ భోగములు, అక్కడ అస్పరలతో సంభోగము ప్రాప్తిస్తాయన్నది సుప్రసిద్ధ విశ్వాసం, కవి సమయం ఉంది గదా! ఆ సిద్ధాంతాన్ని కోడిపుంజులకు పట్టించి, లోకోత్తరమైన హాస్యం సాధిస్తాడు కవి. ఇంతకు పూర్వం, పల్నాటి వీరుల గాఢలను వివరించే సందర్భంలో ఈ కవి ఆ వీరుల ఆత్మ విनाశక వీరావేగాలను మంచన ముఖతః పరిహసించాడు గదా! ఈ కోళ్ళు, గొర్రె పొడేశ్స పోరుల వర్ణనను దానితో సమన్వయించుకోవాలి. ఇక్కడ ఆ జగజ్జెట్టి కోడి పుంజుల సమర పరాక్రమాన్ని అభివర్ణించే దీర్ఘ గద్య (235), దానికి ముందున్న గీతము ఉత్తమ రచనా సంవిధానము గలది.

పద్మినీబాతి వేశ్య - జోగి మిందడి జోస్యం

తరువాత వారు దక్షిణముఖంగా పోతుండగా మాధవశర్మ కూతురు మధుమావతీ దేవి మందిరం కన్పిస్తుంది. “చూశావా నెట్టి! ఆమె దేవకన్య, పద్మినీ జాతి స్త్రీ” అని ఆమె అనదృశ సౌందర్యాన్ని అభివర్ణిస్తాడు మంచన.

ఆమె వద్దకు ఒక యోగి వచ్చి రోవట్టు (వేశ్య కిచ్చే కుల్కం) చెల్లించి ఆ రాత్రి ఆమెతో రమించి సంతసించి, మేడమీద గోడపైన ఒక తెలుగుపద్యం వ్రాసి పోయాడట. అందులో ఆమె పూర్వాపర జన్మల క్రమం వివరించాడు. ఆమె పూర్వం అలకాపురిలో అంగర వర్మదనే గంధర్వుడి పుత్రిక. ఈమధుమావతి ఆ గంధర్వుడి అపరాధ తారం. పై జన్మలో ఈమె దక్షరామంలో ‘చిన్నిపోతి’ అనే జగన్మోహినిగా జన్మించి, సదాశివునితో గలిసి, ఆ పై జన్మలో వేంగి మండలంలో ఒక చెందుల కులంలో కడిమి కత్తులమ్మిగా పుడుతుంది-అని

ఆ పద్యం (242) సూచిస్తుంది. శ్రీకృష్ణుడు తాను మెచ్చిన స్త్రీలను గురించి అతిశయోక్తులతో ప్రస్తుతించిన అనేక పద్యాలకు అవహేళనా త్మక అనుకృతి ఇది.

“ఆ మధుమావతి చెల్లెలు మదాలస మా మామ మీసాల ప్పయ్య ద్వివేదుల కొడుకు శ్రీధరుడికి ప్రియురాలు. వాడూ ఇక్కడే ఉంటాడు రా పోదాం!” అని నెట్టిని లోపలికి తీసుకుపోతాడు మంచన.

వాళ్ళు ముగ్గురు లోపల ఎక్కడో ‘గజబోవరి (అద్దాల గడి)లో చిరుబురులాడుకొంటూ ఎడమొగం పెడమొగాలుగా ఉండటం చూస్తాడు మంచన. (ఈపత్ర ప్రతిలో ఇక్కడ (244) కొంత గ్రంథ పాతం. సూచితం ఇతర ముద్రిత ప్రతులలో ఇది సూచితం కాలేదు.)

మీసాలప్పయ్యగారు అగ్రహరికడు. ఆయన కుమారుడు భోగ పురుషుడై అగ్రహారాన్ని ఆమ్మి తెచ్చి మదాలసను భోగిస్తాంటాడు. ఇతడు హంసతూలికా తల్పంమీద నిద్రిస్తున్న మదాలసను, అర్కరాత్రి వేళ మధుపాన మత్తయైన మధుమావతిని భోగించడంతో వారిలో వారికి కలతలు పుట్టినాయి.

మధుమావతి ఆ కథంతా మంచనకు చెప్పుకొంటుంది. “నీకు చెల్లెళ్ళం కదా! మీబావమరది చేసిన దుష్టకేష్టలు చూశావా! పాడిసంతా లెరిగిన పెద్దపు, మాకు ప్రాయశ్చిత్తం విధించు,” అని కోరుతుంది. మంచన విటజన ధర్మసూక్ష్మం చెప్పి వారిని ఓనాడస్తాడు.... “వార కాంతను తల్లి, దాసి, అప్ప, చెలియలు, కూతురు, దాచి యని కేళికా గేహంబున బరిహరించుట విట ధర్మంబుగాదు....వావి లేదు లంజ వారి యింట!” అని విటధర్మ సూక్ష్మం వివరించి, వాడిని సమాధాన పరచి, వారి నతులందుకొని అక్కణ్ణించి కదులుతాడు. ఈ కథ మంచి రసవంతంగా సాగింది. మంచన చెప్పే జారధర్మం మాత్రం రోత పుట్టించి, అట్టి విశృంఖల విహారాలపై ఏవగింపు, వైముఖ్యం కల్పిస్తుంది (252, 253).

ఇక్కడ “కొడుకులు కూతులుం గలిగి” (256)అన్న చంపక

మొకటి నందర్పాచితి లేనిదిగా కనిపిస్తుంది. దీనికి ముందు వెనుకల ఏదైనా గ్రంథ పాఠం ఉన్నచేమో! ఉన్నట్టు వ్రాతప్రతిలోనూ సూచితం కాలేదు.

తరువాత సూర్యాస్తమయ వర్జన అదీ విటభావ భావనోచితం గానే సాగుతుంది ఇక త్వరగా కామమంజరి ఇంటికి చేరుకోవాలి. కార్తాంతికుని (జ్యోతిష్కుని) శుభముహూర్తం సమీపిస్తుంది— అంటూ ముందుకు సాగుతారు. వారిలో కహళీ చషకంబు (అకు గిన్నె)లతో నారికేళ మధువుగ్రోలి, మత్తిల్లి పుష్పగంధికా నృత్యం చేస్తున్న వల్లవాధరలను, మరొక చోట “సురపొన్న క్రీనీడ క్రీడా భరంబునఁ గన్నియలం గూడి కందుక క్రీడ యొనర్చుచున్న ఆట కత్తెల సోయగము”ను చూస్తారు. ఆ విధంగా “చంచక్కాంచన కందుక త్రయము”తో క్రీడిస్తున్న ఆ బాలల అంగ విన్యాసాలను అభినర్ణిస్తూ మరో పద్యం (268) విసురుతాడు మంచనశర్మ. ఇంక కొంతదూరం పోయేసరికి ఒక ‘నట్టువుని’కోడలు గోడమించి చిక్కి, తనపైపు చూస్తుండటం గమనించి, మంసన టిట్టిభయ్యకు చెప్పు తాడు - ఆమె తనకు పూర్వ పరిచిత అని; కానుపు కారణంగా ఏపు నడలి ఉన్నదనీ (ప. 269).

తరువాత, దారిలో కనిపించిన ఒక రైతును చూసి, “మాఘ మాసం (చలి నెల) పులిలాగ వచ్చి పడుతూన్న సమయంలో శాలువ అమ్మి, ఎద్దుని కొనుక్కొన్నాడీ రైతు. బానే! పొగలేని వలి కుంపట్లు, చెలి రొమ్ములున్నాయిగా! లేకపోతే వలికి భయపడకుండా ఎలా అంటాడు రైతు?” అంటాడు. ఈ పద్యానికి (262) కూడా మూలం సప్తశతీలో ఉన్నది.

ఆపైన, అక్కరవాడలోని టక్కులాడుల మేని పసలను వివరిస్తాడు మంచన,

తరవాత వేళ్ళావాటినించి బయటపడి భైరవాలయ ద్వారం వద్దకి వచ్చేసరికి, అక్కడ వార విటనత్తములంతా చేరి, ఏదో పంచాయితీ నడిపిస్తుంటారు.

మోసం చేసిన వేళ్యమాత

“ఏమిటి ధర్మచర్య సాగిస్తున్నట్లున్నా?” రని మంఠన విచారిం
చగా వాళ్ళు చెప్పతారు :

“ఈ ముసలి వేళ్య ముందుగా తన కూతుర్ని మోజుగా
చూపించి, ఈ తుండీర ద్విజశ్రేష్ఠుడి (తమిళ బ్రాహ్మణోత్తముడి)
వద్ద రోవట్టు (వేళ్యాళుల్కం) గుంజి, తరువాత ఆ పిల్లను ఉంచు
కున్న ప్రియుణ్ణి రప్పించి, దాన్నివాడి శయ్యకు తార్చి, తన దాసి నలంక
రించి, ఈ విప్రుడికి ఆతిథ్యం ఇవ్వడానికి పంపింది. పాప మీ పెర్రి
బాపడు పొద్దున్నే లేచి, ఈ మోసం కవిపెట్టి తగూ పెడితే, ఈ ముసలి
వగ్గు లక్ష్యపెట్టక పోయేసరికి, అతడు వెచ్చి, తలవరుల (భటుల)కు
ఫిర్యాదు చేశాడు. వారు వెళ్ళి ఈవె ను పిలుచుకు వచ్చారు” అని.

“అదేమిటి బాబూ! కాకతి మహారాజులుంగారు సాయంగా
కబురెట్టినా ఒల్లని మా ిల్లది మీకేమైనా ఉన సచ్చిందా బాబుగారూ?
మమ్మల్ని ఇల్లా అల్లరి పెట్టకండి అయ్యగారూ!” అని మొత్తుకుంటుంది.

కాని, ఆక్కడ చేరిన విట ధర్మవేత్త లండరూ ఆ జటభి చేసిన
మోసాన్ని గుర్తించి, దానికి శిక్ష సూచించమని విటధర్మ విజ్ఞానియైన
మంచనని అర్థిస్తారు. ఈ ముసలి ముండకు తల గొరిగిందడమే
తగిన శిక్ష అని తీర్పుచెప్పి, వేళ్యమాతల మోసాలకు తగిన ఇతర
శిక్షలను కూడా వివరిస్తాడు (269-270). అనంతరం ఆశ్వంగర
యాత్రికు లిద్దరూ ఆ పెద్దలవద్ద నవనయంగా సెలవు తీసుకుని
తృతీయ పురుషార్థ సాధన తత్పరులై వేళ్యావాటికి తరలిపోతారు.

ఇక్కడ సాయంకాలం, అంధకారం, తారకోదయం వర్ణనలు
కవి చేసినవిగానే సాగుతాయి-వచనంలో (273).

మంచన శివభక్తి తత్పరత

మంచన ఆ వేళ్య వాటికలో తాను కామమంజరిని పూర్వం
కలిసిన వివిధ సంకేత స్థలాలను చూస్తూ, ఎదురై న కుంటెన కత్తె

లకి కనుసన్నలతో తన రాక ప్రకటిస్తూ, కాలోచితాలంకరణములతో కనిపించే బహు విప్రవాస విలాస కన్యారత్నాలు తప్ప, పురుషులెక్కడా కనిపించని ఆ ప్రాంతాన ఉన్న ఒక్క తమ్మడిసాని మందిరంలో ఆగి, ఆ పూజారి వితంతువుచేత కామమంజరికి కబురు పెట్టి, వీరభద్రేశ్వరాలయం వెనక ఉన్న బొడ్డన (దిగుడు) బావివద్ద సాయంకాల సంధ్యానుష్ఠానం పూర్తి చేసుకుని, దేవతలందరిలో ఈశ్వరుని ప్రశస్తిని ప్రస్తుతించి, వీరభద్రేశ్వరుడికి మొక్కుతాడు (274) ఇది అద్భుతమైన శివస్తోత్రం. అన్యదేవతలకు మొక్కినా పరమశివుడే గోవిందశర్మకు ఇష్టదేవత - శ్రీనాథుడికిలాగే

ఒక్కడినించి తాళవత్ర ప్రతి లేఖకుడే సూచించిన లుప్త భాగాలు (వద్య పాదాలు, వచనంలో పంక్తులు) నాలుగైదు చోట్ల ఉన్నాయి. వాటిని ఇంతవరకు ఎవ్వరూ పూరించలేదు అవృష్ట వశాత్తు మరొక సమగ్ర ప్రతి లభిస్తే తప్ప వాటిని పూరించడం సాధ్యం కాదు. అలాంటి చోట్ల మిగిలిన అన్ని ప్రతులలో ఉన్నట్లే ఇందులోను చుక్కలుపెట్టి సూచించాము.

ఆ తమ్మడి సాని ఇంటివద్ద, ప్రియురాలి రాకకోసం ఎదురు చూస్తుండగా మంచనకు మదన వేదన అధికం అవుతుంది. లోగడ కామమంజరితో తాను పొందిన అద్భుతానుభూతులను టిట్టిభస్మెట్టికి వివరిస్తాడు.

ఒక అర్ధరాత్రి కామమంజరి దట్టపు నీలి చేల కచ్చ బిగించి, డ్రిండుగా గట్టిన గుబ్బ చనక్కట్టున తోపు (ఎరుపు) టంగి తొడిగి, కర్ర కత్తి చేత పట్టుకుని, భటుని వేషంలో వచ్చి తనకు విన్మయం కలిగించిన చిత్ర సన్నివేశం (278) వివరిస్తాడు.

దాంతో-కామమంజరి సందర్భనోత్కంఠతో 'అతి సంకలం బై న' చిత్తంతో ఉవ్వెల్లారుతూన్న మంచన మదన తాపాన్ని మరింత రగిలించడానికి చంద్రుడు ఉదయిస్తాడు.

అక్కడ తమ్మడి (తంబళ్ళ) సాని పోయి చెప్పగానే, కామ

మంజరి పరమ హర్షోత్కర్షమున ప్రాణనాయకుడు వచ్చుట గని, వీరభద్రేశ్వరార్చనా నెపంతో బంగారు పల్లెంలో గంధాక్షతలు, పచ్చ కప్పురపు పిడెము తీసుకుని; తెల్లని కొత్త చీరతో, పట్టు జరీ కంచు తోతో సవిలాసంగా రాకా చంద్రోదయానంద దేవతలా వస్తుంది. రాగానే గోవిందుని శ్రీపాదాలకు భయ భక్తి లజ్జలతో నమస్కరిస్తుంది.

గోవిందశర్మ ఆమితానందంతో “ఒడల పులకంబులు నారు వోయగ” ఆమెను సంభావించి అనునయిస్తాడు.

ముగింపు సొంపు

ఆ పూజరి వారి యింటి ముందు వెన్నెలలో కూచుని, కట్టాణి ముత్తై లాంటి ఆతమ్మడిసాని కూతురును కూర్చు నేర్చు విచారించి, ఆ పిల్లని మంచన శర్మ తన వలపు చెలికాడైన టిట్టిభసెట్టికి గూర్చడానికి నిశ్చయించాడు.

“సన్నపు పెలుంగునం బూజరి సానిని బిలిచి, కనక నిష్కంబుతోడఁ గూడఁ గర్పూరంబు వీషియం బచ్చేడియ చేతిలోనం బెట్టి,” ఆ పిల్ల సౌందర్యమును రసకజన హృద్యములైన రెండు వద్యాలలో (287-288) మెచ్చి, పసిడి టంకము (నాణెము) పరిరంభ పణంగా, ‘నీ కూతుర్ని టిట్టిభునితో కూడింపు’మని, “కన్నెరికం బుడుప వేరే రెండు సొన్నాటంకంబులు కూడా ముట్ట చెవుతాము. చుట్టాల కెవరికీ ఈ విషయం పొక్కుకుండా చూస్తారే!” అని చెప్పి ఒడబరుస్తారు.

అనంతరం, ఆ జూర దంపతులు, చిక్కని వెన్నెలలు కాస్తూ, మన్మథోద్దీపనం చేస్తూన్న చంద్రునికి గొజ్జంగి నీటితో అర్ఘ్య మిచ్చి, పచ్చకర్పూరం పైకి జిమ్మి - మొక్కుతారు.

కథను అక్కడితో ఆపి-భరతవాక్యం చెప్పటం కవి అనల్ప శిల్ప నైపుణికి చిహ్నం.

తెలుగుల తొలి నాటకం

నిన్న మొన్నటివరకూ-19 వ శతాబ్ది తృతీయ పాదంవరకూ- తెలుగులో నాటకం అన్నది లేదు. ఆధునిక ఆంధ్ర వాఙ్మయ యుగ కర్తగా సన్నుతిగన్న కందుకూరి వీరేశలింగం పంతులుగారి అభిజ్ఞాన శాకుంత లానువాదమే తొలి తెలుగు నాటకంగా చెప్పుకుంటున్నాం. అంతకు పూర్వం ప్రసిద్ధ సంస్కృత నాటకాలు అనువదించడానికి అయినా ఎందుచేతనో మన పూర్వ కవులు పూనుకోలేదు. సాహిత్య పోషకులైన ప్రభువులు నటులను, నాటక ప్రదర్శనలను ప్రోత్సహించే సంప్రదాయం తెలుగు దేశంలో లేకపోవటమే హేతువు అయి ఉండాలి.

తెలుగు కవులలో తొలిసారి దృశ్య కావ్య రచనకు పూనుకొన్న గౌరవం రావిపాటి త్రిపురాంతకదేవునిదే. ఈయన 14 వ శతాబ్దిలో, రెండవ ప్రతాపరుద్రుడు కాకతీయ మహా సామ్రాజ్యాన్ని పాలిస్తున్న కాలంలో-దశరూపకాల్లో ఒకటి అయిన 'వీధి' అనే దృశ్య కావ్య పద్ధతిలో 'ప్రేమాభిరామము' రచించాడు. అయితే తెలుగులో నాటక రచనా సంప్రదాయం లేకపోవడంవల్లనేమో, ఆయన దాన్ని సంస్కృతంలోనే రచించాడు. అయినా, కవి తెలుగు వాడు. పాత్రలు తెలుగువి. కథా రంగం ఆనాటి ఆంధ్ర మహా సామ్రాజ్య రాజధాని అయిన ఓరుగల్లు పట్టణం.

అయితే, ఆ 'ప్రేమాభిరామం' ఇప్పుడు దొరకటం లేదు. దొరికినది ఈ క్రీడాభిరామం. ప్రేమాభిరామాన్ని అనుసరించి దీన్ని రచించినట్టు క్రీడాభిరామ కవి చెప్పుకున్నాడు. "ఏ కవీంద్రుండు రచియించె నీ ప్రబంధ మనుచు మీరాన తిచ్చెదరైన వినుడు...." అంటూ దీనిని ప్రబంధంగానే పేర్కొన్నాడు-మొట్టమొదటి పద్యంలోనే. కనుక, ఆ సంస్కృత రూపకాన్ని 'అనుసరించి' తెలుగు కావ్యాల పద్ధతిలో కృతికర్త వంశ వర్ణనాదికంతో దీనిని పద్య గద్యాశ్మక కావ్యంగానే సంతరించాడు. ఈ పద్య గద్యాలలో చాలా స్థానాల్లో పాత్రల సంభాషణలు కవి వివక్షిత వర్ణనలతోను, అభినయ సూచనలతోను కలిపిపోయి ఉండటం కనిపిస్తుంది. ఇది దృశ్యకావ్య

లక్షణం కాదు గద! ఆ 'ప్రేమాభిరామం' ఎలా ఉన్నదో; 'క్రీడాభిరామ' కర్త ఎంతవరకు స్వతంత్రించాడో 'ప్రేమాభిరామ' ప్రతి గాని, దానికి మఱింగంటి సింగరాచార్యులవారు చేసినట్టు చెప్పుకొన్న ద్విపదానువాదం గాని లభించినప్పుడుగాని తేలదు.

ఆంధ్ర కవుల అనువాద కళా వైశిష్ట్యం

అదినించి తెలుగు కవులు కావ్యానువాద కళలో సిద్ధహస్తలు. మూల కావ్యాలలో తెలుగు పొలుపుల పోపుపెట్టి, మూల కావ్యానికంటె రుచ్యములైన మౌలిక కావ్యాలుగా రూపొందించే అనువాద విధానం మనకు నన్నయగారి నాటినించీ ఔరసత్వంగా వస్తుంది. అదే పద్ధతిలో అనువదించడం వల్లనో, పశేషంగా స్వతంత్రించడంవల్ల కూడా నేమో క్రీడాభిరామ రచనలో మౌలిక రచనా రుచిరత పుష్కలంగా కనిపిస్తుంది. అతనికి పూర్వ కవులెవరూ (ఈ కావ్య కర్తగా కొందరు అనుమానిస్తున్న శ్రీనాథుడితో సహా) వాదని తెలుగు నుడికారపు తొడుపులను, జిలుగు తెలుగు పలుకుబడులను ఈతడు పుష్కలంగా వాడాడు. అనంతర కవులు పెద్దన, కృష్ణదేవ రాయలు, రామకృష్ణుడు మొదలైనవారు ఇతని పలుకుబడులను అనుకరించారు. బిల్వడియం, అహల్యాసంక్రందనం, రాధికా సాంత్యనం, శశాంకవిజయం మొదలైన అనంతర శృంగరకావ్యాలన్నిటిలో క్రీడాభిరామ ప్రభావ ముద్ర కనిపిస్తుంది.

ఇంత ప్రశస్తమైన కావ్యం ఎందువల్లనో చాలా కాలం ఈ శతాబ్ది ప్రథమ దశకాంత వర్యంతం మరుగునపడి ఉండిపోయింది. 'ప్రేమాభిరామం' లాగానే 'క్రీడాభిరామం' కూడా కేవల నామమాత్రా వశిష్టమై, అలభ్య కావ్య సంచయంలో ఒకటిగా స్మరింపబడుతూ ఉండేది. అలాంటి 'రసవత్ కావ్యాలెన్నింటినో వెలుగులోకి

* భోజుని శృంగార ప్రకాశం. చతుర్భాషి, కుందమాల, భరతుని నాట్య శాస్త్రం మొదలైన అనేక సంస్కృత గ్రంథాలు; క్రీడాభిరామం, నన్నెకోడుని గుమార సాగనం, ప్రబంధమణిభూషణం, త్రిపురాంతకోదాహరణం, బద్దెన నీతి శాస్త్ర ముక్తావళి, శ్రీరంగ మాహాస్మ్యం వంటి తెలుగు కావ్యాలు వెలికి తీసి ప్రకటించా రాయన.

తెచ్చి, సంస్కృతాంధ్ర సాహిత్య సరస్వతులకు నష్ట భూషణ పునః ప్రాప్తికి తోడుపడి అసదృశ సారస్వత సేవ చేసిన మహనీయుడు కీ శే. మానవల్లి రామకృష్ణ కవిగారు తంజావూరు సరస్వతీ మహలు గ్రంథాలయంలో ఈ 'క్రీడాభిరామ' ప్రతిని గుర్తుపట్టి, ఎత్తి వ్రాసు కొని, సంస్కరించి, పరిష్కరించి 1909 లో తమ 'విస్మృతకవులు' ప్రచురణ పరంపరంలో ఒకటిగా ప్రకటించారు. ఆయన సుకృతం క్రీడాభిరామంతో పాటు చిరస్థాయి.

ప్రేమాభిరామ కర్త

క్రీడాభిరామానికి మూలం అయిన ప్రేమాభిరామాన్ని సంస్కృతంలో రచించిన రావిపాటి త్రిపురాంతకదేవుడు 14 వ శతాబ్దికి చెందిన గొప్ప తెలుగు కవి; నన్నయ, తిక్కన, హాళిక్కి భాస్కరాదులతో నమానుడని క్రీడాభిరామకర్త ఇతణ్ణి స్తుతించాడు. త్రిపురాంతకుడు తెలుగులో రచించిన త్రిపురాంతకోదాహరణం ఇప్పుడు లభిస్తుంది. అంబికా శతకం, మదన విజయం, తారావళి త్రిపురాంతకుని ఇతర కృతులు.

వల్లభామాత్యుడు

క్రీడాభిరామకర్త వినుకొండ వల్లభరాయడు తన ఇష్టదైవం అయిన భైరవస్వామి సాక్షాత్కారం పొంది, "విద్ధ సారస్వత శ్రీ వహించి"న వరప్రసాది. ఈయన పూర్వులు గుంటూరు సీమలోని వినుకొండ వాసులు. విజయనగర ప్రభువు రెండవ హరి హరరాయల కొలువులో ఈతని తండ్రి భాండాగార రక్షకుడు; వినుకొండకు మహా ప్రధాని. వల్లభరాయడు కడప జిల్లాలోని మోపూరు గ్రామాధిపతి. మోపూరు భైరవాలయం గల క్షేత్రమని, ఈతడు భైరవస్వామి భక్తుడని క్రీడాభిరామం చిట్టచివరి పద్యం (294) సూచిస్తుంది. ఇతడు 15 వ శతాబ్ది ప్రథమార్థంలో ఉన్నవాడని చరిత్రకారులు తేల్చారు. 1480 ప్రాంతంలో ఈ గ్రంథరచన జరిగి ఉండవచ్చు అని

పెద్దలు చేస్తున్న సూచన. ఇతడు శ్రీనాథుడికి సమకాలికుడు. ఆయన కన్న చిన్నవాడు. కవిసార్వభౌమ కవితా ప్రభావితుడు.

శ్రీనాథుని సమకాలికుడై, ఆయన కవితోద్ధతిచే ప్రభావితుడైన వల్లభరాయడు క్రీడాభిరామంలో శ్రీనాథుణ్ణి ఎక్కడా స్మరింపక పోవడానికి కారణం గోవిందశర్మ పాత్ర సీతడు శ్రీనాథునికి వ్యంగ్యానురూప చిత్రణం(caricature) గా రూపొందించడమే అని నా భావన.

ఎవరు కావ్యకర్త?

శ్రీనాథుని వీధి నాటకములోని పద్యాలంటూ రెండు పద్యాలు (కందుకకేళి-82. కుసుమం బెట్టిన-86) అప్పకవీయంలో కనబడు తూండటంతో, మన పండితులు కొందరికి ఇది శ్రీనాథుని రచన అయి ఉండవచ్చునని తోచింది. శ్రీనాథుని ఇతర కావ్యాలలో కనిపించే కొన్ని పద్యపాదాలు, పదబంధాలు, భావ విన్యాసాలు కూడా ఇందులో కనిపించేసరికి, అందులో శ్రీనాథ కవిత్వాభిమానం ఎక్కువగా ఉన్న వారు ఇది శ్రీనాథ కర్తృకమే అని గట్టిగా వాదించడం ఆరంభించారు. మరికొందరు వారి అభిప్రాయాన్ని ఖండించి, ఇది వల్లభరాయని రచనే అన్నారు. ఇంకా కొందరు ఇది వల్లభరాయని రచనే, కాని శ్రీనాథు డాతనికి కొంత సాయపడి ఉండవచ్చు అన్నారు. ఈ వాదోపవాదాలలో ఎక్కువ పరిశ్రమచేసిన పెద్దలు కొందరి అభిప్రాయాలు సంగ్రహంగా ఈ పీఠిక చివర ఉదాహరిస్తున్నాము.

కొన్ని భావాలు, పదబంధాలు, పద్యపాదాలు, భావవిన్యాసాలు, కొన్ని పద్యాలు కూడా భిన్న కవులలో కనిపించడం మన తెలుగు కవితకు కొత్తకాదు. స్వతంత్ర కావ్య పద్ధతికి ఒరవడి పెట్టిన ఆంధ్ర కవితా పితామహుడే శ్రీనాథాది తత్పూర్వ కవుల పదబంధాలను భావాలను పద్య విన్యాసాలను విశేషంగా మనుచరిత్రలో వాడుకున్నాడు. శ్రీనాథ కవి సార్వభౌముడుకూడా తత్పూర్వకవుల, ముఖ్యంగా వంస్కృత కవుల భావాలను, పదబంధాలను, పద్య పాదాలను విశేషంగా వాడుకొన్నాడు. ఇది పండితులందరికీ సుపరిచితం. మరి ఇదే కారణంతో మరే సాక్ష్యం లేకుండా క్రీడాభిరామం శ్రీనాథ రచన-అని

నిర్ణయం చేస్తాం అనడం సాహసం. శ్రీనాథుడు తన కావ్యాలలో ఎక్కడా వాడని తత్సమ దేశ్య పదాలు, పద బంధాలు, నుడికారపు బొడుపులు, క్రీడాభిరామంలో విశేషంగా కన్పిస్తున్నాయి. ఇవి శబ్ద రత్నాకరంలోకి ఎక్కలేదు. క్రీడాభిరామ కర్తకు పూర్వ్యులెవరూ ఈ ప్రయోగాలు చేసి ఉండక పోవడమూ, బహుజనపల్లి సీతారామా చార్యులువారు ఆ నిఘంటువు సంకలనంచేసే నాటికి క్రీడాభిరామం బయటపడక పోవటమూ ఇందుకు కారణాలు. ఆ శబ్దాలను శ్రీనాథుడు తన కావ్యాలలో ఎక్కడ వాడి ఉన్నా అవన్నీ శబ్దరత్నాకరంలోకి ఎక్కి ఉండేవి. ఈ దృష్టితో క్రీడాభిరామంలో వికాస శబ్దాలను ఏరి పెట్టు కొన్నాను. నిజానికి ఇది శ్రీనాథ కర్తృకం కాదనడానికి ఈ ఒక్క సాక్ష్యం చాలు.

శ్రీనాథ పద ప్రయోగ కోశ సాక్ష్యం

ఇటీవల ఆంధ్ర సాహిత్య అకాడెమీవారు “శ్రీనాథ పద ప్రయోగ కోశము” ప్రచురించారని విని, ఆ సంపుటాలను సంపాదించుకొని, ఈ శబ్దాలు శ్రీనాథుని కావ్యాలలో ఎక్కడై నా ఉన్నట్టు సూచిస్తున్నయ్యా అని ఆ సంపుటాలను శోధించాను. వారు క్రీడాభిరామం శ్రీనాథ కృతంగానే గ్రహించి, అందులోని పదాలను కూడా ఆ సూచికలో చేర్చారు. ఈ శబ్దాలన్నీ శ్రీనాథుని ఇతర కావ్యాలలో లేవని శ్రీనాథ పదప్రయోగ సూచిక కూడా తెలుపుతుంది అట్టి కొన్ని విశిష్ట ప్రయోగాలు:

పద్యము నెం.		పద్యము నెం.	
22, 102	ములికినాడు	„	సంది
17	రై రాజు	46	తోపురెంటము
214	మాచకమ్మ	51	మాగిలి
42	జటిగొన్న	52	వలతీరు
„	ఱంగ	54	ధర్మదార
45	ఇరువంబడు	„	తేపాడి

62	త్ర స్తరించు	128	గవడపేరు
68	పదనిచ్చి	129	పుట్టుబాప
69	కటకారుడు	131	జనంగమ
75	పటికాళించు	136	ఉరుమ
80	సజ్జికము	147	రంపిల్లు
81	నిర్యానము	159	బాడు, తేడు
86	అప్పనము	168	బరిపోతు (హద్దు
88	నోవు		మీరి వర్తించు)
95	దివ్వురించు	180	ఎఱుంగవయ్యెదవె
101	బలితము	206	పుల్లపిలిన
„	విజ్ఞోడువడు	226	నల్ల, (అశ్చర్య
„	మొరవంక		వాచకము)
112	గనప	231	అస్కందము
115	ఆలువరి	240	రోవట్టు
122	జనపపెద్దలు	262	పైరికుడు
125	తిక్కటి	288	దొరసెము

ఇలాంటి ప్రయోగాలు క్రీడాభిరామంలో ఎన్నో కనిపిస్తున్నాయి. ఇవి వాటిలో కొన్ని మాత్రమే. క్రీడాభిరామ కర్త శ్రీనాథుడు కాదు అనడానికి ఇవి చాలు అనుకొంటాను. ఈ ప్రయోగాలలో, పదాలలో కొన్ని క్రీడాభిరామకర్తకు చాలా ఇష్టమైనవి. వాటిని అనేక పర్యాయాలు వాడాడు. అట్టి ఇష్టం శ్రీనాథుని రచనలయందు కనిపించదు.

నా శ్రీనాథ సాహిత్య పరివయంలాగే, శ్రీనాథ పదప్రయోగ సూచిక కూడా సమగ్రం కావట్టు కనిపిస్తుంది. శ్రీనాథుని పదప్రయోగ సూచికా కర్తలు క్రీడాభిరామాన్ని కూడా శ్రీనాథ రచనగా గ్రహిం

చారు. అయినా, క్రీడాభిరామంలోని కొన్ని పదాలు దానిలోకి ఎక్కలేదు. కనుక, ఇక్కడ సూచించిన పదాలలో ఏవైనా ఒకటి రెండు పదాలు శ్రీకృణి కావ్యాలలో ఏ మూలైనా గుర్తించి చూపించగల సహృదయులకు వివమితుడనై సవరించుకొంటాను.

శ్రీకృణి రచనా విధానానికి స్పష్టంగా భిన్నంగా కనిపించే కొన్ని మచ్చుతునకలు :

(1) పీ. అదె నీ కుహరిత మదన రేఖా కన్య
మదన రేఖా వై భవమునఁ బండ్రు
దొర గూర్చి కొన్నది..... (ప. 199)
శ్రీనాథు డిట్టి గునుగు సీసాలు వ్రాయడు గద!

(2) కా. కించిన్న్యంచ దుదంచిత క్షమముగాఁ
గ్రీడించెదర్చుడుమా (ప. 258)
ఇట్టి సందులు శ్రీకృణుడు చేయడు.

(3) గీ.చందమామ
కొండనాలికయగు నొక కొమలి పేకు (ప, 176)
కొండనాలిక, కొమలి - యిట్టి పదాలు శ్రీనాథుడు వాడడు.
“ఎచ్చోట ముచ్చిచ్చు నేదేసి నాల్కలు
కొండనాల్కల దాఁకఁ గోఁతవడియె” (భీమ, 3-37)

‘నాలిక’ స్వతంత్రులు తప్ప వాడరు. ఇలాంటి అశ్రీనాథ ప్రౌఢ ప్రయోగాలు క్రీడాభిరామం నిండా తామరతంపరగా ఉన్నయి.

పారడీ - కారికేచరు

త్రిపురాంతకదేవుడు ప్రేమాభిరామంలో ఏమి వ్రాశాడో తెలియదు. క్రీడాభిరామ కర్త విశేషంగా స్వతంత్రించాడని అనుకోదానికి ఆధారాలు ప్రస్ఫుటంగా కనిపిస్తున్నయి. లేకపోతే - త్రిపురాం

తకదేవుడి తరువాతివాడైన శ్రీనాథుని రచనలలోని పద్యభాగాలు, విశిష్ట ప్రయోగాలు ఇందులోకి ఎక్కడం సాధ్యం కాదు. లోగడ చెప్పినట్లు, శ్రీనాథుని పద్యాలను, పదబంధాలను ఇతడు హాస్యానుకరణం (Parody) చేయడం సాధ్యంకాదు. శ్రీనాథ సాహిత్యం అంటే వల్లభామాత్యుడికి ఎంతో ఆసక్తి ఉండటంవల్లనే ఆయన కవిత్వాన్ని ఈయన (Parody) చేశాడు. ప్రఖ్యాత కవుల ప్రసిద్ధ రచనలనే 'పారడీ' చేయడానికి ఎంచుకొనటం పరిపాటి.

అంతేకాదు. శ్రీనాథుని అతిశయ శృంగార రసిత అంద రెగినదే. అందుచేత గోవింద మంచనశర్మ పాత్రను ప్రేమాభిరామ కర్త ఏవిధంగా మలచినా, ఆ పాత్రను శ్రీనాథుడికి వ్యంగ్యరూప చిత్రం (Caricature)గా రూపొందించడం కూడా క్రీడాభిరామకర్త లక్ష్యం. వల్లభాభ్యుదయంలో శ్రీనాథుడు శ్రీకాకుళపు తిరునాళ్ళలోని వ్యభిచారాలను, పల్నాటి వీరగాథలను, కోడిపందాలను వర్ణించే సంఘర్షణలో ఈ వ్యంగ్య చిత్రణ స్ఫురిస్తుంది.

శ్రీనాథునివలెనే గోవిందశర్మ నైషిక్ వేష భాషలు గలవాడు. బహు విద్యా పాండిత్యం గలవాడు ఎక్కడికి పోయినా ఎల్లరి దృష్టులూ ఆకట్టుకొనగల స్ఫురద్రూపి. వచోవై యాత్యం గలవాడు. ప్రౌఢ కవి. పేరు విష్ణువుడైనా శివభక్తి తత్పరుడు (214). శృంగార భోగ ప్రియుడు. విటసార్వభౌముడు. అతడికి తిప్పయ్యసెట్టిలాగే, ఇతడికి టిటిభసెట్టి పెట్టుబడిపెట్టే (Financier) అనుగు చెలికాడు. అతడు చాలాచోట్ల శ్రీనాథ ప్రౌఢ పదబంధాలను వాడటం ఈ విషయాన్నే వ్యంగ్యం చేస్తూంది-అని నా ప్రత్యయం.

వల్లభామాత్యుడే క్రీడాభిరామకర్త-అని పలువురు పండిత పరిశోధకుల నిర్ణయం. కీ. శే. మానవల్లి కవిగారు శ్రీయుతులు బందారు తమ్మయ్య, వేమూరి విశ్వనాథశర్మ, తేకుమళ్ళ అచ్యుతరావు. చిలుకూరి పాపయ్య శాస్త్రి, కుందూరి ఈశ్వరదత్తు, బి. యన్. శాస్త్రి ప్రభువులు ఈ వాదాన్ని సోపనత్తికంగా నిరూపించారు.

శ్రీనాథుడికి సమకాలికుడు, ఆయనకన్న కొంచెం చిన్నవాడు

అయిన వల్లభామాత్యుడు 1430 ప్రాంతమున క్రీడాభిరామ రచన చేసినట్లు కనిపిస్తుంది. అప్పటికి శ్రీనాథ కవిసార్వభౌముని కీర్తి, ఆయన రచనలూ ఆంధ్రదేశం నలుమూలల వ్యాపించినయి. ఆయన కవితా విదగ్ధతను, రాజనీతిజ్ఞతను, రసికతను గురించిన కథలు అనేకం విని ఉంటాడు వల్లభామాత్యుడు. క్రీడాభిరామ రచనా కాలంలో ఆ శ్రీనాథుని యశోమూర్తి ఆయన ఎదుట నిలబడి, అడుగడుగున శ్రీనాథుణ్ణి స్ఫురింపజేసే విధంగా గోవిందశర్మ పాత్ర చిత్రణను నడిపించి ఉంటుంది.

కొన్ని వ్యంగ్యానుకరణలు

“జార చోరాది దూర్త విహార భూమి” అని శ్రీనాథుడు నైషధంలో (7-55) లోభుని గుణంగా చెప్పాడు. దాన్ని కొంచెం మార్చి, శ్రీకాకుళంలోని దేవతాధీశ్వరుడికి అంటగట్టాడు గోవింద శర్మ. అలాగే “దేవ వేశ్యా భుజంగుడు” అని శ్రీనాథుడు దక్షరామ భీమేశ్వరుని ప్రస్తుతిస్తే, ఇతడా విశేషణాన్ని శ్రీకాకుళాంధ్రదేవుడికి తగిలించాడు.

దక్షరామ భీమేశ్వర మహిమ వర్ణిస్తూ శ్రీనాథుడు “సంత తము దేవవేశ్యా భుజంగుడు” (భీమ. 2-13) అనే ఒక విశేషణాన్ని జోడిస్తాడు. తనకు ఇష్టదైవమైన భీమేశ్వరుణ్ణి కూడా ‘వేశ్యా భుజంగుడు’గా అభివర్ణిస్తేగాని ఆ రసిక సార్వభౌముడికి తృప్తిలేదు.

ఆ విశేషణాన్ని గోవిందశర్మచేత శ్రీకాకుళాధీశుడికి ప్రయోగింప జేశాడు వల్లభుడ.

గోవిందశర్మ అక్కడితో ఆగడు. పొద్దేళ్ళను, కోళ్ళను కూడా విటులుగాను, కాబోయే దేవ వేశ్యాభుజంగులుగాను వర్ణింపజేసి, మంచన పాత్రను శ్రీనాథుడికి అద్భుత వ్యంగ్యానురూప చిత్రంగా రూపొందించాడు

ఇక వల్లభుని శ్రీనాథ రచనా హాస్యానుకరణ ఇంకా చాలా చోట్ల కనిపిస్తుంది. వాటిని శ్రీనాథ రసజ్ఞులు సులభంగా గుర్తు పట్టగలరు. మచ్చుకి మరి ఒకటి రెండు:

‘అప్పు వెన్నెల చాయ నవమళింపఁగఁజాలు

నిద్దంపు వెలిపట్టు రవిక గట్టి (శృం. నై. 6-22)

ఈ పద్యం శృంగార నైషధంలో సరస్వతీదేవి నలుదిక్కి
చింతామణి మంత్ర ముపదేశించి, ఆ మంత్రసిద్ధుడు తనను తలచు
కొన్నప్పుడు - తాను అతనికి ఏవిధంగా దర్శన మిచ్చేది వివరింపే
ఘట్టంలోది.

ఈ బ్రాహ్మిమూర్తి స్వస్వరూప వర్ణనం మనోహరంగా
ఉదాత్తంగా ఉంది. ఆ పవిత్ర వర్ణనలోని పదాలను మందన అక్కల
ఆరాధనలో నాట్యం చేస్తూన్న ఒక బాలికను గూర్చిన అసభ్యవర్ణనలో
చొప్పించాడు:

“నిద్దంపు వెలిపట్టు నెఱక తూలిన యప్పు

తొడల మించులు వెలి దొంగలింప” (క్రీ. 137)

మరొకటి:

గన్నేరు పూజాయఁ గనుపట్టు జిలుగైన

నలిల కాషాయ వత్తంబు గట్టి” (శృం. నై. 8-103)

పూజా గృహానికి పోతున్న నిషదేవుని వేష వర్ణన ఇది.

దీనిని కొంచెం మార్చి—

“గన్నేరుఁ బూజాయ కరమొప్పు నీర్కావి

మడుగు దోవతి సింజె విడిచికట్టి” (ప. 42)

వేశ్యా సంగమార్థియై పోతున్న గోవిందశర్మకు అదే అలం
కారం కూరుస్తాడు వల్లభుడు.

ఆ పద్యంలోనే -

“గొజ్జంగి పూసీరు కులికి మేదించిన

గంగమట్టి లలాటకమునఁ దీర్చి”

అన్న గోవిందశర్మ వేష వర్ణన -

కాశీఖండం (8-119) లో విష్ణు సారూప్యం పొందిన భక్తుని
వర్ణనలోని—

“గొజ్జంగి పూసీరు కులికి మేదించిన
కమ్మ కస్తురి మేనఁ గలయ వలఁది”
అన్న అభివర్ణనకు వ్యంగ్యానుకరణం (Parody).

ఇలాగే—

కనటువోఁ దెలిసీటఁ గడిగి యీటార్చిన
నలిల కాషాయ వల్కలము గట్టి” (హరవి. 7-111)

అంటూ అర్జునుడు మాధ్యాహ్నిక శివార్చనకై సన్నద్ధుడవు
తూన్న సందర్భంలోని పదబంధాన్ని తెచ్చి—

“కనటు పోవఁగఁ దోమి కడిగి బోరగిలంగఁ
బెట్టిన తామ్రంపు బిందెవోలె” (ప-80)

సుసరభే త్తను మందు వాడిన వెంటనే - తరుణీ మర్మాంగ
శోభను వెల్లడించడానికి వాడాడు.

ఈ విధంగా శ్రీనాథుడు ఉత్తమమైన స్థానాల్లో వాడిన పద
బంధాలను, వాటికి వ్యతిరేకమైన సన్నివేశ సందర్భాలలో వల్లభుడు
వాడిన చోట్లు ఈ పుస్తకంలో కోకొల్లలు.

క్రీడాభిరామ కథా సంగ్రహంలో ఇలాంటి వాటిని మరి
కొన్నిటిని వివరించాను.

కొన్ని సంశయాలు

ఈ కావ్యం అంతా ఊజుంగా చదివినవారికి కొన్ని సందేహాలు
కలుగుతాయి. గోవింద మంచన శర్మకి ఓరుగల్లు నగరమంతా కొట్టిన
సిండి అన్నది బహు సన్నివేశాలలో కనిపిస్తుంది. మహారాజ భోగిని
మాచల్దేవి మహాభవనము ముందు మాత్రం కేవలం ప్రథమతః
నగరానికి వచ్చిన పరదేశీలాగ కనిపిస్తాడు.

అలాగే, కామమంజరి అతని ప్రియురాలు. ఆమెతో చిర కాలం భోగించినవాడు ఆమెకు అతనివల్ల కలిగిన మదనరేఖ ఈదేరి ముకురవీజు మహోత్సవం చేసుకొనే దశకు వచ్చింది. కామమంజరి వేశ్య. ఆనాటి పట్టపగలు ఆమె ఇంటికి బాహుళంగా వెళ్ళి వస్తాడు. అతడామెకు రహస్యంగా కబురంపి ఇతర సంకేత స్థలాల్లో గుప్తంగా ఎందుకు కలువలంపి వచ్చినట్టు?

ఇలాగే కర్ణాటి, కర్ణాటాంగనల భిన్న వర్ణన, పాము లాట, పాముల మెంగడి నైపుణ్యం - భిన్నంగా వర్ణింపటం.

ఇటువంటి సందేహాలు, చిన్న చిన్నవి ఇంకా ఉన్నయి. మనకు దొరికిన తాళపత్ర ప్రతి పరిశుద్ధమైనది కాదు. సమగ్రమైనదీ కాదు. మరొక సమగ్ర ప్రతి అయినా, క్రీడాభిరామ పూర్ణ ప్రతి అయినా దొరికినప్పుడుగాని ఈ సంశయాలు తీరవు.

చెట్ట పుస్తకమా?

మన పండితులు కొందరు ఇది చెట్టపుస్తకం అన్నారు. అనగా చెడ్డది, దుష్టమైనది, చదువరానిది అని. ఇదే నిజమైతే ఈ చెట్ట పుస్తకం కర్తృత్వాదికాన్ని గురించి ఇన్ని సిద్ధాంత రాధాంతాలెందుకు? 281 పద్య గద్యలు గల ఈ చిన్ని పుస్తకాన్ని కవిసార్వ భౌముడైన శ్రీనాథుడే రచించాడని దృఢమైన ఆధారము ఏదీ లేకుండా సిద్ధాంతీకరించబూనడం డేనికి?

ఈ కావ్యంలో శృంగారం కొన్నిచోట్ల బ్రగ్గంగా ఉన్న మాట వాస్తవం. మన శిష్టకావ్యా లెన్నింటిలోనో దీనికి దీరైన శృంగార పాకం కనపడుతున్న మాట ఈ పండితు లెరుగరా? క్రీడాభిరామం లోని విశిష్టతే ఇందలి పండితులు దీనిని అనితర శ్రద్ధతో చదివి, వాదోపవాదాలకు తలపడటానికి వాస్తవ కారణం అని నా మనవి. కావ్యానికి ఘనత అందులోని విషయాన్ని బట్టి రాదు. రచనా సౌష్ఠ్యాన్ని బట్టి గలుగుతుంది. 'క్రీడాభిరామ రచన గాఢత, ప్రౌఢిమ గలది. శ్రీనాథుని ధారావాహికమైన పద్య రచన కన్న భిన్నమైన చిక్కదనం,

భావ పౌష్కల్యం గలది. చలిని గురించిన పద్యాలలోను వివిధ దృశ్యాలను వర్ణించే సందర్భాలలోను, పచ్చి శృంగార పద్యాలలోనూ కూడా ఈ భావ బంధురత కనిపిస్తుంది.

ఈ ఎమెస్కో ప్రచురణ ప్రత్యేకతలు

ఆ నాటికి లభించిన తాళపత్ర ప్రతులను సరిశీలించి యుక్తమైన పాఠాలు స్వీకరించి - మన ప్రాచీన కావ్యాల తొలి ముద్రణలు రూపొందించారు పూర్వపండితులు ఆ తరువాత భిన్న భిన్న ప్రచురణ సంస్థలు ఈ కావ్యాలను పునః పునః ప్రచురించటంతో క్రమంగా కొన్ని పాఠాలు మారిపోయినాయి. ఆ విధంగా భిన్న భిన్న ముద్రణల్లో వేరు వేరు పాఠాలు సిద్ధమయినాయి.

ఎమెస్కో సంప్రదాయ సాహితీ ప్రచురణలు ప్రారంభించే సమయంలో ఈ విషయం చర్చించి, మరల ఈ కావ్యాలను ప్రామాణికమైన ప్రాచీన తాళపత్ర ప్రతులతో సరిచూసి, సముచితములైన మూల ప్రతి పాఠాలను పునరుద్ధరించాలని నిశ్చయించాం.

మద్రాసు ఓరియంటల్ మాన్యుస్క్రిప్టు లైబ్రరీ (ప్రాచ్య లిఖిత గ్రంథాలయము)లో లభిస్తున్న లిఖిత ప్రతులు ఇందుకు ఉపకరిస్తూ వచ్చినాయి ఆ పరంపరలోని 'ఎమెస్కో' శృంగార కావ్య ప్రచురణలలో క్రీడాభిరామం కూడా ఎన్నిక అయింది. క్రీడాభిరామం పండితుల తీవ్ర వాదోపవాదాలకు లోనైన గ్రంథం. దీనికి అనేక ముద్రణలు వెలువడినాయి. వాటిలో భిన్న భిన్న పాఠాలు, అధస్పాదికలలో కొన్ని పాఠాంతరాలు కనిపిస్తున్నాయి. కాని, ఈ కావ్యానికి లభ్యం అయిన ప్రాచీన తాళపత్ర ప్రతి మాత్రం ఒక్కటే. అందరికీ అదే ఆధారమైనప్పుడు ఇన్ని భిన్న పాఠములకు ఆస్కార మెక్కడిది? భిన్న పాఠాలన్నీ భిన్న భిన్న పరిష్కారాల ఉపజ్ఞా జన్యములే ఆయివుండాలి. వీటిలో ఏది, మూల ప్రతికి ఎంత సన్నిహితమైనదో తేల్చి చూపటానికి మూల ప్రతులతో సరి చూడటం ఎమెస్కో కావ్యాల ఆనవాయితీ గద! ఆందువల్ల తంజావూరు పోయి పరస్వతీ

మహలు గ్రంథాలయంలోని తాళపత్ర ప్రతిని సంప్రదించుట తప్పని సరి అయింది.

క్రీడాభిరామం శ్రీనాథ కృతమే అని నిరూపించడానికి ప్రబల కృషి చేసిన కీ. శే. వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిగారు తాము ప్రచురించిన క్రీడాభిరామ పీఠికలో ఆ తంజావూరు తాళపత్ర ప్రతి ఆనాటి స్థితిని అభివర్ణిస్తూ ఇలా వ్రాశారు:

“తునాతునకలై దురుద్దరమై ఉన్న తంజావూరి తాళపత్ర ప్రతిని బరిశోధించి ఈ గ్రంథ పాఠములను నేను జక్కఁబరచుకొని యుంటిని. నా దగ్గర నున్న పాఠములు పోయెనేని ఇక ఈ గ్రంథమును సరిపఱచుట శక్యము కాదనియే నా నమ్మకము. తంజావూరు తాళపత్ర ప్రతి ముక్కలు ముక్కలై మిక్కిలి రూపు చెడి యున్నది గాన, దానినిబట్టి ఇక దత్తత్పాఠముల నుద్ధరింపఁగూడదు.”

(వేటూరివారి ప్రతి; తృతీయ ముద్రణము; పుట-11)

ఆ సఁశయంతోనే నేను ఆ గ్రంథాలయాధికారులకు వ్రాసి, ఆ తాళపత్ర ప్రతి ప్రస్తుత స్థితి తెలుసుకొనగా, వారి సమాధానము కొంత ఆశాజనకంగా కనిపించింది. అపై న ఎమ్మెస్కో పనువున నేను తంజావూరు వెళ్ళి, ఆ ప్రతిని తీయించి చూశాను. అమితా నందంతోపాటు ఆత్యాశ్చర్యం కలిగింది; - ప్రభాకరులు అలా ఎందుకు అభివర్ణించారా అని.

మూల ప్రతి ప్రస్తుత స్థితి

ఈ తాళపత్ర ప్రతి తంజావూరును పాలించిన విద్యతోషక మహాప్రభువు శరభోజి మహారాజు వద్ద (రెండవ శివాజీ రాజువద్ద కూడా) అంతరంగిక మంత్రిగాను, గ్రంథాలయ పర్యవేక్షకుడుగాను పనిచేయుచుండిన మధ్యస్త సేనాధిపతి రాజశ్రీ పండిత (రామయ్య) వరాహప్పయ్య దీక్షితులు (1795-1869) వారి అజ్ఞచే నకలు వ్రాసి తంజావూరు సరస్వతీ మహలు గ్రంథాలయములో భద్ర పరచబడినట్లు తెలుస్తున్నది.

“నశనామ సంవత్సర చైత్రశుద్ధపాడ్యమి తానువారం”
 (సుమారు 116 సం క్రికం బహుళః 1858లో) లిఖితమైనట్లు ఈ
 వ్రాత ప్రతి పై ఆకు (Fly leaf) పైన ఆ ప్రతి విలేఖకుడు పేర్కొ
 న్నాడు. ఈ 32 ఆకుల ప్రతి (డి. నం. 512) మిక్కిలి ప్రాచీనంగా
 కనిపిస్తున్నా ఎక్కువ శిథిలావస్థలో లేదు. ‘నాతి శిథిలము’ అని
 అభివర్ణింపదగినది. కొన్ని ఆకులలో సుమారు ఏడెనిమిది చోట్ల
 క్రిమి దష్టములైన ఒకటి రెండవరాలు అస్పష్టంగా కనిపిస్తున్నాయి.
 5, 27, 29, 30 ఆకులలో గ్రంథపాతాన్ని సూచిస్తూ కొన్ని
 పదాలు, పాదాలు పట్టే స్థలం వదిలి రాసిన చోట్లు ఉన్నాయి. ఈ
 స్థలాలలో మానవల్లి వారి ప్రతి మొదలు మిగిలిన అన్ని ముద్రణము
 లలోను చుక్కలుపెట్టి గ్రంథపాతాలు సూచించారు. చివరి ఆకులు
 మూడు మాత్రం కుడి చివరి ప్రక్క మూడింట ఒకవంతు త్రిభుజి
 తమై నష్టమైనాయి. మానవల్లివారు ఆ ప్రతిని చూసిన నాటికీ నేటికీ
 నడుమ, ఆ చివరి మూడు ఆకులలోని చివరి భాగాలు మాత్రమే నష్ట
 మైనవి.

ఆ నాటి వ్రాతకు మచ్చు

గీ. అతం దెంతటెంటివాండు ప్రెమాభిరామ
 మనగ నెంతటి యది దాని ననుసరించి
 విధి యను రూపక షది వెరపు లెక
 తిప్పవిభవల్లభుండెట్లు తెనుంగు జెప్పె.

ఆ తంజావూరు ప్రతిలో 1 ఉన్నది ఉన్నట్లు నకలు ప్రతి
 తయారు చేయించుకొని స్వయంగా పోలిచి చూసుకొని తీసుకు
 వచ్చాను. దాని ననుసరించి, వివిధ ముద్రిత ప్రతులతో పోలిచి చూసి
 పరిష్కృతమైనది ఈ - ఎమెస్కో ముద్రణ. ఈ ప్రతి పరిష్కర
 జాదులలో మాకు విశేషంగా సాయపడిన మిత్రులు విద్వాన్ తీర్థం
 శ్రీధరమూర్తిగారికి మా ధన్యవాదములు. పరిష్కరణ, పాఠ నిర్ణ
 యములను గూర్చిన వివరణ ఇందులో వేరుగా ఇచ్చాము.

లఘుటీక

ఈ కావ్యంలో ఇప్పటికీ విఘంటువుల కెక్కవివి ఎన్నో వదలు కనిపిస్తున్నాయి. వీటిలో కొన్ని వదలకు వావిళ్ళవారి ముద్రణలో శ్రీ బండారు తమ్మయ్యగారు అర్థాలు ఆ ముద్రణ చివర లఘుటీకలో సూచించారు. కీ. శే. వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు మరి కొన్ని వదలకు అర్థాలు సాధించారు. మరికొన్ని ప్రతులలో వీటిలోనే కొన్ని శబ్దాలకు అర్థాలను పీఠికలలో వివరించారు. ఇప్పటికీ సాధ్యములు కాని శబ్దాలు ఈ కావ్యంలో చాలా మిగిలి ఉన్నాయి. అట్టి శబ్దాలకు మరి కొన్నిటికి సందర్భోచితంగా కనిపించిన అర్థాలు ఈ కావ్యం చివరి లఘుటీకలో ఇస్తున్నాము. ఈ అర్థాలు పండితా మోదం పొందగలిగితే ధన్యులం. సంస్కరించుకోదగిన చోటులు, చేర్పులు విద్వాంసులు సూచిస్తే కృతజ్ఞతాపూర్వకంగా స్వీకరించి ద్వితీయ ముద్రణలో సవరింపగలమని మనవి.

శ్రీనాథుని వీధి నాటకము - చాటుపులు

శ్రీనాథుని వీధి నాటకం అనే రచన ఒకటి ఉన్నట్టు మన లాక్షణికులు - అప్పకవి, కూచిమంచి తిమ్మకవి తమ గ్రంథాలలో పేర్కొన్నారు అందులోంచి ఉవాహరణ లిచ్చారు. శ్రీనాథుని వీధి నాటకం అన్న పేరుతో శృంగార చాటుపులు గల ఒక చిన్న పుస్తకం (గుజిరి ప్రతి) తాము చూసినట్టు మానవల్లి కవిగారు, మరి కొందరు క్రీడాభిరామ పీఠికా కర్తలు తెలిపారు. కాని ఎందుచేతనో వారెవరూ ఆ శ్రీనాథుని వీధి స్వరూప స్వభావాదులను తెలుపలేదు. అందువల్ల దానిని సంపాదించి, క్రీడాభిరామంతో చేర్చి ప్రకటించడం యుక్తంగా ఉంటుందని తోచి, దాని కోసం దీర్ఘవ్యవసాయం సాగించగా, చివరకు మిత్రులు శ్రీ అరుద్రగిరి వద్ద ఒక ప్రాచీన ముద్రిత (గుజిరి) ప్రతి దొరికింది. తరువాత, వావిళ్ళవారి ప్రతి ఒకటి సంపాదించాము. అపై న మరొక ప్రతి కూడా దొరికింది. శ్రీ వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రి గారు శ్రీనాథుని శృంగార చాటుపులు కొన్ని తమ పీఠికలో ఉదాహరించారు. శ్రీ చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రిగారి శ్రీనాథ కవితా

సమీక్ష"లో మరికొన్ని పద్యాలు దొరికినయ్యి. ఇవి గాక మద్రాసు ప్రాచ్య లిఖిత పుస్తక శాండాగారంలో బ్రౌను దొర సంపాదించి పెట్టిన "చాటు పద్యములు" అన్న వ్రాత ప్రతిలో ఇవివరకు ఏ ముద్రిత ప్రతిలోను ఎక్కని మరికొన్ని పద్యాలు దొరికినయి. ఇవన్నీ చేర్చి క్రీడాభిరామంలో అనుబంధంగా ప్రకటింప గలిగినందుకు ఆనందస్తున్నాఁ.

ఈ శ్రీనాథుని వీధిలో - శ్రీనాథునికి ఎదురైన వివిధ వర్ణాల సుందరాంగుల వర్ణనలు ఒక వరుసలో కనిపిస్తున్నాయి. మొదటి మూడు (వసిద్ధ చాటు పద్యాలు, నాల్గవ (క్రీడాభిరామము) పద్యం వదిలేస్తే బ్రహ్మ క్షత్రియ వైశ్య కూడ్ర థామల వర్ణనలు ఎరుసగా ఉన్నయి. తరువాత వివిధ కులాలలోని నియోగి, వ్యాపారి, వైష్ణవాది అవాంతర శాఖలకు చెందిన థామల వర్ణనలు ఉన్నయి. వ్రావిక కర్ణాటాది అన్య దేశాంగనలను కూడా విడిచిపెట్టలేదు.

వీటి మధ్య క్రీడాభిరామంలో గల 1.కందుకకేళి2.కుసుమం బద్దిన 3. మిశ్రవిలోచనంబులును....అనే మూడు పద్యాలు వచ్చి చేరినయి. వీటికి క్రీడాభిరామంలో ఉన్న స్థానాంతర్యం ఇక్కడ కనిపింపడంలేదు.

ఈ చాటుపులలోని పద్యాలు ఇంచుమించు అన్నీ శ్రీనాథ కవితా శిల్ప సూపన్నాయి. కాని, కొన్ని బూతుల బుంగలు. ఆ బూతుల కోసం కాక, ఆయా పద్యాలలోని శ్రీనాథ కవిత్వ ప్రౌఢిమ కొరకు మాత్రమే ఎవరికి వారు పదుపుకొని ఆనందింపదగినవి. అందుకోసం గ్రంథస్థం చేసి ఉండదగినవి.

"సరసుడు కాదా...." "అరవిందానన...." మొదలైన శ్రీనాథ కవితా శోభా సంపన్నమైన పద్య లనేకం ఈ చాటుపులలో ఉన్నయి. ప్రియురాలికి ప్రేమలేఖ (12.51) పద్యాలు మనోహరంగా ఉంది.

నిజానికి శ్రీనాథుని కవితా ప్రాగల్భ్యం ఆయన కావ్యాలలో

కన్న ఎక్కువగా ఆయన చాటువులలోనే ఉన్నదనడంలో నాతో ఏకీకరించేవారు ఇంకా చాలా మంది ఉన్నారనుకుంటాను.

కావ్య పరమార్థం

ఈ కావ్యం చదివిన మీదట రసజ్ఞులకు కలిగే అభిప్రాయం ముఖ్యం. కావ్యంలో జుగుప్స కలిగించే వర్ణనలు ఎక్కువగా ఉన్నాయి. అలాంటివన్నీ శృంగారంగా పరిగణించి ఈసడించడం నబబు కాదు. అటువంటి పచ్చి శృంగారం అంటే, రోత (జుగుప్స) వైముఖ్యం కలిగించడమే (చూ. 252-53) ఈ రచన పరమార్థం. జుగుప్స స్థాయి భావాలలో ఒకటి. ఆనాటి మూఢతలను, దురాచారాలను స్వభావోక్తి మంజులంగా అభివర్ణించి, వ్యంగ్యంగా వాటిని పరిహసించడంతోపాటు అంతకు పూర్వ కవుల (ముఖ్యంగా శ్రీనాథుని) ధోరణులను, కవి సమయాలను అనుకరించి అవహేళనం చేయడం కవి లక్ష్యం.

సారాంశం

1. క్రీడాభిరామ కర్త వల్లభామాత్యుడు, అంతకు పూర్వ కవులెవరూ వాడని తెలుగు పలుకుబడులతో, తన తరువాతి కవులను ప్రభావితమిచ్చి చేసిన పద భావ విన్యాసాలతో అతి స్వతంత్ర పద్ధతిలో 'ప్రేమాభిరామ' రూపకాన్ని తెనిగించిన ప్రౌఢకవి.

2. శ్రీనాథుని పద్య పాద భావ బంధాలు అనేకం క్రీడాభిరామంలో హాస్యానుకరణ (Parody) రచనా విధానంలో పచ్చి చేరినవి.

3. శ్రీనాథకవిసార్వభౌముడికి సమకాలికుడై, ఆయనకన్న చిన్నవాడైన వల్లభరాయుడు శ్రీనాథ సాహిత్య స్వభావాలకు మనోజ్ఞ వ్యంగ్యానురూప చిత్రం (Caricature) గా క్రీడాభిరామ నాయకుడు గోవిందశర్మ పాత్రను మలచాడు.

4. అశ్రీనాథ ప్రయోగాలు పుష్కలంగా కనిపిస్తున్న ఈ కావ్యం శ్రీనాథకృతం అనడం పొనుపడని మాట.

5. క్రీడాభిరామం తెలుగు సాహిత్యంలో అద్వితీయమైన విలక్షణ ప్రౌఢ శృంగర కావ్యం.

శ్రీడాభిరామ కర్తృత్వము- వివిధ పండితాభిప్రాయములు

శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారి యభిప్రాయము

శ్రీనాథుని వీధినాటక మను చిన్న పౌత్తము బజారులో నమ్మునది. ప్రాచీన గ్రంథము కాదని తోచుచున్నది. అప్పకవి శ్రీనాథుని వీధినాటకములోనివని యుదాహరించిన రెండు పద్యములను చిత్రకవి పెద్దన వల్లభరాయని వీధినాటకములోని వనియే యుదాహరించెను. ఆ రెండును దీనిలో నున్నవి. జగన్నాథకవి రత్నాకరములో సుమారు పది పద్యములకంటె నెక్కువగా వల్లభరాయని పనియే పేర్కొనెను. అప్పకవి యుదాహరించిన “కుసుమం బెట్టిన చీర కౌంగు” అను నదియు, “కండుక కేళి నల్పెడు” అనునదియు దీనిలో యథాస్థానములలో నున్నవి. కావున వానిం బ్రక్షిప్తము లని చెప్పుటకు వీలు పడదు. కావున శ్రీనాథుని వీధినాటక మిదియే - ఇంక ననేక సందేహములు కలుగుచున్నవి. శ్రీనాథుఁడోరుగల్లు వర్ణింపఁ బనియేమి? వల్లభరాయు డెవ్వఁడు? వల్లభరాయని పేర వ్రాయ నేల?.....

ఈ నాటకమునకు రావిపాటి త్రిపురాంతకుని మూల గ్రంథముగాని, ప్రస్తావనయు నాంజీయుఁ గల తెలుఁగు ప్రతియుఁ గాని నాకు లభింపమింజేసి యీ క్రింది యంశము సంక్షిప్తముగా నున్నది. రత్నాకరమునందు వల్లభరాయని వీధినాటకపు పద్యములలోని దని యీ క్రింది పద్య మగవడుచున్నది.

వీ. చంద్ర ఖండములతో సరి వచ్చు వనివచ్చు
విమల దంష్ట్రా ప్రరోహముల వాని,

బవడంపుఁ గొనలతోఁ బ్రతివచ్చు ననవచ్చు
 కుటిల కోమల జటా చృటలవాని,
 నింద్రసీలములతో నెన వచ్చు ననవచ్చు
 కమనీయతర దేహ కాంతివాని,
 నుడురాజ రుచులతో నొఱవచ్చు ననవచ్చు
 చంచ న్మ దాట్టహాసముల వాని,

గీ. సిగుమాలిన మొలవానిఁ, జిఱుతవాని,
 నెల్ల కాలంబు ములికినా దేలువాని,
 నధిపు, మోహుర నవతారమైనవాని,
 భైరవునిఁ గొల్వ వచ్చిరి భక్తవరులు

ఇందువలనఁ బ్రస్తావనమున మోహురు భైరవుని తిరుణాళ్ళకు
 వచ్చిన భక్తులు 'రావిపాటి త్రిపురాంతకుని ప్రేమాభిరామమును
 మోహురు ప్రభువగు వల్లభుండు నూతనముగాఁ దెనిగించె దాని నాడి
 చూపు'డని యడిగినట్లు తోచుచున్నది. ఓరుంగల్లు పుర వర్ణనములో
 మోహురు ప్రస్తావ మప్రస్తుతాంశము. కావున నాటక సుధ్యమున
 నీ పద్యము నా ప్రతిలో విడిచిపోయె ననుటకు వీలులేదు. ఇక వల్లభ
 రాయని పేర శ్రీనాథుఁడు కృతి యిచ్చునేమో కాని, తన పేరు
 చొనుపక వ్రాయుటకుఁ గారణ మేమియో? గ్రంథములో శృంగార
 రసాతిరేక మని చెప్పినచో శ్రీనాథుని తక్కిన కావ్యములలోని వర్ణన
 లేమి తక్కువలే? శ్రీనాథుని వల్లభాభ్యుదయములోఁ గృష్ణా తీరమున
 నుండు శ్రీకాకుళస్వామి తిరునాళ్ళలో జరుగు ననభ్యములు దీనికంటెఁ
 బచ్చిగా నున్నవి. భీమఖండములో వేశ్యా వర్ణనలు ప్రథమాం తాళ్వా
 నములలో నెక్కువగా నున్నవి. లేక త్రిపురాంతకుని నాటకము తెని
 గించె ననుట శ్రీనాథునకుఁ దక్కువ యన్నచో నతఁడు స్వయముగా
 రచించినది యే? ఈ యంశ మొక్కటియే వల్లభ రచిత మని
 చూపుచున్నది. ఇక శ్రీనాథుఁడు రచించెనేమో యనుటకుం గారణ
 ములు మొదటిది—

గీ. “గర్గ్య పిద్ధాంత మత ముషాకాల కలన
శకున మూనుట యది బృహస్పతి మతంబు
వ్యాస మతము మనః ప్రసాదాతిశయము”

అను మూఁడు పాదములు వీధి నాటకములోను, భీమఖండములోఁ దృతీయాశ్వాసమునను మార్పు లేకయే యున్నవి. భిన్నులు గ్రంథకర్త లయినచో నిట్లుండఁ దటస్థింపదు. భావచౌర్యమును గొంతవరకును, సమాన వాక్య చౌర్యమును నాంధ్ర కవులలోఁ గలవు. కాని పద్య మంతయు గ్రహింతురా? ఈ వీధియును, శ్రీనాథుని కావ్యములును పదబంధమునందును, వాక్య క్రమమునందును, అన్వయమునందును, పదసంపదయమునందును సమానములుగా నున్నవి. పైన నుదాహరించిన భైరవుని మీఁది పద్యము భీమఖండములోఁ బ్రథమాశ్వాసమున 108 వ పద్యములో వాక్య విన్యాసమునఁ బోలిక గలదు.

“అదె దారువన భూమి యశమనేత్రుఁడు వాఁడె
సంయ మింద్రుల పుణ్య సతులు వారె”

అను పద్యమునకు భీమఖండములోఁ బోలిక పద్యము గలదు.

క “వరుణుని శుద్ధాంతంబున
నరవిందాక్షులకు మించుటద్దం బగుచున్”

అను భీమఖండములోని పాదములు శ్రీరాధారామమున “వరుణ రాజ శుద్ధాంత కాంతా విలాస మాణిక్య దర్పణము” అనుటకు సరి పోవును. ఇట్టి భావ చౌర్యములచేతనే శ్రీనాథుఁడు రచించె ననుటకు పీఠపదదు రెండవది — శ్రీనాథుఁడు పల్నాటివీరచరిత్రమును బాల్య దశలోఁ గొంత మాత్రమును రచించెను. దానిలోని కథా భాగమును మరలఁ గ్రీరాధారామమున నోరుగొటి వీధులలోఁ జిత్రములలో వ్రాసి, వీరచరిత్ర పాడినట్లు త త్కథ కొంత సూచింపఁబడి యున్నది. మరియు వల్లభాభ్యుదయమున నాంధ్ర వల్లభుని తిరునాళ్ళ

లోవి విధవా దుర్వర్తనములు శ్రీనాథుడు విశదముగా వర్ణించి
యున్నాడు. ఆ విషయమే క్రీడాభిరామమున—

“గరుడ స్తంభ ప్రతిష్ఠా కలన మొదలుగాఁ
గల్ప మంత్రోక్త పుష్పా
ధ్వర పర్యంతంబు కృష్ణా తఱిని తటమునన్
ద్వాదశ క్రోశవాత్రి
పరివేషాభ్యంతరశ్రీ పరమపదమునన్
బర్వకాలంబునందున్
బరనారీ నంగమాదుల్ భగవ దనుమతిఁ
బాపముల్ గాక యుండున్.”

ఇత్యాదులతో గేలి సేయుచున్నాడు. పై కారణములచే నిడి
శ్రీనాథ రచితమో యని సందేహించుచున్నాను. చిత్రకవి పెద్దన,
ముద్దరాజు రామన, శ్రీధరుడు, గణపవరపు వేంకటకవి, జగ
న్నాథుడు వీరందఱును ‘వల్లభరాయని వీధి నాటకములో’ ననియె
యుదాహరించి యున్నారు. మరియును వీధి నాటకమున మధుమావతి
గృహమున నెవ్వఁడో యొక కవి విటుడు దాని భూత భావి జన్మముల
గుఱించి యొక పద్యమును వ్రాసెను, అందులో మధుమావతి
యంగారవర్ణుని కూతురై, యహ జన్మమున మధుమావతియై,
భావి జన్మమున దాక్షరామమునఁ జిన్నిపోతి యను వేశ్యయై, తరు
వాతి జన్మమునఁ దమిలేటి ప్రాంతమునఁ జెంచుల కులమునఁ గడిమి
కాత్తులయమ్మి యని జన్మించునని యున్నది. శ్రీనాథుడు శ్రీకాకుళా
దీక్షరుఁడగు తెలుఁగు రాయని దర్శించి యతని కంకికముగా వల్లభా
భ్యుదయము చెప్పెను గదా! అప్పుడు—

శా. అక్షయ్యంబుగ సాంపరాయని తెలుంగాధీశ! కస్తూరికా
భిజ్ఞానము సేయురా సుకవిరాట్ బృందారక శ్రేణికిఁ,
దాక్షరామ చతుర్థ భీమపుర గంధర్వాస్పరో భామిని
వక్షోజద్వయ కుంభి కుంభములపై వాసించు నవ్వాననల్

అని శ్రీనాథుడు చెప్పెను. దీనిచే శ్రీనాథునకు దాక్షరామ వేళ్యలతో సంబంధము గలదని వేఱుగఁ జెప్పనక్కర లేదు. వీధి నాటకములో చిన్నిపోతయే శ్రీనాథునకుఁ గూర్చు మగువయో యని సందియము కలుగుచున్నది. త్రిపురాంతకుని సంస్కృత ప్రేమభి రామమున నీ యాశ మున్నదో లేదో తెలియదు. మరియు వీధి నాటకములోని శైలి చూడఁగా భీమఖండములోని పదబంధమున కంటె పలుతరమై యథాద ధారాపాతము గలదై యున్నందునం దరువాతనే వ్రాసెనన్నచోఁ గొన్ని కారణములవలన నక్కాలము (1450) అంగీకరించుటకు వీలు లేకున్నది. అశియ రామరాయల ముత్తాత యగు సోమభూపాలున కంకిత మీయఁబడిన శ్రీధర వృందమున వల్లభరాయని వీధినాటకములోని పని “మంచెనఁ వింటివో” యను పద్య మువాహరించఁ బడియున్నది. అందుచే వల్లభరాయఁడు శ్రీనాథుని బాల్య దశలో గొప్ప కవియైనట్లు తెలియు చున్నది. శైలి విషయమున సామాన్యమును జూపి, శ్రీనాథునకుఁ గర్తృత్వ మారోపిత మన్నచో నక్కాలపుఁ గావ్యములెల్ల నించు మించుగా నమాన పాటవమును, కవితా ధాటియును, విరంకుశ భావములును గలిగియున్నవి పినపీఠభద్రుఁడు, శివరీలావిలాసము వ్రాసిన కొమ్మనయు, ఎలుకుర్తి రామరాజును, తులసి బసువనయు, అంగర నృసింహకవియు రచించిన కావ్యములలో బిగువును, ధారా పాతమును సమానముగా నున్నవి

(మావవల్లి రామకృష్ణ కవిగారి క్రీడాభిరామ పీఠిక; పు 2-6)

శ్రీ వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిలువారి యభిప్రాయము

వల్లభరాయని కృతిగా గ్రంథమున నున్నను, శ్రీనాథుడే దీనిని రచించెనని పెక్కు కారణములచే నేను నిశ్చయించుచు న్నాఁడను. సులక్షణ సారము, అపృకపీయము, లక్షణదీపిక, సర్వ లక్షణసార సంగ్రహము మొదలగు లక్షణ గ్రంథములందు శ్రీనాథుని వీధి నాటకములోనివిగ నుదాహృతము లయిన పద్యము లీ క్రీడాభి రామమునఁ గలవు. శ్రీనాథుడే యీ గ్రంథమును రచించి, వల్లభ

రాయని పేరు పెట్టఁగా గ్రంథమున పేరు పెరున్నను, రంగనాథ రామాయణాదులవలె నీ గ్రంథము కూడఁ గర్తయగు శ్రీనాథుని పేరనే లోకమునఁ బ్రచారము గాంచియుండటచే నప్పకవ్యాదు లట్లు చెప్పియుండవలెను. అప్పకవ్యాదు బుద్ధాహరించివ పద్యములు శ్రీదాభిరామమున నానుపూర్వితో నున్నవి. ప్రక్షిప్తములనఁ గుదురదు. వల్లభరాయఁడును, శ్రీనాథుఁడును సమకాలమువారు గాకపోవుదురేని, శ్రీనాథుఁడతని పేర గ్రంథము రచించుట యసంభవ మగును. అట్టి చిక్కు లేదు. శ్రీనాథుఁడును, వల్లభరాయఁడును సమకాలమువారు. వల్లభరాయని పెద్ద తండ్రి యగు లింగన మంత్రి విద్యానగర హరి హర రాయల మంత్రి. రెండవ మూఁడవ హరిహర రాయఁడు క్రీ. శ. 1402-1412 వఱకు నుండిరి. లింగనమంత్రి వారిలో నెవరి యొద్ద మంత్రియయి యుండినను వల్లభరాయఁడు మన శ్రీనాథుని సమకాలమువాఁడే యగును. అందును నీ శ్రీదాభిరామమును కాశీ ఖండ రచనానంతరమే రచించెనని నేఁ దలంచుచున్నాఁడను గాన శ్రీనాథుఁడును, వల్లభరాయఁడును సమకాలము వారగుదురమటకు సంశయంపఁ బిలిచేదు.

మఱియు నీ గ్రంథమున వల్లభరాయని వాగ్వైభవ దాతృత్వాది వర్ణనము మితిమీరి యున్నది. గ్రంథకర్తయే తా వగుచో వల్లభ రాయఁ డట్లా కంద పద్యాష్టకమును రచించుకొని యుండఁడు. అ పద్యములు భీమఖండాదులలోని కృత్యవతరిణికా పద్యముల (భీమ. 1-38; 71) పోలిక గలిగి యున్నవి. అందుఁ గడవటి పద్యము:

క. ఉపమించెద ధారాధర

తపజన రై రాజ రాజ ధారానగరా

ధిప ధారాధరవాహులఁ

ద్రిపురాంతక వల్లభుని వితీర్ణి ప్రౌఢిన్ (క్రీడా. 29వ)

అని యున్నది. మరియుఁ గృత్యవసాన పద్యమునఁ గాల బైరవుఁడు కవీంద్ర కాంక్షిత త్రిదశ మహీధరహమగు వల్లభరాయనికి సమగ్ర వైభవాభ్యుదయములు కృపవసేయునని యాశీర్వచన మున్నది.

సూత్రధారోక్తిగాను, భరతోక్తిగాను నయిన గ్రంథకర్త యగువాఁ డిట్లు చెప్పుకొనుట సరసము గాదు. ఇది తానే తుమ్ముకొని, తానే శతాయుస్సవి యనుకొన్నట్లున్నది. కవీంద్ర కాంక్షిత త్రిదశ మహీ రుహము గావున వల్లభరాయఁడు విశేష ధన మొనఁగి, కవి యశః కాంక్షియై యేతత్కృతి కర్తృత్వమును దనపై వేయించుకొన్నాఁ డవి తలఁచుట ప్రమాణ దూరము గాదు. అట్టి సంప్రదాయముగూడ నా కాలమున హెచ్చుగాఁ గలదు.

శ్రీనాథుఁడు తన గ్రంథములలోఁ గొన్ని పద్యములను, బిద్య భాగములను, భావములను మార్పు చేయక యొక తీరుననే కూర్పు కొనుచు వచ్చినాఁడు. స్వరచనమే యగుటచే సరిసదీన పట్టులందు ముందు రచించిన గ్రంథములలోని కూర్పులను జేర్చుకొనుట దోషము గాదు గదా! తిక్కనాదులు గూడ విట్లు చేసిరి ఎన్నటికిని గూడఁ గ్రీడాభిరామము శ్రీనాథకృతము గదను వాదము పుట్టకుం డుటకోయనునట్లు, శ్రీనాథకవి యనేక స్థలముల నిందుఁ దన తిక్కిన గ్రంథముల రచనలను జేర్చెను. ఆ పోలిక లీ గ్రంథము శ్రీనాథ కృతమే యని చెప్పక చెప్పుచున్నవి. ఇతర కవి కృతులందలి సరస సంవిధానములను గాఢేయు దొంగకవులును గొందఱుందురు. వల్లభరాయఁ డట్టివాడై, శ్రీనాథ రచనములఁ గొన్నింటిని గాఢేపి యుండరాదా యనరాదు. గ్రంథమామూలాగ్రముగ శ్రీనాథ రచనము గానే కన్నట్లుచున్నది. తస్కర కవుల స్వరచన మస్వరసమై పొంది పొసఁగక తెలియవచ్చుచుండును. క్రీడాభిరామమునఁ బద సంవి ధాఁము, అన్వయ క్రమము, కారక ప్రయోగ వైచిత్ర్య, పద్యోప క్రమ నిర్వాహములు, ప్రతిపదము శ్రీనాథుని పేరుగ్గడించుచున్నవి. శ్రీనాథుని రచనా చమత్కారముల వెఱిఁగిన వారిది చక్కఁగా గుర్తింపఁ గలుగుదురు. అదే పనిగా నారంభించినచోఁ గ్రీడాభిరామ మందలి ప్రతి పద్యము నందును శ్రీనాథుని రచనా వైచిత్ర్యమును బోల్చి చూపనగును.

(వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రియవారి క్రీడాభిరామ పీఠిక, పు. 18-19)

శ్రీ ఐంఠారు తమ్మయ్యగారి యభిప్రాయము

వల్లభరాయని కాలమున విజయనగర సామ్రాజ్యమును ప్రాథ దేవరాయలు (క్రీ. శ. 1423-1445) పరిపాలించుచుండెను. అతని యాస్థానముననే గొడ దిండిమ భట్టారకుఁడు అరుణగిరినాథ నామాంకితుఁడు, కవిసార్వభౌమేశ్వారి బిరుదులతో యశో దిండిమమును మ్రోగించుచుండెను. శ్రీనాథునకు యశోభిలాష మపారము. అప్పుడాతఁడు రాజుఁడగుద్రవరమున వేమ వీరభద్రారెడ్ల యాస్థానములంకరించియుండెను. విద్యా వివాదమున డిండిమ భట్టారకుని జయించి, యాతని కందు ధక్కును బగులఁ గొట్టించినఁగాని శ్రీనాథునకు విద్రవట్టకుండెను. అందుచే నాతఁడు జైత్రయాత్రోన్ముఖుడై పలుపాల్లుపడి ప్రాథదేవరాయల యాస్థానమునఁ బ్రవేశమును గలిగించుకొని దిండిమభట్టు వోడించి, రాజుచే గనకాభిషేక సత్కారముల నొంది, స్వదేశమునకు మరలి వచ్చి, కవిసార్వభౌముఁడయి విరాజిల్లెను. ఈ విజయనగర ప్రయాణ సందర్భముననే, యాతఁడు ప్రాథదేవరాయ సంస్థాన ప్రవేశమునకుఁ గావించిన ప్రయత్నములలో మార్గమధ్యమున వినుకొండలోఁగాని, మోపూరులోఁగాని యా ప్రాంత దేశమునకు రాయల ప్రతినిధిగా, ఖాండాగారాధ్యక్షుఁడుగా నున్న వల్లభరాయని సందర్శించి యుండును. శ్రీనాథుని యుద్యమమునకు హరించి, వల్లభరాయఁ డది కొనసాగుటకయి తన మిత్రులగు సంస్థానోద్యోగులు కొందఱకు పిఠారసు చేపియుండును. ఆ సమాగమ సమయముననే శ్రీనాథుఁడు వల్లభరాయనివలన నాతని క్రీడాభిరామ రచనోద్యమమును విని, యాతని యాదరాసురోధమునఁ దాను గూడ నందుఁ తోడ్పడియుండును. చరచర పరుగులువారు కవితాధార గల శ్రీనాథుని కిట్టి పని కెంతయో సేపు పట్టదు. కావున వల్లభరాయనితో నున్న యా కొలఁది దినములలోనే శ్రీనాథుఁడీ కృతి రచనమునఁ దన చేయిసేసి యుండును. స్వతంత్రముగఁగాని, యనువాద రూప కముగఁగాని యొక రూపక రచనము గావించు సంకల్పము శ్రీనాథునకుండియుండదు. పైని జెప్పిన కారణములచే నీ కృతి రచనా సంక

ల్ప మనలు పల్లభరాయనిదే యని మనము సులభముగఁ దెలిపికొనఁ గలము.

అవతారికా భాగము-పల్లభరాయ స్తుతి సంకలితము, తద్వంశ వర్ణనాదికము, గ్రంథాంతమందలి యాశీర్వాద పద్యము కేవలము శ్రీనాథ కృతములే యని మనము భావింపఁ దగును. ఇఁకఁ గథా భాగమునందును శ్రీనాథుని పిదపాస్తము స్వల్పముగఁ గాక యతి మాత్రముగ - పల్లభరాయ రచనములు కొన్ని యున్నను, వానిని గుర్తింపరాకుండఁ గ్రమ్మివై చునంత యెక్కువగ నెలకొనినట్లు కాన నగును. శ్రీనాథుని యితర కృతులండిలి పద్య పాదములు, అతని రచనలతోఁ బ్రత్యక్షసామ్యముగల సంవాదములు, పదప్రయోగములు విందు నెక్కుడుగ నెక్కుని యున్నవి.....

కాశీఖండ రచనమును శ్రీనాథుఁడు విజయనగరాస్థానమునఁ గనకాభిషేక మొంది, రాజమహేంద్రవరమునకు మరలి వచ్చిన యనంతరమే క్రీ. శ. 1440 ప్రాంతమునఁ గావించి యున్నాఁడు. కావున భీమఖండ కాశీఖండ రచనముల నడుమ కాలమున విజయ నగర ప్రయాణ సందర్భముననే శ్రీనాథుఁడు పల్లభరాయని సందర్శించి, క్రీ. శ. 1435 వ, సం॥ ప్రాంతమున నాతనికి గ్రంథ రచనమున సాయపడెనని విర్ణయింపనగును.

(క్రీడాభిరామ పీఠికలో “గ్రంథ రచనా కాలము - శ్రీనాథుని సాహాయ్యము” అను శీర్షిక క్రింద)

శ్రీ చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రిగారి యభిప్రాయము

క్రీడాభిరామమును రచించిన కవి వినుకొండ వాసియైన తిప్పనామాత్య సుతుఁడు పల్లభామాత్యుఁ డయినట్లులు కృత్యవ తరణికయందుఁ జూపబైడి వంశక్రమ వర్ణనాత్మకమైన గద్య పద్యములను బట్టియు, గృత్యంతమునందలి గద్య పద్యములను బట్టియు సుస్పష్టముగఁ దెలియవచ్చుచున్నది.....

శ్రీనాథుడు కొండపీటిలోఁ జిరకాలము వసించియుండి, నైషధాంధ్రీకరణము మూలమునఁ దన యశఃప్రశస్తులకు గుంటూరు నెల్లూరు మండలములం దంతటను వెల్లివిరియఁజేసి యున్నాఁడు. కొండపీటికి విషకొండ నలుపది మైళ్ళ దూరమందుండిన పట్టణము. కావున శ్రీనాథుని రచనా పద్ధతి వల్లభరాయని మనము నాకరించి, యాతని పోకడలలోఁ దన రచన సాగింప నమకట్టి యుండిన నాఁడు. శ్రీనాథుడు కృత్యాద్యంత పద్యములను గూర్చి యున్నాఁడు. రచనలోఁ గానవచ్చెడి కృత్యానమే యీ విషయమును స్పష్టము చేయుచున్నది. ఈ క్రీడాభిరామమందలి మొదటి పద్యము — గణన తెక్కిన దళ రూపకములయ దు' ఇత్యాది పద్యము వల్లభామాత్యునిది దాని తరువాతి 'అఖిల ప్రపంచఁబు నన్యథా కల్పించె' విత్యాది పేనము మొదలుగ ౩2 వ పద్యము తుదివఱకు, ప్రేమాభిరామప్రశంస యను పదనమువఱకుఁ గల సంకాపతార వర్ణనాత్మక విషయము తయు శ్రీనాథ విరచితమే కాని వల్లభామాత్యుని రచితము గాదు. నడుమఁ గూర్చిన "కందుక కేళి నల్పెడి ప్రకారమునన," "కుసుమం బద్ధిన చీరకొంగు వొలయన్' ఇత్యాది పద్యములు రెండును శ్రీనాథుని చాటువులు, అతని వీధినాటకములోని విందుఁ జేరినవి. శాలివాహన పస్తకతి శ్లోకములకు శ్రీనాథుని యనువాద రూపములైన పద్యములు 'శీతకాలంబు కడి మాడ సేయఁ గుడుచు,' 'పటు ఝుఝూ పవనో త్రృణాలయములో,' 'మాఘమాసంబు పులివలె మలయుచుండ' ఇత్యాది పద్యములు మూడును శ్రీనాథునివియే గాని వల్లభరాయనివి గావు. ఇటులనే తుదిని భరతవాక్యమగఁదగిన 'మదమున ముల్కినాటి పుర మోహన శైల' ఇత్యాది పద్యమును శ్రీనాథునిదే. ఈ పద్యములు గక, తక్కిన గద్య పద్యము లన్నియు వల్లభామాత్య విరచితములే.

క్రీడాభిరామము కృత్యాద్యంతములందు శ్రీనాథుని రచన ప్రవేశించుట సంభావ్యమైన విషయమే. ఏమన, నీ ఘట్టమునఁ గని తన ఘనతను దా మగ్గించుకొనవలయును. అది యన్య కర్తృక మైనచో దానిలో నొచిత్య మధికము కావున, వల్లభరాయనితోఁ గలగ్యాయైన శ్రీనాథుఁడావని చేపియుండవచ్చునని మన మూహింప

వచ్చును శ్రీనాథుడు ప్రౌఢదేవరాయని యాస్థానిలో, గౌడదండిమ భట్టారకుని వాగ్వాదమునం దోడించి, కవిసార్వభౌమ బిరుదము నార్జింపఁ జోవునఁ దీవల్లభామాత్యుని తోడ్పాటు నర్జించియుండును. వల్లభామాత్యుని ముత్తాత విజయసింగరాధీశుడైన పెదబుక్కరాయలకు మంత్రిగను, ఈతని తాత లేక తండ్రియగు తిప్పామాత్యుడు హరి హర రాయల సువర్ణ భాండాగారాధ్యక్షుడుగను మండిన కతమున, వల్లభామాత్యునకుఁ గూడ విజయనగర సామ్రాజ్యముతో సన్నిహిత సంబంధమేర్పడి యుండును. అచట నభా ప్రవేశమునకుఁ దనకు సాయపడుటకై శ్రీనాథుడు వల్లభామాత్యుని దర్శించుగా, నాతఁడు శ్రీనాథు నీ కృత్యాది పద్యములు రచింపుమని కోరియుండును. తన్మూలముగ నీ 32 శ్రీనాథుని గద్య పద్యములు కృత్యాని, 'ముదమున ముక్కినాటి పుర' ఇత్యాది పద్యము తునివి జేరినవని మన మూహసేయవచ్చును. నడుమ నవతరించిన యయిదు పద్యములు శ్రీనాథుని యచుమతితోడనో లేకయో వచ్చి చేరిన వనిట విశ్వయము

ఏ ప్రభువు నాస్థానిలోనైన ప్రవేశము నార్జిందుటకు ముందు త త్సంబంధులతో సారస్వత సంబంధము నేర్పఱచుకొనుట శ్రీనాథున కొక పరిపాటి యైనట్టులు గన్పట్టును. ఆక్రమముననే విజయనగర సామ్రాజ్య సంబంధుడైన వల్లభామాత్యునితో పట్టి సారస్వత బాంధవమేర్పడి యుండునని నా యూహ. పెదకోమటి వేముని యాస్థానిలో విద్యాధికారి కాఁదలఁచిననాఁడు తన్మంత్రియగు మామిడి సింగన తోడను, వీరభద్రారెడ్డి యాస్థానిలో విద్వాంసుడు కాఁదలఁచిననాఁడు తన్మంత్రియగు బెడపూడి అన్నామాత్యునితోడను సారస్వత సంబంధ మేర్పఱచుకొనుట, తన్మూలమునఁ దన యాశయమును నఫలము గావించఁ జేసికొనుటయు దీనికి నమర్థ కములు.

(శ్రీనాథుని కవితా పరిశీలనయందలి-క్రీడాభిరామము శ్రీనాథ కర్తృకమాఁ యను శీర్షిక క్రింది భాగములోనిది)

శ్రీ తేకుమళ్ళ అచ్యుతరావుగారి యభిప్రాయము

వల్లభామాత్యుడు శ్రీనాథుడు మను వీధినాటకమును నాంధ్రమున రచించెను. ఆ గ్రంథమందలి ప్రస్తావన పద్యముల వలనఁ దత్కవి గొప్ప వండితుఁ డనియుఁ జక్కని కవిత్వముఁ జెప్పఁగలవాఁ డనియు తెలియవచ్చుచున్నది. ఇ తియె గాక ఋగ్వేదము కరతలామలకముగ పఠించి, భైరవస్వామి కృపచే సారస్వత సిద్ధి, యనఁగా గ్రంథకర్తృత్వ సంపత్తిఁ బొందెను....

ఈ గ్రంథము రూపకము గాని కేవలము ప్రబంధము గాదు. రూపక లక్షణములు సంపూర్ణముగా దీనియందుఁ గాన్పించక పోయినను ఇది వీధినాటకముగా గ్రంథకర్తచేఁ బరిగణింపఁబడినది.

ఇది హాస్య రస ప్రధానమైన జుద్ర కావ్యము గాని, యున్న తాదర్శము గల యుత్తమ కావ్యము గాదు.

హాస్య రస ప్రధానమైన జుద్ర వాటకముగా దీని నుపలక్షించిన యెడల, మహా కవి శ్రీనాథుడు గాక, శ్రీనాథుని భాషా వేషముఁ గొంతవఱకు ధరింపఁగల మరి యొక కవి రచించియుండు నని మనకుఁ దోచును....

శ్రీనాథుని భాషా ప్రయోగము లీ గ్రంథమునఁ బుష్కలముగాఁ గాన్పించుచున్నవి గాన నీ గ్రంథము శ్రీనాథ కృత మని కొందఱిచేఁ దలంపఁ బడుచున్న వనుట వాస్తవము. కొన్ని పద్యములలో శ్రీనాథుని శైలి ధోరణియు ద్యోతకమే. అయిన నా కారణమున శ్రీనాథుడే యీ గ్రంథమును వ్రాసె నని చెప్పుట మాత్రము సాహసము. శ్రీనాథుని బహుముఖ ప్రఖ్యాత మహిత శయ్యా విశేషములు, పండిత కవులను పండితమన్యమాన కవులను నేక రీతిగా ననుకరణోత్సాహ పూరితులఁ జేసె ననుటకు పినవీరన, పెద్దనాది సుప్రసిద్ధ మహా కవులే ప్రబల సాక్షులు. అట్లుండ, సమకాలికుఁడు, బహుశః నహచరుఁడు నగు వల్లభామాత్యుడు కవి యశో

వాంచితుఁడు గాన, శ్రీనాథుని వాగ్లహరీ తరంగముల మధుర మధుర సమును గడుపార గ్రోలి తన కావ్యమున వచ్చుటచ్చట, తదున్మదన సీధువును వెలిగ్రక్కుట యనంభనమా? బహుళ వ్యాప్తి నొందిన శ్రీనాథుని 'జాతి వార్తారస స్ఫూర్తి' యచ్చటచ్చట గ్రంథము నలంకరించుటచేతనే యా కాలపు నాటక ప్రేక్షకులను హాస్య రస విమగ్నులనుగాఁ జేయఁగలిగి యుండె నని యూహించుట యథార్థమునకు దూరము గాదు.

పై యంశములను సావధానముగా నరసిన, వల్లభామాత్యుని కర్తృత్వము స్థాపించుటకు ప్రబల సాక్ష్యము గావించుచున్నది. లాక్షణికుల యుదాహృతి వల్లభామాత్యునికిఁ గూడ సాయ మిచ్చుచున్నది. శైలి విషయములు శ్రీనాథుని కర్తృత్వమునకు న్యూనతఁ గలిగించెడు విధముగఁ దోపించుచున్నవి. గ్రంథమందు విస్తృష్టముగా వల్లభుని కర్తృత్వ ముద్ఘోషితమై యున్నది. కావున నీ గ్రంథము వల్లభరాయన కృత మనియే యంగీకరించుట యెక్కువ న్యాయమని యూహించుచున్నాను. వల్లభరాయఁ డీ గ్రంథమును దెలిపించి, తన స్నేహితుఁడును కవి సార్వభౌముడు నగు శ్రీనాథునిచేఁ గొంత సాయముఁ బొందియుండవచ్చును గాని శ్రీనాథుఁడే యీ గ్రంథము నామూలాగ్రముగా రచించె నని చెప్పుట మాత్రము కేవల మతిశయోక్తి యనియు, నన్యాయమనియుఁ దలంప సాహసించుచున్నాను.

(విజయనగర సామ్రాజ్యమందలి ఆంధ్ర వాఙ్మయపరిత్రము.

ప్రథమ భాగము - పుటలు 85, 89, 95)

శ్రీ) తేకుమళ్ల కామేశ్వరరావుగారి యభిప్రాయము

శ్రీనాథుఁడు స్వస్థలమునకు మొరస రాజ్యము (కర్నూలు జిల్లా ప్రాంతము) మీదుగా బయలుదేరినాడు. చాటువులను జెప్పినాడు. నాటు దారి వినుకొండ చేరుకున్నాడు.

వల్లభరాయనియొక్క తండ్రియైన, తిప్పన వినుకొండ దుర్గములోనున్నాడు, అతఁడు రెండవ హరిహర రాయల (1377—

1404) రత్న భండారాధిపతి. అతని కుమారుడు వల్లభరాయఁ డను యువకుడు తండ్రి సంపాదించి పెట్టుచుండగా, కొడుకు పుస్తకములలో మునిగి తేలుచున్నాడు. వల్లభరాయఁడును, శ్రీనాథఁ డును సమ వయస్కులు, విలాస పురుషులు.

శ్రీనాథుని దర్శనము కాగానే వల్లభరాయఁడు వెతకచున్న తీగె కాలికీ తగిలినట్లుగా సంతోషించినాడు. తాను అనువదించిన క్రీడాధి రామ ప్రబంధమును శ్రీనాథుని ముందు పఠపేసినాడు. దయచేసి చిత్తగించుచున్నాడు. శ్రీనాథుడు దానిని తన కవితృపు మూసలో పోసినాడు. అది మంచి పాకమునఁ బడిన దని వల్లభరాయఁడు పరమానంద భరితుడైనాడు. క్రీడాధిరామ కృతి విర్రాజము 1997 లో జరిగినది.

వల్లభరాయకవి యిచ్చిన బహుమానమును శ్రీనాథుడు మూట కట్టుకొన్నాడు. పందవోలు దరి పట్టినాడు. అతడు ధనముకంటె కీర్తి ధనమును, దేశానుభవము నార్జించుకొన్నాడు. అట్లు పడమటి యాత్ర ముగిసినది....

వ్యాసము-శ్రీనాథ సోపయాజి (పుట. 128)

ఆంధ్రప్రతిక - కీలక సవత్సరాపి సంచిక

(1968-69)

శ్రీ కుందూరి ఈశ్వరదత్తుగారి యభిప్రాయము

క్రీడాధిరామ కృతిలో “హర చూడా హరిజాంక వక్రత” యను శ్రీనాథ కృత భీమేశ్వరి పురాణమునందలి పద్యములో మురిచు వక్రక్రీ మృగ్యము. కావ్య విర్రాజమునకు బీజ మైన కవి వ్యాపార కౌశలము, వైదగ్ధ్య భంగీ భణితి ఈ కావ్యమునందు గగన కుసుమములు. శయ్యా సంరంభమే గాని, శయ్యా సౌఖ్య్యము శూన్యము. ఇట్టి ఉద్ర కావ్యమునకు కొంతఁబడైనను శ్రీనాథ హస్తావలంబనము గలదనుట యెంత మాత్రము ధర్మము గదు....

సంస్కృత ప్రేమాధిరామము దాని దీర్ఘద ప్రేమాధిరామము

(చురింగ టి సింగరాచార్య కృతము) గావి బయలుపడు నంతవఱకు క్రీడాభిరామ కర్తృత్వ వా గ్వీవాదము నేల విడిచి సాముచేయుట వంటిది. ఎవ రెంతవఱకు సంస్కృత కావ్యము ననుసరించిరో, మాతృకను జరిగోదించి చెప్పువఱకు వల్లభరాయఁడు శ్రీనాథుని కావ్యములందలి పద పద్యచరణ, భావములను సంగ్రహించెనో లేక శ్రీనాథుఁడె మాతృక నెఱింగి యుండి గావి, వల్లభరాయ కృత క్రీడాభిరామమును జూచియుండి గావి, తన కావ్యముల నట్టి సంకలనము నొనర్చి యుండెనో విర్ణయించుట కష్టము. ఆ రెండు కృతులు ఆంధ్రుల యదృష్ట వశమున లభించునంత దనుక, నిట్టి వాదములు నెలకొల్పి, విమర్శనములు పె పొందించుట విద్వన్మణుల ధర్మము కాదు

శృంగార వర్ణనము లతివేలముగ కాముకీ కాముక క్రీడలు నర్జించునవిగా సంస్కృత సాహితీ సాంయాత్రికులైన మహాకవులు భాణములను, ప్రహసనములను గీర్వాణ భాషలో వ్రాసి యున్నారు. అట్టి కావ్యముల దేశ భాషలలో రచింపఁబడక పోవుటచే పండితులకే గాని పామరుల పాలఁబడకుండెను. త్రిపురాంతకుని ప్రేమాభిరామ మట్టిది. దీని పుత్రిక యైన క్రీడాభిరామము నావిని బోలనదే. శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారు వ్రాసినట్లు ఇది యొక చెట్ట పుస్తకము. ఇట్టి గ్రంథమును సంస్కృత సాహిత్య సమరాంగణ నవ్యసాది యగు శ్రీనాథుఁ డాంధ్ర భాషా కృతిగా వెలయించి, దానికి వల్లభరాయని పేరిటె ననుట యతని ప్రౌఢ సాహిత్యమునకు, పౌరుష ప్రభావమునకు, అజిహ్వా స్వాంతమునకు వెలి గాక మరి యొండు గదు. క్రీడాభిరామములోని శృంగార మతయు శృంగార కవి యగు త్రిపురాంతకుని కృతమే యైయుండును. ఇయ్యది ఆమూలాగ్రముగ వల్లభరాయ కృతమే యైయుండును. నే నిదివఱకు వ్రాసినటుల ప్రేమాభిరామ కృతి ఆంధ్రుల యదృష్ట వశమున లభించెనా, ఉభయ వాదముల బండారము బయలుపడు ననుకూల నందేహము లేదు.

(శ్రీనాథుని కవిత్వ తత్త్వము, పీఠిక, పు-27, 31)

పరిష్కరణము-పాఠ నిర్ణయము

సంస్కృతాంధ్ర సాహిత్యములలో ఆకృతిని చిన్నవయస్కును, కవితా ప్రకర్షచే బ్రతి పద్య రసోదయ మహనీయములై, ప్రళస్తి గాంచిన కృతులు రెండు-మేఘసందేశము, క్రీడాభిరామము.

ప్రాబంధిక కవితా ప్రియంభావుకులైన ఆంధ్ర కవులు సంస్కృత రూపకములను సైతము ప్రబంధ పక్కికలో పరివర్తింపఁ జేసియుండుటకు ప్రబోధపంద్రోదయ- శృంగార శాకుంతలాదులు ప్రబలి నిదర్శనములై కానవచ్చుచున్నవి.

ఒక విధముగ క్రీడాభిరామము దశ విధ రూపకములలో అన్యతమ మగు 'వీధి'కిఁ జేరిన సంస్కృత ప్రేమాభిరామమునకు అనువాద గ్రంథము. ఇది వీధి లక్షణములతోడను, బిందుర ప్రబంధ నిబంధనములతోడను గూడిన ఏకాశ్వాస రూపక మిశ్ర ప్రబంధము. చారిత్రకముగను, విశిష్ట రచనా రామణీయకముగను, శృంగార హాస్య రస పూరముగను పరిధవిల్లిన ఈ లఘు కృతికిఁ గల ప్రచారము అప్రతిమానము.

ఈ క్రీడాభిరామ కర్తృత్వ విషయమై విజ్ఞులు విభిన్నాభిప్రాయములు గలిగియున్నారు; పెక్కు వాదోపవాదములు వెలయించి యున్నారు. వాని సారాంశ మిది:

(1) ప్రస్తావనలోని సూత్రధార కృత కవిప్రశంసయందును, అశ్వాసాంత గద్యమునందును, స్పష్టముగా ఇది వల్లభామాత్య కృతిగాఁ జేర్చొనఁబడినది. ఇది ప్రబలిమైన గ్రంథస్థ ప్రమాణము.

(2) పదములు, పదబంధములు, సమాసములు, శైలి మున్నగునవి శ్రీనాథుని ముద్ర గలవి. అతని పద్యములు గూడఁ గొన్ని యందుఁ గన్పట్టుచున్నవి అప్పకవి మున్నగు ప్రామాణిక లాక్షణికు లిందలి పద్యములను శ్రీనాథునివిగాఁ బేర్కొనిరి. కవీంద్రుల కాంక్షిత ములను బూరించు కల్పవృక్ష మగు వల్లభామాత్యునకు శ్రీనాథుడే యాతనిపేర ఈ కృతిని వ్రాసి యిచ్చి యుండును.

(3) కృత్యాద్యంతములయందలి పద్యములు, కృతియందుఁ గొన్ని పద్యములు అచ్చముగా శ్రీనాథునివే. మిగిలిన భాగము వల్లభామాత్య ప్రణీతము. ఆ రచనా భాగము శ్రీనాథుని కవిత్వకంటెఁ గొంత భిన్నమైనది; అపకర్షక మైనది. ప్రయోజనాపేక్షితుఁ డగు శ్రీనాథుఁడు వల్లభామాత్యునకుఁ గావ్య రచనోద్యోగమున - అల నన్నయ్యకు నారాయణభట్టు నట్లు-తోడువడి యుండును.

(4) వల్లభామాత్యుఁడు శ్రీనాథుని కవితయం దపార మమ కారము గలవాఁడు. అతని కవితా రీతులను సంపూర్ణముగా ఆకళించు కొని యనుకరించినవాఁడు. కొన్ని పద్యములను పై తము దన కృతిలో అదరభావముతో నంకరించుకొన్నవాఁడు. పెద్దనాడులును శ్రీనాథుని అనుకరించినవారే. కాని 'త ద్రచనయకా' అను రీతి అనుకరించిన వాఁడు ఒక్క వల్లభరాయడే.

ఏవం చిధ విశిష్ట కావ్యమును బరిష్కరించుటలో మాకు ఉపకరించిన ముద్రి తాముచిత్ర ప్రతులు:

(1) తంజావూరు సరస్వతీ మహలు గ్రంథాలయమందలి కాళవత్ర ప్రతి (డి. సం. 512).

(2) శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారిచేఁ బరిష్కరింపఁబడిన ప్రతి విస్మృత కవులు-సంపుటము-1,

వనప ర్తి; (1908)

- (3) శ్రీ వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిగారిచేఁ బరిష్కృతమై, విపుల పీఠిక గల ప్రతి,
శ్రీ ప్రభాకర పరిశోధక మండలి,
ప్రచురణము-5, తృతీయ ముద్రణము,
హైదరాబాదు, (1960)
- (4) శ్రీ బండారు తమ్మయ్యగారిచేఁ బరిష్కృతమైన ప్రతి,
వావిళ్ళ రామస్వామి శాస్త్రులు అండ్ సన్స్,
చెన్నపురి; (1960)
- (5) శ్రీ రి. యన్. శాస్త్రిగారి పీఠిక గల ప్రతి,
నవోదయ సమితి, నారాయణగూడ,
హైదరాబాదు-28, (1968)

మానవల్లివారి ప్రతికిని, వేటూరివారి ప్రతికిని మొదలఁ జేర్కొనఁబడిన తంజావూరి తాళపత్ర ప్రతి యొక్కటియ యాధార మైనది. వావిళ్ళ ప్రతికిని, నవోదయసమితి ప్రతికిని బూర్వ పూర్వ ముద్రిత ప్రతు లాకరములు.

మూల ప్రతి యగు తాళపత్ర ప్రతి శుద్ధమైనది గాదు. అందు అక్షర దోషములు మెండు, క్రిమి దష్ట భాగములు, గ్రంథపాఠములు కొంత కన్పట్టుచున్నవి. వ్రాత చక్కనిది. అర్థావగతికై పూర్వ పరిష్కర్తలు కొన్ని పట్టుల సమంజసములైన సవరణములఁ జక్క దిద్దిరి; కొన్నింటిని బరిత్యజించిరి. అట్లు పరిత్యక్తములైన పాఠము లలోఁ గొన్ని సరసములు, సందర్భోచితములుగఁ గన్పట్టుటచే వాని నిందుఁ బ్రధాన పాఠములుగఁ బరిగ్రహించితిమి, మరి కొన్నింటిని బాలాంతరములుగఁ గైకొంటిమి. పాఠాంతరముల సంజ్ఞా వివరము లివి:

1. మూ. ప్ర. (మూల ప్రతి) తంజావూరి తాళపత్ర ప్రతి.
2. మా. మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారి ముద్రిత ప్రతి.

3. పే. వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిలవారి ముద్రిత ప్రతి.

4. త తమ్మయ్యగారు పరిష్కరించిన వావిళ్ళ ప్రతి.

వ్రాత ప్రతినుండి గ్రహింపబడిన ప్రధాన పాఠములలోఁ, బాలాంతరములలోఁ గొన్ని:

ప 1 (1) వీధి, రస భావ భావనా వీధి లెస్స
(2) వివిధ రస భావ భావన వీధి లెస్స

ఈ ప్రథమ పద్యమున రూపక ప్రభేదముగు 'వీధీ' ప్రశంస గలదు. ఇది యొక విధముగా ఈ కావ్య నిర్దేశ సూచకముగఁ గూడఁ గనపట్టుచున్నది.

దశ విధ రూపకములలో రస భావ భావనా వీధి-యగు వీధి మేల్తరమైనది. అనఁగా శృంగారాది రసముల యొక్కయు, రత్యాది భావములయొక్కయు భావనలకు (తలఁపులకు) వీధి వంటిది, వీధి యను ఈ రూపకము. ఈ నిర్వచనములో 'వీధీవ వీధీ' యను వీధీ సామాన్య లక్షణము ప్రవచింపబడినది. ముద్రిత ప్రతులలోని రెండవ పాఠమున ఈ యర్థ సారస్యము కానరాదు

మరొక సంగతి:

రస భావ భావనా - అను పదు స్తపదము ఇందే మరొకచోటఁ గవి ప్రయుక్తమై కనపట్టుచున్నది.

రస భావ భావ నామోద మధురంబుగా శాశోదరు లభినయించెదరు (ప. 257)

శ్రీనాథుని భీమేశ్వర పురాణమునందును సంస్కృత కపింద్ర స్తుతిలోఁ బై సమాన మట్ల కనపట్టుచున్నది.

ప్రణతింతు రస భావ భావనా మహనీయ
కవితా సముల్లాసుఁ గాగిదాసు, (1-7)

ప. 7 (1) నయ నీతి స త్కళా, నివృతుఁడు చెన్న మంత్రి....

(2) నయ నీతి స త్కళా, నివృతుఁడు చంద్ర మంత్రి....

మంచనార్యనకును తిప్పమకును సింగన్న, తిప్పన, మల్లన, చంద్రమంత్రి యను నలువురు కుమారులు కలిగిరి. వారిలో చంద్ర మంత్రికి 'స త్కళానివృతుఁడు' అను అన్వర్థ విశేషణ మొకటి గలదు.

ముదిత ప్రతుల పాఠములోని చెన్నమంత్రి కీ విశేషణము వలన సార్థక్యము కానరాదు.

నక్షత్రములతోడను, పదునాఱు కళలతోను సౌఖ్యగొంది, విరాజిల్లువాఁడు ఆ చంద్రుడు. ఉత్తమ కళల (విద్యల)తో వన్నెకెక్కిన వాఁడు ఈ చంద్ర మంత్రి. తరువాతి పద్యమందు వర్ణితుఁడైన చంద్రమంత్రి, యితనికి అగ్రజుడైన సింగనకు సుతుఁడు. ఈ వంశ మునఁ జంద్రామాత్య నామధేయులు నలువురున్నారు.

ప. 54 (1) ధర్మదార పట్టించుచు నున్నవాఁడదె

(2) దమ్ముదార పట్టించుచు నున్నవాఁడదె

(3) దమ్ముదార పట్టించుచు నున్నవాఁడదె

మొదటి పాఠము వ్రాత ప్రతిలోను, వేటూరివారి ప్రతిలోను గన్పట్టుచున్నది. రెండవ పాఠము మానవల్లివారిది. మూడవ పాఠము వావిళ్ళ, నవోదయసమితి ప్రతులయందలిది.

ఈ పద్యమునఁ బ్రథితము వర్ణితమైనది. తెల్లవారుచున్నది. మన్మథుఁడు రాతిరి యంతయు సతీ పతులను శయ్యలపైఁ బోరించి, తెల్లవారఁగనే విజయ సంకేతముగ బూరగ పట్టించుచున్నాడా? యనునట్లు కోడి కూసినది - అని భావము.

ఇందలి ధర్మదార శబ్దముపై నొక యాశ్చర్యమున్నది.

*మానవల్లివారి ప్రతిలో 'దమ్మదార' అను పాఠము కన్పట్టుచుండగా, దానిని ప్రభాకరశాస్త్రిగారు 'ధర్మదార' అని మార్చివేసిరనియు, ధర్మ శబ్దమునకుఁ బ్రాకృత రూపము 'దమ్మ' కావున, నిచ్చట 'ధర్మదార' అను మిశ్రమాసముకన్న 'దమ్మదార' అనేది ఆచ్యుత రూపము కష్టద్విష్టమై యుండును - అని తమ్మయ్యగారు అభిప్రాయపడుచున్నారు.

అనఁబ 'ధర్మదార' పదము మూలప్రతియందలిది. దానిని యథాతథముగ వేటూరివారు ఉద్ధరించిరి. త త్పాఠ సామంజస్యమునకుఁ గొన్ని యుపపత్తులను గూడఁ జూపిరి.

ఇక ఈ 'ధర్మదార' పదము మిశ్రమాసమును గాదు. సమాస మైనచో ధర్మ-దార శబ్దములు రెంటికి నర్థము చెప్పికొనవలయును. ఇందు దాని కవకాశము లేదు. ఇది ఏక పదము, తత్సమ పదము వలె భ్రాంతిని గలిగించును. కాని యిది యేకపదము.

ఈ కవియే యొకచో ఈ 'ధర్మదార' పదమునకు అర్థమును వివరించుచున్నాఁడో యనునట్లు కోడిని శ్లాఘించుచు 'కామ విజయ కాహళములార' (ప. 238) యని సంబోధించియున్నాఁడు. అనగా, కోడి - కామవిజయ కాహళము. దాని కూత కాహళ ధ్వని.

ఈ 'ధర్మదార' పదము ఈ యర్థమున, ఇట్టి సందర్భమునందే కావ్యాంతరములందుఁ బ్రయుక్తమైయున్నది:

క. అనవుడు; నేటికి భ్రమపెదు?

విను, వృద్ధశ్రవుఁడ వౌట వినవో? యేలా

వినవైతి? కోడి కూసెం

దనరపమై మరుని 'ధర్మదార' యనంగన్.

(దశావతార. పు, 226)

*క్రీడాభిరామ పాఠములు; పు-22;

అం. సా. ప. పత్రిక, (సం. 40; సం. 4-6)

4. నారులఁ బ్రాణనాథుల పు

నంబుగ నా పురిలోన రేయిఁ దా

నేరుపుమీఱ శయ్యల న

నేక గతిన్ రతికేళి లీలలన్

బోరఁగఁజేసి, వేఁకువను

బొల్పుగు కుక్కుట కంఠ కాహళిన్

మారుఁడు 'ధర్మదార' రయ

మారఁగ వే మొరయించె నొక్కెడన్.

(ప్రబంధమణి-ప. 811)

ఈ వ్యమున 'ధర్మదార' పదమునకు బదులుగా-తమ్ముదార అని మానవల్లి వారి పాఠము.

ప. 103 (1) గానుగ పట్టెపైఁ దిరుగఁ గట్టిడి ట్టిట్టిభ

(2) గానుగ పట్టెపైఁ దిరుగఁ గట్టడిఁ డిట్టిభ

మొదటి పాఠము ముద్రిత ప్రతిలోనిది. ఇందలి 'కట్టిడి' శబ్దముపై ఆక్షేప మి రీతి నున్నది:

*“ఇవట కట్టిడి యనఁగా భాగ్యము. అది సంపద చేడియను బోలు పెట్లు? కట్టిడి = దుష్టుఁడా! అని విశేషణ మనుకొన్నను బొసఁగ నేరదు.”

గానుగను తోలుచుండిన యొక కంజాక్షి గానుగ పట్టెపైఁ గూర్చొని, తిరుపు పెద్దును మునికోలతో నదలించుచు, ఒక క్రమమునఁ బరిభ్రమించుచుండెను అపు డామె, క్షీర సాగరము మందరావలముచే మధింపఁబడుచుండఁగా, అందలి యావర్తము నధిష్ఠించియుండిన యాదిలక్ష్మియో యనునట్లు అలరారుచుండెను.

కట్టడిన్ = నియమముతో. ఇది వ్రాత ప్రతి పాఠము. గానుగ పట్టెపైన్, కట్టడిన్, తిరుగన్-అని యన్వయము.

ప. 130 (1) అలాపమున శుద్ధ సాళవ సంకీర్ణ....

(2) అలాపమున శుద్ధ సాళగ సంకీర్ణ....

సాళవ-అను పాఠము ముద్రిత ప్రతిలోనిది; అర్థ రహిత మైనది. వ్రాతప్రతి 'సాళగ' అను పాఠ పాఠమును దెల్పుచున్నది.

సంగీత శాస్త్రమున 'సాళగ' శబ్ద మొక పారిభాషిక పదము. దీనికిఁ బూర్వ రూపము ఛాయలగ-అని. ఇది వ్యవహారమున సాళగ-అని మార్పు చెందినది.

శుద్ధ, ఛాయలగ, సంకీర్ణ అని రాగములు ముత్యైఘగులు. ఇతర రాగ ఛాయ లేనిది శుద్ధ రాగము. ఒక రాగమున మరొక రాగ ఛాయ బెరపి యున్నచో, నది ఛాయలగ (సాళగ) రాగము. ఒక దానికంటె నెక్కువ రాగముల ఛాయ యున్నచో అది సంకీర్ణ రాగము. సాళగ రాగమున కుదాహరణముగ సౌరాష్ట్ర రాగమును గ్రహింప వచ్చును. ఇందు చక్రవాక మను మరొక రాగ ఛాయ చేరియుండును.

ఒక్క బవనీల చక్రవర్తి పరశురామ కథను ఏక వీరాదేవి యెదుట, వాద్యములు మ్రోగుచుండ, జవనిక మీటుచు, వివిధ రాగములలోఁ బ్రౌఢి మేఱయఁ బాడె ననుట ప్రకరణార్థము.

ప. 131 (1) అలరుంబోడి జనంగమ ప్రమద మ

ధ్యానద్ధ ఘంటా ధ్వనుల్

(2) అలరుంబోడి జనంగమ ప్రమద మ

ధ్యానద్ధ ఘంటా ధ్వనుల్

ఒక ప్రమద మూర్ఛనా స్వరములచే రక్తి గుఱక, వాద్యములు తోడుపడ, కలకంఠ స్వనముతో ఏకవీరాంబుపైఁ బాడెను.

ఈ సందర్భమున "షధ్యానద్ధ ఘంటా ధ్వనుల్" అని కొన్ని ముద్రిత ప్రతులలో పాఠము కన్పట్టుచున్నది. మధ్యానద్ధ = మొలను గట్టఁబడిన, ఘంటా = గంటల యొక్క, ధ్వనులు = శబ్దములు - అని యర్థము. నడుమునకుఁ గట్టఁబడిన గంటలు అభినయ సందర్భమునఁ

గాని మోగవు. ఆమె నిలిచి పాడుచున్నది. కాని యభినయించుచున్న సూచన యందుఁ గనరాదు. కావున ఇక్కడ ఘంటా ధ్వనుల కవకాళములేదు.

ఇందు ఆనందము, ఘంట వాద్యములు. మధ్యానంద అనుచోట-మధ్యానంద-అని వ్రాత ప్రతిలోను, మానవల్లివారి ప్రతిలోను గల పాఠము. మధు - ఒక వాద్యప్రభేదముగాఁ బేర్కొనఁబడినది :

వాద్య ప్రభేదా డమరు మధు డిండిమ ఝర్ ఝరాః

(నామలిం 1-నాట్య)

మ. 209 వ్యామగ్రాహ్య నితంబ బింబ కుచ హ

రాభీల భద్రాకృతుల్

ఇది ముద్రిత ప్రతులయందలి పాఠము. ఈ పద్యమున శ్రీకాకుళము తిరునాళ్ళలోని వెలనాటి కోడె విధవల స్వరూప స్వ భావాదులు వర్ణితములై నవి.

ఇందలి-వ్యామగ్రాహ్య, హార, భద్రాకృతి శబ్దములపై ఆక్షేప మీ రీతి నున్నది:

*“ఇదట వ్యామ గ్రాహ్య పదమున కన్వయము కుదురదు. వ్యామ గ్రాహ్యము నితంబ బింబమా? లేక కుచములా? లేక ఉభయ మునా? నితంబ బింబము వ్యామ గ్రాహ్య మనిన నెడబరముగా ముందును....

వెలనాటి పొగరుబోతు విధవ లయినపుడు వారు కుచములపై హారములు దాల్చు చెట్లు? ఏ తులసి పూసల పే రయినఁ దాల్చిన, దానిచే భద్రాకృతి యేర్పడు చెట్లు?”

‘కుచ భా రాభీల భ ద్రాకృతుల్’ అని వ్రాతప్రతి పాఠము. ఇందు ‘హార’ ప్రసక్తియే కానరాదు. వారు వ్యామ గ్రాహ్య నితంబ

బింబముచేతను, కుచ భారముచేతను వెక్కినమై చూపట్టు సుందరా కృతులు గలవారు. 'వ్యామ గ్రహ్యా' పదమును విశంబమునకు విశేషణముగఁ గూర్చుట క్రొత్త కావచ్చును. వారు - అతి మన జనునలు, పీన పయోధరలు-అని భావమును మాత్రము గ్రహించుట సరసము.

వ్యామ గ్రహ్యా (బారెడు) సరిమాణమునె 'ఏడబరముగా' ఉండు ననుకొన్నచో-

“*కటి యొకటే ధరిత్రి నవ ఖండము లేలఁగఁజాలు”
ఇత్యాది కవి ప్రయోగము లేమి కావలయును? కవుల భావ నలు గొంత యతిశయముగా నుండును. అదియు నొక యలంకారమే!

కొన్ని లాక్షణికాంశములు:

ప. 61 మాఁగిలి మాఁగిలి, వృక్షము

పూఁగొమ్మున నుండి షడ్జము ప్రకాశింపన్

లేఁగొదమ నెమలి పల్కెడుఁ

గేఁగో యని, వైశ్య! మనకు గెలు పగుఁ జుమ్మి!

పై పాఠము ముద్రిత ప్రతులయందుఁ గలదు. ఇందు నెమలి కూఁత తమ విలాస యాత్రకు విజయ సూచకముగ మంచనశర్మచే నభివర్ణితమై యున్నది.

ఇందు నెమలి 'కేఁగో' అని కూసినట్లు చెప్పఁబడినది. ధ్వన్యమ కరణ శబ్దములలో అర్థబిందువునకు నవకాళ ముండునా? మరి ప్రాస నిబద్ధమై యున్నది. ఆ కూఁత అనహజముగఁ గూడఁ గన్నట్లు చున్నది.

వ్రాఁత ప్రతిలో 'కెంగో' అని నెమలి కూఁత పేర్కొనఁ బడినది. ఈ ధ్వని సహజ సుందరమై కన్నట్లుచున్నది. వ్రాఁత ప్రతిలో పద్య మిట్లున్నది:

మాంగిలి మాంగిలి వృక్షము
 పూంగొమ్ముననుండి షడ్జము ప్రకాశింపన్
 లేంగొదమ నెమలి వలెక్కడుఁ
 గెంగో యని వైశ్య మనకు గెలువగుఁ జమ్మి

ఇందు 'కెంగో' అను పాఠము ప్రాస వినిహితమై యున్నది. కావున మిగిలిన మూడు పాదములయందును బూర్ణబిందుయుత పాఠమును గ్రహింపవలయును దీర్ఘము మీద సాధ్యపూర్ణము లేదు (బాలవ్యా. సంజ్ఞ-15) అని వ్యాకర్తల యనుకాసనము. కాని, నన్నెచోడకవి ప్రాస స్థానమున సాధ్య పూర్ణబిందు ప్రయోగములను బెక్కింటిని జొప్పించియున్నాడు:

1 వీంగు నసార నత్త్వ గుణ విస్ఫురణం బరమేశ్వ రోరు వా
 మాంగమునందు .. (1-4)

2 వీందె బలుండు దక్షిణను.... (2-8')

వ్రాత ప్రతిలో ఖండబిందు స్థానమునఁ బూర్ణ బిందువును నిక్షేపించు సంప్రదాయ ముండుటచేతను, పై పద్యప్రాసమునఁ బూర్ణబిందు ఘటిత పాఠమును సమర్థించు తత్వము పద సంయోజనము ఒక్కటియు లేనందునను కవి ప్రయుక్త పాఠమును ఇదమిత్థమని నిర్ణయింప వలనుపడకున్నది.

ప. 178 (1) మ్రోక లిడినారు కాశ్మీర-మృగమదమున

(2) మ్రుగు లిడినారు కాశ్మీర-మున ముదమున

మొదటి వ్రాతప్రతి పాఠమున వట్టువసుడితో రేఫమునకు (ము+రో) యతి గూర్చబడినది ఈ యతిని అప్పకవి మొదలగు ఛందోవేత్తలు పేర్కొనలేదు. ఇట్టి యతి విశేషము భాస్కరరామాయణములో నొకచో గన్పట్టుచున్నది.

క్రూరార్థ చంద్రాత్మ-కృత్తోరు బాహులై (యద్ధ. 1448)

రెండవ పాఠము ముద్రితప్రతులలోనిది. ఇందు 'యతి' పవరింపబడినది. కాని, కాశ్మీరము (కుంకుమము) న మ్రుగ్గు లిడినా రని చెప్పి, వెంటనే "వ్రాసినా రిందు రజమున.రంగవల్లి" యని చెప్పబడినది. మ్రుగ్గు, రంగవల్లి సమానార్థములు కావా? పునరుక్తి దోష మనివార్యమైనది.

ప 199 (1) ధృతిః గూర్చికొన్నది-ధూర్త దేవత నిన్ను
(2) దొరః గూర్చికొన్నది-ధూర్తదేవత నిన్ను

మొదటి పాఠము వ్రాతప్రతిలోను, మానవల్లివారి ప్రతిలోను గలదు

ఇందు వట్టువసుడికి - ఉకారముతో (ధృ+ధూ) యతి గూర్చబడినది. ఇది యప్రకృత మని లాక్షణికుల యభిప్రాయము.

కొన్ని ప్రతులలో 'ధృతి'పాఠాంతరముగఁ గై కొనబడినది.

ప. 209 ఆ మాంధాళల భీమసేనుఁడు హిడిం

బాధీశ్వరుం డొప్పునో, యేమోకాని....

ఇది వ్రాత ప్రతి యందలి పాఠము. ఇందలి 'మాంధాళల' అను పదమునకు బదులుగ - మాంధాత్రుఁడు, మాంధాళుఁడు - అను పదములు ముద్రిత ప్రతులలోఁ గన్పట్టుచున్నవి. వీరు కామకళాకుళలు లని ప్రసిద్ధి లేదు. మాంధాళుఁడు-ఎవరో తెలియరాదు.

మాంధాళఁడు-అన్నది యపూర్వ ప్రయోగము. ఇది వెలనాటి కోడె విధవలకు విశేషణము. వారు కామాంధలు. వారిని రతిక్రీడలో నొక భీమసేనుఁడు మాత్రము తెమల్పఁగలఁడేమో! ఎందులకనఁగా అతఁడు హిడింబాధీశ్వరుఁడు, హిడింబ మానవ కాంత గాదు; రాక్షస యువతి గదా! ఇందే-

(1) తెరల్పఁజాల రితరుల్-మొవ్వార లత్యుద్ధతిన్

(2) తెమల్పినేర రితరుల్-హేలా రతి క్రీడలన్

మొదటి పాఠము వ్రాతప్రతిలోనిది. ఇందు 'విసంధి' అను దోషము కన్పట్టుచున్నది.

- ప. 214 (1) చెలఁగి చెలఁగి పాత్తిచీర గట్టెడు మాచ
కమ్మకుఁ జాల దీ-ర్ఘాయు రస్తు
(2) చెలఁగి చెలఁగి పాత్తిచీరలు గట్టెడు
మాసకమ్మకు దీర్ఘ మాయు రస్తు

మొదటి పాఠము వ్రాతప్రతిలోను, మానవల్ల వారి ప్రతి లోను గలదు. ఇందుఁ బాదమందలి రెండవ యతి స్థానమున 'నామా ఖండ యతి' వంటిది గూర్చఁబడినది, రెండవ పాఠము వేటూరివారిది. అందు 'అఖండ యతి' కన్పట్టుచున్నది.

మరొక సంగతి :

ఈ పద్యమందలి ఎత్తుగీతిలో 'వదరుఁబోడి' అను ప్రయోగ మొందు ముద్రిత ప్రతులయందుఁ గాన నగుచున్నది. ఇందు 'బోడి' పదము, ఉపమానంబు మీది మేనునకు ఆదేశముగ వచ్చినది కాదు (చూ. బాలవ్యా; సమాస-23.). ఇఁక, వదరులు గలది కావున వదరు లాఁడి-అని కాదగును (చూ. బాలవ్యా; తదిత-22). కాని వ్రాత ప్రతిలో 'వదరుఁగల్గి' అను పాఠము కన్పడుచున్నది. ఇందు- కల్గి పదమునకు వదరు శబ్దము విశేషణముగా విహితమై యున్నది. ఇది నిర్బాధక ప్రయోగము.

- ప. 242 (1) ఆ మధుమావతి దా-క్షామమునఁ బుట్టు
(2) ఆ సుందరాంగి ద-క్షరామమునఁ బుట్టు

మొదటి పాఠము వ్రాత ప్రతిలోనిది. ఇందు వర్ణాధిక్యముచే 'ఛందో భంగ' మేర్పడినది.

మరొక సంగతి :

ఈ పద్యమున మధుమావతియొక్క భూత వర్తమాన భావి

కాలములయందలి పుట్టుక, జాతి ప్రకారములు వివరింపఁబడినవి, గంధర్వకన్య యగు కమలపాణి, యప్పుడు ఓరుగల్లున మధుమావతి నామమున వెలయుచున్నది. ఇక ముందు దక్షరామమున సత్ శ్రీ జాతియందు సానికూతురై పుట్టి, చిన్నిపోతి నామము దాల్చి, చిర కాలమునకు నందలి శివుని గూడి యుండఁగలదు-అను ప్రకరణమున చిన్నిపోతి వేళ్య కులమున జన్మించియు, 'సత్ శ్రీజాతి' యని యామె జాతిని అభివర్ణించుట యెట్టిదో యన్పష్ట విషయమై యున్నది.

వ్రాత ప్రతిలో "అప్పురస్ శ్రీ జాతి యా సాని కూతురు" అను పాఠము కన్పట్టుచున్నది. దక్షరామ మందలి సాను లందఱు భీమేశ్వరుని గొలువ వచ్చిన యచ్చెర మచ్చెకంటు లని భీమఖండము వలన న్పష్టపడుచున్నది:

ఎ గీ. వంభవించిరి గంధర్వ జాతి వనినఁ
గరితపం బేల పెన్నాటకంటు సేయ
ననఁగ, భీమేశ్వరుని గొల్తు ర పురమున
పాను లను పేరి యప్పుర శ్చంద్రములులు (భీమేశ్వర-1-88)

ప. 265 (1) త ద్విజుం డా తొత్తుఁ బ్రా-తఃకాలమునఁ
జూచి

(2) దాని నా ద్విజుండు ప్రా-తఃకాలమునఁ జూచి
మొదటి పాఠము వ్రాతప్రతిలోనిది. ఇందును వర్ణాధిక్యము చే ఛండో భంగ దోష మేర్పడినది.

ప. 82 (1) కందుక కేళి సల్పెడు ప్రకారమునన్

(2) కందుక కేళి సల్పెడు ప్రకారమునన్

మొదటి పాఠము పూర్వ ముద్రిత ప్రతులయందలిది. తెండవ పాఠము వ్రాతప్రతి లోనిది. ఇందు 'ద-డ' ప్రాసము కన్పట్టుచున్నది. ముద్రితమై యుండు 'శ్రీనాథుని వీధి' యనఁబడు చాళు సద్య సంకలన గ్రంథము నందును ఈ 'ద-డ' ప్రాసమే కన్పట్టు

చిన్నది (చూ. ప: 4). అప్పకవియు వ్రాత ప్రతియందఁ గనుపట్టు
'ద-ద' ప్రాస పాఠమునే గ్రహించి, వీధినాటకములోనిదిగఁ
జేర్కొని, దీనిని 'అప్రశ స్త ప్రాసమ'ని నిరసించియున్నాఁడు.

కందుక శబ్దము, కందుక శబ్దమునకుఁ బర్యాయ పదము.
దీనిని బూర్వ పరిష్కర్తలు ప్రాస స్థానమున నిడి, ప్రాసమునకుఁ
బ్రాశ స్త్యమును సంఘటింపఁజేసియున్నారు.

విలక్షణ ప్రయోగములు :

పద్య సంఖ్య.

75 పిన్నటి కౌఁదీగ

88 వసివాఁడు (వసివాడు)

128 ముయ్యేడు (మూఁడు + ఏడు) చూ. ప్రౌ. వ్యా.
సమాస-10)

130 జవనికందు (జవనికయందు)

142 అమ్మయ్యకు న్నెకపీరమ్మకు (ద్రుత ద్విత్వ సంధి)

198 జీవగణ్ఱ (చూ. జాల. సఁజ్ఞ-29)

260 ప్రసవాంత్యమున న్నేలా (ద్రుత ద్విత్వ సంధి)

159 తెల్లనాకు (తెల్లని + ఆకు)

166 నే (నేయి)

,, పెసర్పపు (పెసరపపు)

226 ఆవురన (ఆవురన)

258 క్రిడించెదర్ (చూ. ప్రౌ. వ్యా; శబ్ద-16)

265 వెళ్ళి (వెడలి)

274 కన్నింగలము (కన్ను + ఇంగలము)

చూ. ప్రౌ. వ్యా; సంధి-10

నాటి పలుకుబడులు:

- 142 చంద్రమల్లెలు
 ,, హొన్నాళము (హొన్ను + నాళము)
 159 తేడు (అ. దే)
 ,, బాడు (బావడు)
 173 గాలము
 175 పెరుమాళ్ళు (అ. దే)
 185 సురకాణి (,,
 193 అడియాలము (అ. దే.)
 210 తిరునాళ్ళు (అ. దే)
 263 ఉక్కెము (ఉక్కెము)
 285 గుల్లము (అ. దే)
 287 వ్రయించు (వ్యయించు)
 ,, ఏలా (ఎల్ల)
 288 దొరసెము
 290 సొన్నాటంకము (సొన్నము + టంకము)

వ. 32 ఈ పద్య భాగము ముదిత ప్రతిలోఁ గ్రింది రీతి నున్నది.
 కుక్కుర పరివార కోటి సేవితునిచే
 వెలది కోటల మోము వేల్పుచేత

.....

తే. విశ్వ విశ్వంబు పాలించు విభునిచేతఁ
 భార్యతీదేవి గరాపుఁ బట్టిచేత
 వీప్పితముఁ గాంచు తిప్ప మంత్రింద్రతనయుఁ.....
 వ్రాత ప్రతియందలి పాఠము.
 కుక్కుర పరివార కోటి సేవితునిచే
 వెలది కోటల మోము వేల్పుచేత

.....

విశ్వంబు పాలించు విభునిచేత

.....

శే. పార్వతిదేవి గారాబు పట్టిచేత

నీప్పితముఁ గాంచు తిప్ప మంత్రీంద్రతనయుఁ

వ్రాతప్రతియందలి సీవపాదముయొక్క ఉత్తరార్ధము, ముద్రిత ప్రతిలో ఎత్తు గీతికిఁ బ్రథమ పాదముగ మార్పఁబడినది; ఒక 'విశ్వ' శబ్దము పాదాదియందు నధికముగఁ గూర్పఁ బడినది. ఐప్త పాదము ఎత్తుగీతికిఁ జెందినదిగా నెన్నఁదగినది.

ఈ పరిష్కరణమునందు స్వీకరింపఁబడిన పాఠములు పాఠాంతరములు సహృదయామోదములు కాఁగలవని యాశయము.

సంపాదకులు

క్రీడాభిరామము

[ప్రస్తావన: రూపక భేద మగు వీధి ప్రకృతి - కృతికర్త
వంశ ప్రశంస (ప్రరోచనము) - వల్లభామాత్యుని పాండితీ వైభవా
దికము - మూల గ్రంథ మగు ప్రేమాభిరామ ప్రశంస - దేశ భాషలందుఁ
దెనుఁగు లెస్స - పాత్ర ప్రవేశ సూచనము - సూత్రధారోక్తి.]

ప్రస్తావన

రూపక భేద మగు వీధి ప్రకృతి

తే. గణన కెక్కిన ఓక రూపములంబందు

*వీధి, రస భావ భావనా వీధి లెస్స;

యే కివీంద్రుఁడు రచించె నీ ప్రబంధ

మనుచు మీ రానతిచ్చెద, రై న వినుఁడు:

1

కృతికర్త వంశ ప్రశంస (ప్రరోచనము)

సీ. అఖిల ప్రపంచంబు నన్యథా కల్పించెఁ

బటు రోష రేఖ సాపల్య మొందఁ,

ద్రౌళంకవం బైన శారకా మండలం

బాకాళ మార్గంబునందు నిలిపె,

మాలినీ తీర నిర్మల పై కతములలో

మేన కాపురసతో మేల మాదె,

నాన్నయ మాత గాయత్రీ మహా దేవి,
బ్రణుతించి బ్రహ్మర్షి పదము గాంచె.

తే. నెవ్వఁ, దాశండు సామాన్య ఋషియె తలఁపఁ?
దాటకా కాళరాత్రికి, దాళరధికి,
గాలకంధర కోదండ ఖండనునకుఁ
గర్భు కాచార్య వర్మండు, గాధి సుతుఁడు.

2

ప్ర. ఆ విశ్వామిత్రు గోత్రం బను జలసిధి యా
హ్లాదముం బొందు చుండఁ,
భూ విఖ్యాత ప్రభా వాభ్యుదయుఁ దుదయముం
*బొందె మంచన్న కీర్తుల్,
ద్యావాప్య ధ్వజంతరా కాంతరముల నతి ని
స్తంద్ర చంద్రాతప శ్రీ
ధావళ్య స్ఫూర్తి లక్ష్మీ తరళకర కళా
ధావళ్యంబు సూపన్.

3

కా. ఆ మంత్రీశ్వరు కూర్చి నందనుఁడు, చంద్రామాత్యుఁ డంబోజ భూ
భిమారత్న పయోధర ద్వయ తట ప్రాలంబ నైపథ్య ము
క్తా మాణిక్య సింహభిరూప్య పద వాక్య ప్రౌఢ సాహిత్య వి
ద్యా మాహాత్యు విలాస సమ్మదిత వివ్వ న్మానసం దీధరన్. 4

కా. కర్ణాట షీతినాథుడైన పెన బుక్కజ్జెప దేవేంద్రు న
భ్యర్ణమాత్యుని, దాన భేదరుని, జంద్రాధీశు, బంధు ప్రియుఁ
వర్ణించుఁ గవికోటి, శంకర జటా వాటి తటాంత ర్నటల్
స్వర్ణ ద్యంబు తరంగ రింఖణ లన త్సాహిత్య సౌహిత్యయై. 5

క. ఆ చంద్ర మంత్రమణికిని,
బోవాంబా రత్నమునకుఁ బుట్టెను, బుధ ర

* నాచంద్ర (మూ. ప్ర)

ఔ చణుడు, మంచనార్యుడు,
వాచస్పతి సదృశ బుద్ధి వైభవుఁ డగుచున్.

6

ఆ. మంచనార్య తిప్పమకును సుపుత్రులు
నలుపు, రండు సింగనయును, దిప్ప
నయును, మల్లనయును, నయ నీతి సత్కళా
న్వితుఁడు 1చంద్రమంత్ర విభుడు ననఁగ,

7

గీ. సింగ నామాత్య సుతుఁడు; సుస్థిర గుణుండు,
మానినీ మన్మథుఁడు, చంద్ర మంత్రవరుఁడు
వెలసె వైభవముల దేవ విభునిఁ బోలి
నకల బుధ తతి యెల్లను సంస్తుతింప,

8

క. మిరుతూరి వివిటమంత్రీ
శ్వరు తనయ వరించె మల్ల నచివాగ్రణి, శం
కరుఁ డద్రరాజ నందనఁ
బరిణయ మగు భంగి, నధిక భా గ్యోన్నతుఁడై.

9

ఉ. మల్లన మంత్రకిం ద్రిపురమా తరళాక్షికిఁ, గాంతి రోహణీ.
వల్లభు లాత్మ సంభవులు, వల్లభ లింగన తిప్పన క్షమా
వల్లభ మంత్ర శేఖరులు, వార వధూ జన పుష్పభల్లు, లు
త్ఫుల్ల యశో విభాసితలు, పుణ్యులు. సింగన భైరవేంద్రులున్. 10

వ. అందు,

11

సీ. తారకా మంచర తా రాధలంబుల
తో రాయు నెవ్వని చారు కీర్తి,
భావసంభవ భద్ర దేవేంద్ర సూనుల
మఱపిందు నెవ్వని మహిత మూర్తి.

జీమూతవాహన బి సూర్యతనయుల
 ధట్టించు నెవ్వని దాన శక్తి,
 భర్గవ గర్గ్య గీషుతి మతి ప్రౌఢిమ
 నిరపించు నెవ్వని నిత బుద్ధి,

తే. యతఁడు, రిపు రాజ రాజ్య సప్తాంగ హరణ
 కరణ పరిణత యుక్తి ప్రకాశమానుఁ,
 డతులి తాచార విజిత గంగాత్మజుండు,
 మర్త్య మాత్రుండె వల్లభామాత్య వరుఁడు?

12

సీ. వాచాల సురధునీ వీచికా గంభీర
 వాచా విలాసుండు బై వమంత్రి,
 పల్లవోష్ఠి మాన సోల్లాస కృతి పుష్ప
 భల్లవతారుండు మల్ల విభుఁడు,
 పన్న గలంకార ప న్నీరజ ద్యాన
 సన్ను తాత్ముండు పోచన్న శౌఠి,
 ప్రత్యగ్ర సహజ సాహిత్య విద్యా క శౌ
 న్నత్యుండు తిప్పనామాత్య ఘనుఁడు

తే. నందనులు, చంద్ర మందా కుంద కుముద
 గంధకీ గందసార సౌగంధ్య బంధు
 బంధు రోదార కీర్తి సౌభాగ్య నిధికి,
 మల్లికార్జును పుత్రుఁడు వల్లభునెకు,

13

మ. కనకాద్రిప్రతిమాన ధైర్య నిధి, లింగజ్ఞాప మంత్రిండుతో
 నన తారాతి నృపాల మంత్రి జనితా హంకార తా రాహిమా
 ర్కునితో, రూప రతీండుతో, హరిహర ఖోణీంద్ర సామ్రాజ్య వ
 ర్ధనుతో సాటి, సమాన, మీదు గలరా రాజన్య వైవాధిషి? 14

ఆ. తిప్పమంత్రి జగ దుదీర్ఘ విశీర్ణుఁ డు
 ద్వాహ మయ్యె నధిక వైభవమున,

హరిత గోత్ర జలధి హరిణాంకుః దగు తిప్ప
నార్య తనయః, బెద్దమాంబ నెలమి.

15

ప్ర. ఆ మల్లామాత్య ¹పుత్త్రిం, దయుగ నయన పూ జానుసంధాన

సంధా

సామగ్రీ పుండరీ కేక్షణుఁడు, వెలసె నైశ్వర్య సంప త్నమృద్ధిన్,
సీమా దంతావ శాఙ్ఖ్యచ్చిత కరట తట క్షేత్ర నిర్య న్మదాంభస్
స్తోమ వ్యాలోల భృంగ స్తుత విమలతర స్ఫూర్తిమ త్క్లిర్తి
లక్ష్మిన్, 16

సీ. 2సత్య ప్ర తాచార సత్క్లిర్తి గరిమలఁ
జంద్రుతోడను హరిశ్చంద్రుతోడ,
నభిమాన విస్ఫూర్తి నైశ్వర్య మహిమల
రారాజతోడ రై రాజతోడ,
సౌభాగ్య వైభవ జ్ఞాన సంపన్నత
మారుతోడ సనత్కుమారుతోడ,
లాలిత్య నిరుపమ క్లాఘా విభూతుల
బద్రుతోడను రామబద్రుతోడఁ,

తే. బాటి యనఁదగు దారుణీపాల సభల
వీర హరిహరరాయ పృథ్వీ కళత్ర
రత్నభండార సాధికార ప్రగల్భు,
మల్లి కార్జున త్రిపురారి మంత్రవరుని.

17

మ. కపటాచార విరోధి రాజ సచివ గ్రావోగ్ర దంభోధికిన్,
నృప నీతి వ్యవహార కార్య ఘటనా నిర్ధారణాశాలికిన్,
దపనీ యాచల రాజ ధైర్యనిధికిన్, ధర్మైక పాథోధికిన్,
ద్రిపు రారాతి మహా ప్రధానునకు, వేరీ యుద్ధు లి ధ్ధారుణీన్? 18

1. వరుణం (మా)

2. ఈ పాదమునందు అర్థక్రమము తప్పినది.

మ. అటవీ సూకర మేల? యేల ఫణి? యేలా కొండ? లేలా దిశ
తట వేదండము? లేల కూట కమలాధ్యక్షుండు? సప్తాబ్ది సం
ఘట నాలంకృత మధ్యమైన నిఖిల జ్ఞై చక్రవాళంబు నె
క్కటి చల్పం ద్రిపురారివల్లభు భుజా కొండ ద్వయం

బుండగఁ. 19

ఉ. గంధవతీ ప్రతీర పుర మన్మర పాద విస ప్రసూన పు
ష్పంధయ చక్రవర్తి, శ్రుత పర్వత దుర్గ మహా ప్రదాన రా
ద్గంధగజంబు తిప్పన, యఖండిత ధీనిధి, కాంచె బుత్రులన్
భాంధవ కల్పవృక్షముల, బై చన మల్లన తిప్ప మంత్రులన్. 20

వ. అందు,

21

వల్లభామాత్యుని పాండితీ వైభవాదికము

సీ. మూఁడు గ్రామ గ్రానములతోడఁ గూడంగ

మోహురు పాలించె ముల్కినాట,
నాశ్వలాయన శాఖయందు ఋగ్వేదంబు
కరత లామలకంబుగాఁ బరించెఁ,
బ్రత్యక్ష మొనరించి బైరవస్వామిచే
సిద్ధ సారస్వతశ్రీ పరించెఁ,
గామకాయనన విశ్వామిత్ర గోత్రంబు
వంశ గోత్రంబుగా వార్త కెక్కె,

తే. నెవ్వఁ, డా త్రిపురాంత కాధీశ్వరునకు,
రాయ నవ రత్న భండార రక్షకునకుఁ
బ్రియ తనూజుండు, చందమాంబిక సుతుండు,
మనుజమాత్రుండె వల్లభామాత్య వరుఁడు?

22

క. అహ రవధి సమయ సృత్య

త్తుహినాంకు ధర ప్రచారి ధూ తాత్ర ధునీ

లహరీ త్రమ ఘమ ఘమములు
వహి, దిప్పయ వల్లభన్న వా గ్వైభవముల్. 23

క. హాటకగర్భ వధూటీ
వీటీ కర్పూర శకల విస్మయర సౌర
భ్యాదోప చాటు కవితా
పాటవ, మరు 1దవని వల్లభన్నకు నమరున్. 24

క. హస్తానక నట 2నోదృట
వల్లవ హస్త కృష్ణ కంఠ ననమాల్య మిశ
ద్గల్గిత సురభులు, తిప్పయ
వల్లభ రాజప్రధాన వా గ్వైభవముల్. 25

క. ఆచ్యుత రస మథన సంభవ
ఘమఘమిత పయః పయోధి కోలాహలమున్
త్రమియించు, ఓప్ప నచివో
త్తము వల్లభ విభుని చాటు ధారా ఫణితుల్. 26

క. భిల్లావతార మధుభి
ద్బల్ల భు జాస్పాల్యమాన పటు చాప జ్యా
వలీ మతల్లి చెల్లెలు,
వల్లభరాయ ప్రధాని వా గ్వైభవముల్. 27

క. నెల్లూరి తూము కాయవ
హల్లకముల కమ్మ, దావి నపలాపించున్
సల్లలిత లీల, దిప్పయ
వల్లభరాయ ప్రధాన వా గ్వంభరముల్. 28

క. ఉపమించెద ధారాధర
తపనజ రె రాజ రాజ ధారానగరా

1 ధవళి (మూ. ప్ర); ధవళి (మా) 2 నోదృవ వల్లభ (మూ. ప్ర).

ధివ ధారాధరవాహులఁ,

ద్రిపురాంతక వల్లభుని విత్తిర్ణ ప్రాధిన్.

29

క. సరి వత్తు రీవి, నిర్రర

పరివృథఁజి ధనద జలద బలి ఖసర నిశా

కర సురతరు సురదేనువు,

లరుదే త్రిపురారివల్ల భామాత్యునకున్.

30

కా. సా రాదారమునన్, వివేక సరణిన్, సౌభాగ్య బాగ్యంబులన్,

ధౌరంధర్యమునన్, బ్రతాప గరిమన్, దానంబునన్, నజనా

దారున్, దిప్పన మంత్రీవల్లభు, నమాత్య గ్రామణిన్, బోల్పుఁగా

వేరీ మంత్రులు సింధు వేష్టిత మహోర్ధ్వ చక్రవాళంబునన్? 31

సీ. మందార వారుణీ మద మూర్ఛితాత్మచే,

వెడదఁ కన్నుల చిన్ని వడుపుచేత,

డమరు ఖట్వాంగ దండ కపాలపాణిచే,

దూర్త బాలకచక్రవర్తిచేతఁ,

గుర్కుర పరివారకోటి సేవితునిచే,

వెలఁది కోఱల మోము వేల్పుచేత,

*

తే. విశ్వ విశ్వంబు పాలించు విభునిచేతఁ,

బార్యతీదేవి గరాపుఁ బట్టిచేత

నీప్పితము గాంచుఁ దిప్పమంత్రీంద్ర తనయుఁ

1దార్యమణి వల్లభామాత్యుఁ డహరహంబు.

32

మూలగ్రంథమగు ప్రేమాభిరామ ప్రశంస

వ. ఆ మంత్రీశేఖరుండు, రావిపాటి త్రిపురాంతకదేవుం డను కవీశ్వరుం

డొనరించిన ప్రేమాభిరామ నాటకంబు ననునరించి, శ్రీడాభిరామం

బను రూపకంబు తెనుంగు బాస రచించినవాఁడు,

33

1. దర్శనణి (మా. వే.) దర్శ (మూ. ప్ర.) *గ్రంథపాఠము

తే. ఆతఁ డెంతటివాఁడు! ప్రేమాభిరామ
మనఁగ నెంతటియది? దాని ననుసరించి
వీధి యను రూపకము మది వెఱపు లేక
తిప్పవిభు వల్లభుం డెట్లు తెనుఁగుఁజేసె?

34

వ. అని యాన తిచ్చెదరేని,

35

ఉ. నన్నయభట్ట తిక్క కవి నాయకు లన్న, హాకిక్కిభాస్కరుం
డన్నను, జిమ్మపూడి యమ రాధిపుఁ డన్నను, స త్కవీశ్వరుల్
నెన్నుదుటం గరాంజలులు నింతురు జే యని, రావిపాటి తి
ప్పన్నయు నంతవాఁడ, తగునా యిటు దొనపు మాట లాడఁగన్?

దేశ భాషలందుఁ దెనుఁగు లెస్స

అ. జనని సంస్కృతంబు సకల భాషలకును,
దేశ భాషలందుఁ దెనుఁగు లెస్స,
జగతిఁ దల్లికంటె సౌభాగ్య సంపద
మెచ్చు టాఁడుబిడ్డ మేలు గాదె?

37

వ. నేపథ్యమునందు,

38

పాత్ర ప్రవేశ సూచనము

చ. "గతి రసికుండ! షట్పరణ! గాన కళా కమనీయ! యో మధు
ప్రక! విక చారవింద వనవాటిక నేమిటికిం బరిత్యజిం
చితి? వటవీ ప్రదేశమునఁ జెట్టులఁ జేమలఁ నేమి గల్గు నన్
రతి నిటు సంపరించెదవు? ప్రాఁబడిపోయెనె నీ వివేకమున్? 39

అ. చేర వచ్చివచ్చి దూరంబుగాఁ బోదు,
దాయ వత్తు దవ్వు పోయి పోయి,
మాట లింక నేల? మా పాలిటికి నీవు
మాయ లేడి వె తి మంచిరాజ!"

40

సూత్రధారోక్తి

వ. ఆకర్షించి సూత్రధారుఁడ “హా! యే నెఱింగితి, నేకళిలా నగరంబునం
 దార్యవాటంబునం గామమంజరి యను పునర్భుపునందు బద్ధాను
 రాగుండై, కార్యాంతర వ్యాసంగంబున దేశాంతరగతుం దైన,
 కాసల్నాటి గోవింద మంచనశర్మ నుద్దేశించి, య మ్ముద్దియ
 పుత్తెంచిన యసంబంధీభూత ప్రేమ సంధుక్షణా గర్భంబైన
 మదనలేఖ సందేశ పద్ధతి యది; ఆలేఖ సరియించుచున్నవాఁ డతని
 కట్టనుఁగుఁ జెలికాఁడు టిట్టిభసెట్టి గావలయు, న య్యరువురు
 నాబాల్య విత్రంబులు. వీరి యోగ జేమంబు లనుసంధించెదం
 గాక” యని నిష్కృంతుం డయ్యె.

41

ఇది ప్రస్తావన

క్రీడాచిరామము

కథా ప్రారంభము

[కథా ప్రారంభము: గోవింద మంచనశర్మ, టిట్టిభగెట్టి ప్రశీశము - శీతోపద్రవము - ప్రస్థాన కాలోచిత శుభ శకునములు-కోడి కూత - శీత కాలమునఁ బల్లెటూరి భోజన సౌష్ఠవము - కామమంజరి యలుక - ప్రావృట్కాల ప్రవాస ఖేదము - తొలి సంజ కెంజాయ - ప్రత్యూష సుషమ - శుభ శకునములు - మేదర కరణ వేళ్యా విలాసములు - చెఱకు విలుకాని ములికి చండాళ భామ-కర్ణాటి కలికితనము - సుసరభే త్రను వేడుక మండు నమ్ము జోటి - కాపుటిల్లాలి మౌగ్యము - కర్ణాట భామతో మంచనశర్మ ప్రౌఢ సంవాదము - పాప ద్యూత పర్యాలోకనము - సంపంగినూనె నమ్ము కరణ కాంత - ములికినాటి తెలికి జోటి - కుట్టుపనివాని కొంటె చూపులు - ఈ రీర్వు చకోరనేత్ర-మగపోడిమి వై ఖరితోఁ బసపు నూరు పడఁతి సొబఁగు- ఓరుగల్లు మహా నగర వైభవము - పలనాటి వీర గాథా గానాభి నయము-పలనాటి వీరుల చరిత్ర - ఏకవీరా దేవి స్తుతి - మాహారమ్మ మహిమ-ఏకవీర యెదుటఁ బరశురామ గాథా గీతిక - మాలెత ఏకవీరా కీర్తనము-కాపు పూవుఁబోడి కై సేత-జక్కుల పురంద్రి కామవల్లి స్తోత్రము - అక్కల యారాధనము మైలార వీర భటుల పటు సాహస కృత్యములు - గొరగపడుచు గొండ్లి యాట - మైలారదేవ స్తుతి - నగర మందలి నానావిధ దేవాలయములు - మంచన గావించిన భైరవ స్తోత్రము - విప్పులు చెఱఁగెడి బీరెండ - గడియారమ్మున ఘంటా నాదము - పూట కూటింటఁ బుష్పశరుని దౌత్యము - ఆహార విహారముల యభిరుచులు - పుష్కలావిక గేదఁగి పూవు కానుక - మాచల్దేవి

చిత్రకాలా ప్రవేశము - మంచన మాచలేవుల సరస సంభాషణము -
 చిత్తజని శౌర్య మెఱిగించు చిత్రకాల - మదనరేఖకు ముకుర వీణ
 మహోత్సవము - శ్రీకాకుళపుఁ దిరునాళ్ళలో నసమబాణుని సైన్యర
 విహారము - స్వచ్ఛంద చారిణులకు మంచన దీవెన - మంచన కామ
 మంజరి ననునయించుట - నాగరికుని నాగస్వరము - పాములాట -
 పాముల వెంగని నాగస్వర నైపుణి - తూర్పునాటి గడిఁడు-పొట్టేళ్ళ
 పోరు, పందెములు - కోడి పందెముల వర్ణనము - మహి నుదయం
 చిన గాంధర్వి మధుమావతి - మధుమావతి తొలి మలి జన్మ రహ
 స్యము - మదాలస వృత్తాంతము - మంచనశర్మ బోధించిన విట ధర్మ
 సూక్ష్మము - సాయంకాల వర్ణనము - బాలల బంగారు బంతుల యాట-
 నట్టువుని కోడలితో మంచన చతురోక్తి - చరిని సరకుగొనని సైరి
 కుండు - అక్కలవాడలోని టక్కులాడుట - జార ధర్మాననమున
 విషయ చర్చ - మంచనశర్మ న్యాయ నిర్ణయము - సంధ్యా కాలమున
 ఆర్యవాటీ ప్రవేశము - మంచనశర్మ కామమంజరిని తలంచి వల
 వంతల పాలగుట - కామమంజరీ సమాగమము - టిట్టిభ సెట్టికిఁ
 దమ్మడిసానితోడి సాంగత్యము - చంద్రునకు జార దంపతుల సమర్ప-
 ఉపసంహారోక్తి (భరత వాక్యము) - ఆశ్వాసాంత గద్యము.]

గోవింద మంచన శర్మ, టిట్టిభసెట్టి ప్రవేశము

పీ. గన్నెరుఁ బూజాయ కర మొప్పు నీర్కావి
 మడుఁగు దోవతి పింజె విడిచి కట్టి,
 గొజ్జంగి పూ నీరు గులికి మేదింఁన
 గంగమట్టి లలాటకమునఁ దీర్చి,
 వలచేత బంగారు జలపోసనముతోడఁ
 బ్రన్నని పట్టుకోరము ధరించి,

జఱిగొన్న 1వెలిపట్టు జన్నిదంబుల లంగ
యంటులు వాయంగ నలుక వైచి,

తే. తళుకు చెంగాని 2కోకయు, వలుడ శిఖయు,
జిగురుబొమ్మంచు పెదపులు, చిన్ని నగవు,
నంద మొందంగ వచ్చె గోవిందశర్మ,
మాదపుని పట్టి, యొసపరి మన్మథుండు.

42

క. కాసల్పాటి శ్రేష్ఠుడు,
మీసాలప్పయ్యగారి మేనల్లుడు, ధా
శ్రీసుర తిలకుడు, కుసుమ శ
రాసన సము, డండ్ర నగర యా శ్రోన్ముఖుడై,

43

వ. తూర్పుఁ గనుంగొని, టిట్టిభునిం జూచి, వయస్య! సుప్రభాతంబు!
సుఖ నిద్ర యయ్యెనే? శీతం బుపద్రవంబు సేయదు గదా యీ
పుష్య మాఘంబులందు?

44

శీతోపద్రవము

ఉ. ప్రక్కలు 3వంచి వంచి, మునిపండును బిందును 4రాచి రాచి, తొ
మ్మక్కిలఁ 5జేసి వేసి, తల యల్లనఁ గాకులం నంది నంది, లో
చక్కికి 7కోక్కి నొక్కి యరుచంబడ, గుమ్మడి మూటగట్టి, పీ
పెక్కి దువాళిచేసి, చలి యిక్కడ నక్కడఁ బెట్టు వేఁకవన్.

45

ఉ. కుమ్ములు హవ్యవాహముల, గుత్తపు సుగడితంపు దోపు రెం
టమ్ములా, దట్టు పున్ను మృగశాఖియుఁ జూడును నోడె నద్దిరా!
యమ్మకచెల్ల యింక వవ యౌవన దర్ప నఖంపచంబు లో
కొమ్మలచమ్ములకా సరకు గోనటులున్నవి వోతుషారముల్.

46

శా. స్థూల ద్వి త్రి ప టావకుంతనము, గస్తూరీ రజః పాళికా
కొలాగు ర్వసులేపనంబులను నుద్ఘాటించి, ధాటి గతికా

1. సమకట్టు (మూ. ప్ర.) 2. కోరలు (మూ. ప్ర.)

3. వంచు, 4. రాయు, 5. జేయు, 6. నందు, 7. నొక్కు, (మూ. ప్ర.)

బ్రాలేయంబు దువాళిసేసిన, భయ భ్రాంతంబులై యూష్మముర్
వాలాయంబుగఁ బ్రాకె నంద్ర వనితా వక్షోజ వై లాగముల్. 47

శా. స్థూల ద్వి త్రి ప టావకుంతనములుఁ, ధూ పోపచారంబులున్,
గాలాగు ర్వనులేపనంబులు, వధూ గా ఘోపగూహంబులున్,
గోళ గర్భ నికేతనంబులును గల్గెం గాక; లేకున్న నీ
ప్రాలే యాగమ మె వివిధంబున భరింపఁ వచ్చురా టిట్టిభా? 48

వ. శీతోపద్రవంబు లేక సుఖ నిద్ర యయ్యెనే! యని యిగిరి,
వేకువ యగుచున్నయది, కావున నివియ మనకుఁ బ్రస్తాన కాఁం
బని, నిమిత్తం బననందించి, 49

ప్రస్తాన కాలోచిత శుభ శకునములు

ఉ. చుక్క యొకింత నిక్కి, బలసూరను దిక్కున రాయుచుండుటఁ
జక్కుఁగ వేగ దిప్పుడు, నిశా సమయం బిది ప్రస్ఫుటంబుగా,
ముక్కుని మాటి మాటికిని గోటఁడు వల్కెడు వామ దిక్కునన్,
జొక్కుటమై ఫలించు మన శోభన కార్యము లెల్లఁ డిట్టిభా! 50

క. మాఁగిలి మాఁగిలి, వృక్షము
పూఁగొమ్మున నుండి షడ్జము ప్రకాశింపఁ
లేఁగొదమ నెమలి పల్కెడుఁ,
గేఁగోయని, వైశ్య! మనకు గెలు పగుఁ జుమ్మి! 51

తే. గొనకొనం గోడి, యేటింత, కొంకనక్క,
నమిలి; యీ నాలుగిటి తర్కనంబు లెన్న,
వీని వల తీరుఁ బలుకు సురీజసులకుఁ
'గొంగు బంగార' మండ్రు శాకునిక వరులు. 52

కో డి కూఁత

వ. అనిన నాకర్ణించి టిట్టిభుఁడు, 53

౪. మంచన! వింటివో వినవో, మన్మథుఁ డేక శిలా పురంబులోఁ
జంచలనేత్రలం బతుల శయ్యలపై రతి కే? రాత్రి పో
రించి, ప్రభాత కాలము పరిస్ఫుట మైనను, ధర్మదార వ
ట్టించుచున్నవాఁ డదె! కుటీ గత కుక్కుట కంఠ కాహశిన్. 54
5. అని యట వోయి ముందట, 55

శీత కాలమునఁ బల్లెటూరి భోజన సౌష్ఠవము

- శీ. శీత కాలంబు కడి మాడ సేయఁ గుడుచు
భాగ్యవంతుండు తేపాడి పల్లెపల్లఁ,
*గ్రొత్త యొరెంబు నిగు రావకూరతోడఁ,
బిచ్చిలంబైన నేతితోఁ, బెరుఁగుతోడ. 56

కామమంజరి యలుక

౪. టిట్టిభ! తలంపునం బాతె, నొక్కనాఁ డేనునుం గామమంజరియును
ద్రేమం బెలర్పఁ గలసి మెలసి, కూడి మాడి, పొంది పొనఁగి,
యనఁగి పెనఁగి, చొక్కి తక్కి యుండ, దైవ వశంబున
గోత్ర స్థలనంబు కారణంబుగా, న క్కాంతారత్నం బలిగిన, 57
- గీ. ఎట్టకేలకు నలుక రే యెల్లఁ దీర్చి,
యువిద యధ రామృతము గ్రోలుచున్న నాకుఁ
బాన విఘ్నంబుగా మ్రోసెఁ, బాప జాతి,
జాతి చందాల మైన వేసడపుఁ గోడి. 58

ప్రావృట్కాల ప్రవాస భేదము

- ౪ టిట్టిభ! య మ్మదన పట్టాభిషేక మత్తేభరాజ గమన నట్టనడుమ
సురత కాలంబున వసంత సమయంబునం బాసి, మల్లికా భవ
శాటహాస మహా కాళమూర్తి యగు తవర్తు సమయంబు లంఘిం
చితి, లాంగలీ కుసుమ కేసర పరాగ రేణు విసర పిళంగిత దళ దిశా

హట్టం బిగువరా సమయం బెట్టకేలకుం గడపితిఁ, బ్రావృట్కాలి
ప్రవాసంబును మరణంబును రమణీరమణులకు నొక్క సమంబి,
యది యెట్టి దనినః 69

మ. పటు యుంఝూ పవ నోత్తృణాయములో, భద్రంబునం బట్టె కం
కటిపై ముచ్చముడింగి, నిర్భర వియోగ గ్లాని శోషించి, యె
క్కటి నిద్రించుచు నున్న వాడ వనితఁ, గర్వా వసః ప్రౌఢిమఁ
దటిదుద్వ్యోతము చూపు నట్టనడు రే ధారాధర శ్రేణికిన్. 80

వ. అని, మంచన మణియును బ్రాగ్వికాంఠలము వీక్షించి, 61

తొలి సంజ కెంజాయ

తే. దాసనపుఁ బువ్వు చాయకోఁ ద్రస్తరించు
చుదయ మయ్యెడు నదె చూడు మొదలి సంజ,
సౌంద్య వీడినఁ గట్టెఱ్ఱ సోకినట్టి
కామమంజరి నెమ్మొము కాంతి వోలె. 62

ప్రహృష సుషమ

మ. అదె మాణిక్యపుఁ బూర్ణ కుంభము వయస్యా! కార్య సంసిద్ధికై
మొదలం దోచినయట్టి మంచి శకునంబుంగా విచారింపరా!
యుదయం బయ్యెడు భాను బింబము దిశా వ్యోమావకాశంబులన్
బదియార్వన్నె పసిండి తీగల గితిఁ బ్రాకెన్ బ్రథా జాలముల్లిలి

కా. ఓరుంగంటి పురంగా సౌధములపై నొప్పారెడిఁ జూచితే
యీరెందల్? మణి హేమకుంభములతో నేకాంతముల్ నేయుచుఁ,
స్వాతాజ ప్రమదా మనస్తన భర స్థాపంబులం బాసి, కా
శ్మీర క్షోదము, ప్రాణవల్లభ దృఢాశ్లేషంబులఁ రాలె నాన్. 64.

వ. అనుదిత నియమ వ్రతంబు గావున నిట క్రితంబ సం
ధ్యాగ్నిహోత్ర క్రియా కలాపంబులు నిర్వర్తించబడియె. నీవు
ముఖ మజ్జనంబు నేసి, యిష్ట దేవ తాభివందనంబు గావించితివి

గదా? గోధూళి లగ్నంబునం బురంబు ప్రవేశింపవలయు.
విశేషించి యుషః కాలంబు సర్వ ప్రయోజ నారంభంబులకుఁ
బ్రళస్తంబు. 65

శుభ శకునములు

- తే. గార్గ్య సిద్ధాంత మత ముషః కాల కలన,
శకున మూనుట యది బృహస్పతి మతంబు,
వ్యాస మతము మనః ప్రసా దాశయము,
విప్ర జన వాక్య మరయంగ విష్ణు మతము. 66
- వ. అని పరిక్రమించి, వెలిపాశెంబు కట్టకడపటఁ గటకార కుటీర
వాటికఁ బ్రవేశించి, 67

మేదర కరణ వేశ్యా విరాసములు

- సీ. ఎకనక్కెముగ నాడు నేదైన నొక మాట,
పాడు నొయ్యన పాట పాట పాట,
యలఁతి యద్దపు బిళ్ళ యలవోత వీక్షించుఁ,
గొనగోరఁ బద నిచ్చి కురులు దీర్చుఁ,
బయ్యెద దిగజార్చి పాలిండ్లు పవరించు,
దిస్సువాఱుగ నవ్వుఁ దీగ నవ్వు,
ధవళ తాళ పలాళ తాటంకములు త్రిప్పుఁ,
గలికి చూపులఁ జూపు గర్వ రేఖ,

- తే. కట కుటీ ద్వార *వైణవ కాష్ఠ పీఠ
మధ్య భాగ నిష్ణమై మదము మిగిలి,
వీటి పామర విటుల 'తంగేటి జున్ను,'
కాము బిగిగోల, మేదర కరణ వేశ్య. 68

- క. పుటభేదన బహి రంగణ
కటకశ్రీ కారకూట కటకం బగు నీ

*వేణుకా కష్ఠ (మూ. ౨)

కటకార కుల వధూటీ

కుటి కాగారంబు, గరిడి కుసు మాస్తునన్.

69

క. * గీసిన వెదురు సలాకల

నేసిన యిరుదల శిఖండి నిడు మంచమునం

దోసరిలి, కట కుటీర వి

లాసిని రమియించు మిండల సహస్రములన్.

70

ఉ. పల్లవ తన్మరుం దొకడు, ప్రా కృముపార్జిత తార పంక్తితో

వల్లున మెత్తికొంచుఁ బెన వాకిట వెళ్ళిన నాటనుండి, పా

టిల్లిన శంక, నీ కట కుటీర విలాసిని యహ్వాహ! పటీ

పల్లవ కోణముల్ బిగియఁ బట్టి, రమించును మిండగీలతోన్. 71

వ. ఆ చేడియం జూచి, యట పోవం బోవ ముందట,

72

చెఱుకు విలుకాని ములికి చండాల భామ

శా. గం దాభోగము పజ్జ లే నగవు శృంగారింపఁ గ్రే గన్నులన్

మెండై మించు మెఱుంగుఁ జూపు గిమి క్రొత్తించుల్

పిసాకంపఁగాఁ,

జండాలాంగన వచ్చె నొక్కతె ఋతు స్నానార్థమై, యజ్ఞ కో

దండుం దేర్చిన బాణమో యనఁగ, సౌందర్యంబు సింహారంగన్ 73

వ. అట్లు పోవం బోవ ముందట,

74

కర్ణాటి కలికితనము

వ. కటి భారంబును, జన్ను దోయ భరమున్ గల్పించె నా బ్రహ్మ పి

న్నటిశోఁ డీగకు మున్న. యిప్పు విమ లార్జః పూర్ణమై యున్న యీ

ఘటి భారం బొకఁ డెక్కు డయ్యె ననినన్, గర్జాటి క్రొత్త న్నులన్

బజితాంపును నవ్వె, నీల కదరీ భారంబు కింపింపఁగన్. 75

* గీసిన (మూ. ప్ర)

వ. అనుచు గోవింద మంచనశర్మ, నర్మ సఖుం డగు టిట్టిబుండును
దానును హట్ట మార్గంబునం జన్మనప్పుడు, 76

సుసరభే త్తను వేడుక మందు నమ్ము బోటి

తే. జిగురు టుండలు నించి, డా చేతియందుఁ
బెద్ద యేనుఁగు దంతంబు పెద్దఁ బెట్టి,
యింతులకుఁ బ్రీతిగా మైల సంతలోన
'సుసరభే' త్తని ఘోషించె జోటి యోర్తు. 77

వ. ఇది యేమి ఘోషించుచున్నయది? కిరాట కుల రత్నంబి! నీవు
కేటపడ నెఱింగి, మాకు నెఱింగింపు మనుచు మంచనశర్మ
యడిగిన, 78

చ. ముసి ముసి నవ్వుతో నతని మోము గనుంగొని వైశ్యుఁ డిట్లనున్;
రసిక కులావతంసుఁడవు, బ్రాహ్మణ! యింతకు మున్నెఱుంగవే?
యసమ శరణయంబునను హత్తిన వెండ్రుక కప్పు వోవఁగా,
వినరు సమీరణం బయిన వేడుక మం దిది, కొందురంగనల్. 79

సీ. కమ తావతారంబుఁ గైకొన్న దైత్యురి
కమనీయ వరమ భాగంబు వోలె,
నాది యుగంబునం దావిర్భవించిన
జిననాథ దేవుని శిరసు వోలె,
గనటు వోవఁగఁ దోమి కడిగి బోరగిలంగఁ
బెట్టిన తామ్రంపు బిందె వోలె,
గంగమట్టియతోడ సాంగత్య మెడలిన
నునుపారు మునిమిట్ట నుదురు వోలె,

తే. జిఱుత ప్రాయంపునాటి సజ్జికపుఁ జాయ
తొలు సమ ర్తయ కాలంపు విలసమునఁ

దరుణులకుఁ బంచబాణ మందిరము లమరు,
సునరభే త్తను నీ మందు సోకినపుడు.

80

వ. ఇది నిర్యాన మయంబును, సర భేదన సమర్థంబును నగుటం జేసి, సునర భే త్తను నామంబు దీనికిం గలిగెఁ, గామ నిల యాఘాట రో మాటవీ నముక్తాటన పరిపాటికై పాటల గంధులు దీనిం బాటించు రనుచు నెఱింగించి, యట పోవం బోవ, ముందట వెలి పాశెంబు మధ్య ప్రదేశంబున, హాలిక వాటి యందు నొక్క చక్కని జవరాలు, కట్టెఱ్ఱ తొగరుం గట్టల యెఱ్ఱ యొల్లియ నితంబ భారంబున నమర్చి, బా లార్క కిరణ సంప ర్కంబునఁ, జాంషేయ కుసుమ చ్చద చ్చాయా దయాదంబు లై న యవయవంబులు మిన మిన మెఱవం, గుక్కు టాననంబునం గూర్చుండి,

81

కాపుటిల్లాలి మౌగ్యము

ఉ. *కందుక కేళి నల్పెడు ప్రకారమునం, బురుషాయిత క్రియా తాండవ రేఖ చూపెడు విధంబునఁ బామర భామ, లేత యీ రెండ ప్రభాత వేళ రచియింపె; నితంబ భరంబుఁ. జన్నులున్, గుండలముల్, గురుల్ కదల గోమయ పిండము లింటి

ముంగిటన్. 82

వ. ఆ పామర భామా రత్నంబు నుద్దేశించి,

83

తే. పౌలపములు లేవు కఱి వంక బొమలయందుఁ,
జిన్ని నగవులు లేవు లేఁ జెక్కులందుఁ,
గలికితనములు లేవు క్రా ల్గన్నులందుఁ,
గాఁపు టిల్లాండ్ర కిట్టి మౌగ్యముల యొప్పు.

84

వ. అట చని, వీటి విటంకంబునఁ డిట్టిభుండు విట పేటికా ప్రకాశుటిత

కృకాటికా నికట చేటి కానుయాత యగు కర్ణాటాంగనం
గనుంగొని, 85

మ. *కుసుమం బెట్టిన చీర కొంగు వొలయన్, గ్రొవ్వురుపాలిండ్లపైఁ
ఁడైనరంబుల్ పొలుపార, వేణి యవటూ దేశంబుతో రాయ, న
ప్పన మెవ్వఁడో యొకండు రాత్రి సురత ప్రాధిం దనుందేల్చినన్,
వసివా ణ్వాడుచు వచ్చుచున్నయది కర్ణాటాంగనం జూచితే? 86

తే. వాహకుం డెక్కి విడిచిన వారువంపుఁ
గొదమయును బోలి, రతి కేళి మదము దీగ్గి,
యలన భావంబుతోడఁ గర్ణాట వేశ్య
వచ్చుచున్నది యదె విప్రవర్య! కంచె? 87

ఉ. ఈ మరి, యింక నొక్క మరి, యిం కొక మా, టీక నొక్క
మాటు, 'నా
నోముల పంటగా!' యనుచు ! నోవులఁబెట్టుచు, రే యొకండు నా
ల్టాములు దీనితోఁ గుసుమ సాయక తంత్రము వల్పుఁబోలు, లే
దా మృగశాబనైత్ర యఖి లాంగముచున్ వసివాళ్ళువాడునే? 88

కర్ణాట భామతో మంచనశర్మ ప్రౌఢ సంవాదము

వ. అనిన, మందస్మితంబుతో గోవిందమంచనశర్మ నర్మ గర్భంబుగా
దర్పాంకు రాలంకృతంబు లగు తన కర పంకజంబులం గర్జ
పుటంబులు ముట్టుకొని, పూతిమాష గోత్రంబును మంచన
నామధేయంబునుం జెప్పి, నమస్కరించి యిట్లనియె! 89

శ. పంచారింపిన నీ పయోధరము లాస్ఫాలింతునో? లేక బొ
మ్మంబుం గెం జిగురాకు మోవి జీపి ధాత్వర్థం బనుష్ఠింతునో?
పంచాశ్రోపనిష ద్రహస్య పరమ బ్రహ్మ స్వరూపంబు నీ
కాంచీ దామ పదంబు ముటుదునో? యో కరాట తాటంకినీ! 90

*చూ. శ్రీనాథుని వీధి-ప. 13

1 నోడల (నూ. 12)

క. వ్రాలని నీ చన్నులతో,

వ్రాలెడు జక్కవలు సరియె? వలలం దెట్టం

జాలెడు నీ కన్నులతో,

బాలకి! సదృశములె వలలఁ బడు మత్స్యంబుల్?

91

కా. చాటు పొథిఁ బిసాళ మాడెదవు కానల్నాటి బాఁపందవో?

శాటి హాటక నిష్కముల్ వెగిగ జంఝుటంబు చాలించు, క

ర్ణాట ప్రీతి కటారిక త్రియలదే రాపాదఁగాఁ బట్టఁగాఁ?

దా టా లీడ గుణింపాదు పెట చోటం బోలెఁ బైపాటునన్. 92

తే. దిట్ట బాఁపండు నడు పీఠిఁ దెగడి పలికె,

గూట మీక్షింపఁ దెమ్ము కిరాట! నేఁడు

పన్నిదము వీని మెక నున్న జన్నిదములు,

సవరగా గ్రుత్తుఁ గ్రొత్త పుంజాల దండ.

93

వ. అనుటయు విప్రుం దిట్లనియె:

94

సీ. మునుఁగు పెట్టిన నేమి! ముత్యాల కమ్మల

క్రొ మ్మించు లీలఁ కులుకరించె,

మోము వంచిన నేమి! మొలక నవ్వుల కాంతి

చెక్కు టద్దములపై జీరువాతె,

జూడ కుండిన నేమి! సౌబఁగు తెప్పల మించి

లేట వా ల్మెఱుఁగులు దిచ్చరించె,

జాటు చేసిన నేమి! చక్రవాకులఁ బోలు

పాలిండ్ల మెఱుఁగులు బయలుపడియె,

తే. సిగ్గు నటియించి, మా వేడ్క చిన్నపచ్చి,

యేల యిటు విసాళించె? దిం దేమి విద్వి?

కాము సామ్రాజ్య పట్టంబు గట్టి, నన్నుఁ

గొఁగిలింపంగఁగదవే! యో కరిణ కాంత!

95

*వలెఁ జరియించె నేమి బుద్ధి? (మూ. ప్ర)

వ. అని చిటునప్పు నప్పును గోవిందమూచనశర్మ, నర్మ సఖుండును
దానును నట పోవఁ బోవ ముండట, 96

పాప య్యూత పర్యాలోకనము

మ. పరివేష్టించి ప్రజా కదంబకము పై పై వ్రాలి వీక్షింపఁగాఁ,
బర హస్తంబున నొత్తుకొండ్రు నపలాప ప్రౌఢి బోధింపఁ, బా
మరులై పన్నిదమాడి యోచి, మఱి దుర్మానుబుతో నాట గొ
ల్పిరి, వేశ్యా వలయాభినవళిత మున్విఘ్నార్పె గోవిందునిన్. 97

శా. సం గాసంగ జ యాశయంబు, పరిహాస ప్రస్ఫు ట్లాశ్రిల భా
షాంగం, బాకలి తాంతరా వలయ కక్ష్య భాగముద్రా లన
ద్భుంగీ నిష్ఠిత కాష్ఠ శంకుకము, పాపహృత, మీ పన్నిదం
బంగీతారము సేయునారి మోలలం బ్రాసించుఁ గొపినమున్. 98

తే. నీకు నౌ నీకు నౌ నందు నెమకి నెమకి,
ముగుడ లగు వారి భ్రమియించు, మోసపుచ్చుఁ
బశ్యతోహరుఁ, డత్యంత పాప బుద్ధి
పట్టణములోఁ దగుల్చిరి సందెఁగఁడు. 99

సంసంగి హనె నమ్ము కరకాంత

వ. అనుచు, నట ముండట శతానంగ గేహినీ కరదుహ ప్రరోహ శిఖర
ముఖర వీణా శ్వాణ పాణిధనుఁ బైన మధుర స్వరంబున, 100

సీ. విజ్ఞోడు పడ నిద్ద వెండ్రుక జుండెంబు
వలి గుబ్బ పాలిండ్ల కెఱుకు లొరయఁ,
గర మూలమున వెండి మొరవంక కడియంబు
మూఁడు మూలల లింగమున్ర లొత్త,
జంగళముగఁ బింజె సవరించి కట్టిన
మడుఁ గొంటి పొరను లోఁ దొడలు మెఱయ,

బలితంపు విచ్చటాకుల దుద్దుఁ గమ్మలు
నిద్దంపుఁ జెక్కుల నీడఁ జూడ,

తే. నోరుఁగంటి పురంబులో, నోరఁ గ్రంతఁ,
బెద్ద యెఱఁగున నమ్మె సంపెంగ నూనె,
కోకిలము పంచమ శ్రుతిఁ గొనరినట్లు,
కనుమ యవ్వలి దేశంబు కరణకాంత.

101

ములికినాటి తెలికి జోటి

తే. పలికినప్పుడు తేనియ లొలికి పడెను,
జకుకుఁ జూపులఁ గ్రొమ్మించు లొలికి పడెను,
ములికినాటిది కాఁబోయఁ జెలి! కిరాట!
కలికి, చిలుకలకొడికి, యీ తెలికి జోటి.

102

ఉ. ఈ నళినాక్షి, తాఁ దిరుపు పెద్దు ప్రతోదము మోపి రొప్పుచున్,
గమగ పల్లెపైఁ దిరుగఁ గట్టడి, డిట్టిభ! మంథరాద్రి మం
థానక మథ్యమాన తిమిదామ జల భ్రమి మండలం బధి
ష్ఠానముగా భ్రమించు నల సంపద చేడియఁ కోల కుండునే? 103

ఉ. *మీన విలోచనంబులును, మీఁటిన ఖం గనుగుల్బ చన్పు, లిం
పైన వచోఽమృతంబు, సొగసైన మదాలస మంద యానముం
గా నొనరించి, దీని గణికామణిఁ జేయక, నిర్దయాత్ముడై
గనులదానిఁ జేసిన వికార విధిం దల మొత్తఁగాఁ దగున్. 104

వ. అది యుత్తరంబునం గత్తెర నొత్తి, పెక్కు వన్నెల పొత్తుల
బహువిధ వర్తనల హత్తించి, యెత్తి కట్టిన పూగుత్తులు, మత్త
కోకిల కలహంస దాత్యాహ వ్యూహంబులుం గలిగిన ¹మోహరి
వాడయందు,

105

*ఈ పద్యము శ్రీనాథుని విధిలోను గలదు. (చూ. ప. 107.)

1. కోహరివాడ (చే)

కుట్టుపనివాని కొంటె చూపులు

చ కొలుచును, జేన వెట్టుఁ, గువ కుంభ యుగం బెగడిగఁ గన్ను గ్రే
వలఁ బరికించుఁ, గక్షముల వైచును దృష్టులు మాటిమాటికిన్,
గలికితనంబునం దఱచుగా నగు సౌచిక పల్లవుండు, గం
చెల *వెనఁ గుట్టి యీఁడు వెల చేడియకున్, విషయాభిలాషయై.

వ. అనుచు న వ్వాడ గడచి, యట యుత్తరంబు సనునప్పుడు
ముందట నొక యంటి ముఱుంగున మచ్చెంటిం బొడగని, 107

ఈ రీర్చు చకోర నేత్ర

ఉ. సారెకు సారె కేమిటి! జంపెను గోరఁబ యెఱ్ఱలైన వా
లారు నఖంకురంబుల వయస్య కిచ్చఁబునఁ, బాట పాడి, యీ
రీచి, సీతకృతుల్ చెవుల కిం హాసరింపఁ జకోరనేత్ర! నీ
చారు కుచ ద్వియంబు మముఁ జంపెను దోసము నీకుఁ
జాలదే? 108

వ. అనుచు న య్యంటిముందట, 109

మగ పోడిమి వైఖరితోఁ బసపునూరు పడఁతి సొబగు
మహాస్రగ్ధర. పరిపాటి ఖర్వ ఖట్టా పరతి సమయ సం
త్రాంత సంభోగ భంగిన్,
దరుణీరత్నంబు హేలా తరళ గతి హరి
ద్రా రజః కరమంబు,
గురు లల్లాడంగ, వీఁగుం గువములు గదలం
గొంతు గూర్చుండి నూతెన్
గర వల్లీ కావ భూషా కల మధుర యుజ
త్కారముల్ తోరముల్ గన్. 110

*. తెగఁ గుట్టి (మూ. ప్ర.)

వ. అని యచ్చోటు వాసి, బాహ్య కటక వీధి విటంకంబు నతిక్రమించి

ఓరుగల్లు మహా నగర వైఃవము

పీ. నప్త పాతాళ విష్టప మహా ప్రస్థాన
 మంటాపథం బైన గనప పరిఖ,
 తారకా మండల స్తబ కావతంసమై
 కనుచూపు గొనని ప్రాకార రేఖ,
 పుంజీభవించిన భువన గోళము భంగి
 సంకు లాంగణమైన వంకదార,
 మెఱుగు తెక్కలతోడి మేరు తైలముఁ బోలు
 పెను బైఁడి తలపుల పెద్ద గవని,

తే. చూచెఁ, జేరెఁ, బ్రవేశించెఁ, జొచ్చెఁ బ్రీతి,
 సఖుఁడు, దానును రథ ఘోర శకట కరటి
 యూథ సంబాదముల కొయ్య నోసరిలుచు,
 మంద గతి నోరుగల్లు గోవిందశర్మ.

112

వ. ప్రవేశించి, టిట్టిభ నామధేయుండైన కోమటి సెట్టిగారితో నాతఁ
 డిట్లనియె:

113

పీ. రాజ మార్గంబు వారణ మటా ఘోటక
 శకటికా ఓట కోటి సంకలంబు,
 ధరణీస్థలీ రజ స్రుసరేణు బహుళంబు
 గాచన మన మండుఁ బోవ వలదు,
 క్రంత త్రోవల నొండు కలకలంబులు లేవు,
 తఱచుగా సుఖ వినోదములు గలవు,
 మఱియు విశేషించి మన్మథ కూటమౌ
 వేళవాటిక మద్య పీఠి దఱిసి,

తే. చిత్తనమున కెక్కినట్టి లంజియలతోడ
 నరస నల్లప సౌఖ్యంబు నలుసవచ్చు

నంత, మధ్యాహ్న సమయమౌ, నపుడు గాని
వేడుకై యుండ దక్కలవాడ సొరంగ.

114.

తే. అనినఁ, దిట్టిభుఁ దౌ నంచు ననుచరింప,
నాలువరి క్రింది త్రోవగా నరిగి యరిగి,
విప్రుఁ డీకించెఁ బలినాటి వీర పురుష
పరమ దై వత శివలింగ భవన వాటి.

115

పలనాటి వీర గాథా గానాభినయము

మ. ద్రుత తాళంబున, వీర గుంఫితక ధుం ధుం ధుం కిటాత్కార సం
గతి వాయించుచు, నాంతరాళిక యతి గ్రా మాభిరామంబుగా
యతి గూడన్, ద్విపద ప్రబంధమున వీరానీకముం బాడె నౌ
క్కతె, ప్ర త్యక్షరముం గుమారకులు ఫీట్కారంబునం
దూలఁగన్. 116

పీ. గర్జించి, యరసి, జంఘా కాండ యుగళంబు
వీరనఁబెట కోల వ్రేయు నొకడు,
అలీధ పాద విన్యాస మొప్పుఁగ వ్రాలి
కుం తాభినయముఁ గైకొను నొకండు,
బిగువుఁ గన్నుల నుబ్బు బెదరుఁ జూపులతోడ
ఫీట్కార మొనరించుఁ బెలుచ నొకడు,
పటు భు జావష్టంభ పరిపాటి మఱియై
ధరణి యాస్ఫోటించి దాటు నొకడు,

తే. ఉద్ది ప్రకటింప నొక్కరుం దోల వాడు,
బయలు గుఱ్ఱంబు భంజిక్కఁ బఱపు నొకడు,
కొడుము దాటంపుచును బెద్ద కొల వులోనఁ
బడఁతి పల్నాటి వీరులఁ బాడు నపుడు.

117

పలనాటి వీరుల చరిత్ర

ఆ. కులము దై వతంబు గురిజాల గంగాంబ,
కలని పోతులయ్య చెలిమికాడు,
పిటికి కండ లేని యటువది యేగురు
పల్లెనాటి వీర బాంధవులకు. 118

గీ. ఆరువల్లి నాయురాలి దుర్మంత్రంబు,
కోడి పోరు, చాప కూటి కుడుపు
ప్రథమ కారణములు పల్నాటి యేకాంగ
వీర పురుష సంప్రహారమునకు. 119

ఉ. పచ్చని పిండిగందమును, బాలము సేనయు, నెట్టిపూవులన్
గ్రుచ్చిన కింతమాల్యములు, గొప్పగ నల్లినవేణి బంధముల్,
కుచ్చుల వీరసంబెఱయు, గ్రోత్త మణుంగగు కానెపుట్టము
నవచ్చుల కెక్కినట్టి రవణంబులు, వీర కుమార కోటికిన్. 120

క. నల్లంగొండయు, నాగరి
కల్లును ధరణీస్థలిం బ్రగల్భ స్థలముల్;
పల్లెలు, నాగులేలును
బల్లె జ్వేకాంత యెల్ల ప్రారంభముల్. 121

సీ. “ఇచ్చోట భుజియించి రేక కార్యస్తులై
సామంత నృపతులు చాపకూడు,
ఇచ్చోటఁ జింతించె నిచ్చ మసాయంబు
ననినాక్షి యార్వెల్లి నాయురాలు,
నిజ మను కుద్దికై నిప్పుల యేటిలో
నోలాడె నిచ్చోటఁ బీలసాని,
యిచ్చోటఁ బోరిరి యిల పణంబుగ గొల్ల
సవతితల్లుల విద్ధ లవనిపతులు,

తే. దీరు లగువార లేవురు వీర పురుషు
 లై, మదోద్ధతి నిచ్చోట నాజిఁ బడిరి*
 యనుచుఁ జెప్పుదు రైతిహ్య మవట నవట,
 జనవ పెద్దలు వలై దేశములయందు. 122

ఉ. చిత్తము గూర్చి మాచెరల చెన్నుఁడు, శ్రీగిరి లింగముం గృహ
 యత్తతఁ జూడఁ *బలై విషయంబున కా మహిమంబు చెల్లెఁగా,
 కుత్తరలోన మింట జల ముట్టిన మాత్రన, నాపఱాలలో
 విత్తిన యావ నాక మభివృద్ధి ఫలించుట యెట్లు చెప్పమా? 123

మ. “మగ పింగంబులు సంగ రాంగణములకా మత్తిల్లి రున్నట్టులై
 జగ దేక స్తుతు” లంచు నేమిటికి సంశ్లాఘింప? నా భూమిలోఁ
 జిగురుంబోఁడులఁ, గాఁపు గుబ్బెతల సజ్జీణ ప్రభావంబునకా
 మగపింగంబులఁగా నెఱుంగుదురు పుం భావ ప్రసంగంబులన్ 124

తే. కోల దాపునఁ ద్రిక్కటిఁ గూడియున్న,
 గచ్చు చేసిన చిత్రంపు గద్దె పలిక
 వ్రాసినా రదె చూడరా వై శ్యరాజ!
 శీల బ్రహ్మాది వీర నాసీర చరిత. 125

ప. ఈ వీర పురుషులు మనకుం గార్య సిద్ధి పేయుదురు గాక! వద
 వద మనుచుం గతివయ పదంబు లరిగి, నింబ పల్లవ నికురుంబి
 సందానిత వందన మాలి కాలంకృత ద్వారం బగు నేకవీ రాగార
 గోష్ఠంబు గమంగొని, 126

ఏకవీరా దేవి స్తుతి

సీ. వందనం బిందిరా వరు కన్నతల్లికి,
 దండంబు ఫణిరాజ మండపకుసు,

నంజలి సోమ సూర్యానల నేత్రకు,
 నభివంశనము జగ దంబికకును.
 మొగుప్పజేతులు దేవ ముని పిద పేవ్యకు,
 జమదగ్ని గారాపు సతికి శఙ్ఖు,
 జోహరు రమణీయ శోభ నాకారికు,
 నమితంబు గిరిరాజ నందనకును,

తే. నిత్య కల్యాణి, కలి కుల సీతవేణి,
 కాది శక్తికి, వేద వేదాంత సార,
 కేకవీరకు, బూర్ణ రాకేందు ముఖికి,
 నఖిల జనసికి సాష్టాంగ మనునమ్ము

127

పీ. పద్మలోచన, భృగు బ్రహ్మ సంయమి పంశ
 పరిపాటి కభిన వాభరణ మయ్యె,
 రమణి, తే తా వ్యాపరముల సంద్యా వేళ
 మగనితోఁ బెక్కిండ్లు మనువు మనియె,
 నెలఁత, కానక కన్న నెయ్యంపుఁ గొడుకుదే
 జంపించె ముయ్యేడు సారె నృపుల,
 తరుణి, హైహయరాజ దంతాస్థి పటలంబు
 గవడ పేరుగఁ జేసి కట్టె నటుక,

తే. మండపాకను, బెరుఁజాక, మాహురమున,
 నాగవరమనఁ బోలాస ననిచె నింతి,
 యోరుఁగంట వపించె నీలోత్పలాక్షి,
 కాకతమ్మకు నైదోడ యేకవీర.

128

మాహురమ్ము మహిమ

పీ. అలిగి యెంతటి రాజు నాండ్రనైనను బట్టి
 పుట్టుఁబాపఁ జేయు రట్టుకత్తె,

మనుడైన జమదగ్ని మునిరాధు కూరిమి
వెలయించు పెనుబాక వేడ్కకత్తె,
సు క్షత్రియ కులంబు నిక్షత్రముగఁ జేయు
కొడుకుఁ గాంచినయట్టి కోపకత్తె,
బవనీల జవనిక పాటల నిల్లాండ్ర
రమణఁ ద్రుళ్ళాడించు రంతుకత్తె,

తే. యోలిమిఁ గడుళ్ళవాఁగులో నోలలాడు
కలికి పల్లిక డేబెఁ గన్నతల్లి,
వాసి కెక్కినయట్టి హోలాస యిల్లు
చక్క మెప్పుల మాహు రమ్యక్కు నాచి.

129

ఏకవీర యెదుటఁ బరశురామ గాఢా గీతిక

సీ. కక్ష నిక్షిప్త వికస్వర స్వర విలా
స శ్రీ నిరాసంబు జవనికందుఁ
గట్టిర తంత్రీకిఁ గుఠ శ్రుతికిఁ గూడఁ,
జొక్కుంబుగా నారి సొబగు మీఱ,
నాలాపముల కున్ద సాళగ సుక్తీర్ణ
వివిధ రాగంబుల చవులు చూపి,
డమ డమ ధ్వనుఁ బొటాఁడించి, యెడ నెడఁ
గతైర మార్గంబు బిత్తరిల్ల,

తే. వాద్య వైఖరిఁ గడు నెఱవాడి యనఁగ,
నేఁవీరా మహాదేవి యెదుట నిల్చి,
పరశురాముని కథ లెల్లఁ బ్రోఢి బాడెఁ,
జాతర కీర్తి. బవనీల చక్రవర్తి.

130

మాలెత - ఏకవీరా కీర్తనము

మ. అలరుంబోడి జనంగమ ప్రమద మ డ్వానద్ద మంటా ధ్వనుల్
చెఱఁగం బాడె సమస్త లోక జననిక, శ్రీ యేకవీరాంబికా;

వలరా జొక్కొక మూర్ఖునా స్వరమునఁ బ్రాణంబు గల్పింపఁగాఁ,
గలకంటి కలకంఠ కోషల కుహరాకారంబు తోరంబుగన్. 131

మ. అకలంకస్థితిఁ గోరి కొల్పెదరు బ్రహ్మనంద బావంబునఁ
నక లానంద మయైక మాత యగుదుఁ సంతోష చిత్తంబునఁ
1తక దుం దుమ్ములు, తాళముల్, జవనికల్, తందాన, లమ్మయ్యకు
న్నెకవీరమ్ముకు, మాహారమ్ముకు, నభో హ్రీం కార మ
ధ్యాత్మకున్. 132

క. ఆలోకింపక మ్రొక్కరాదు నిజ భక్త్యావేశ సంపత్తిమై,
నాలోకించినఁ జిత్త మెట్లగునొ కా మావేశ సంయుక్తిమై?
నేలా గోయి కిరాట? మానదమొ? సంవీక్షింతమో? చెప్పమా!
ప్రీతి కున్య కటిర మండలము దేవీ శంఖః వ్రాతమున్. 133

కాపు పూవుఁబోడి కైసేత

సీ. ²జటివోని గడితంపుఁ జిలుత చొకంబుల
తొగరుఁ బుట్టము కచ్చఁ దొడివి కట్టి,
యోలగందపు బొట్టు నువరి భాగంబుపై
పిందూర తిలకంబుఁ బొందువలచి.
పనరు దారెడు నింబ పల్లవంబుల దండ
గుల్మ చన్నులమీదఁ గుదురుకొల్పి,
క్రాంత తోమిన దంత కోరకంబులయందుఁ
దాంబూల రాగంబు తళుకుగూర్చి,

తే. సకల సంధ్యంగమలకుఁ దేజంబు గలుగ,
మధు మ దారంభ మణుకువ మరలఁ ద్రోవఁ,
దేకువయు నారజంబునుఁ దేటపడఁగఁ
బురమునకు పచ్చె నొక కాపుఁ బూవుఁ బోడి. 134

ప. ఆ య్యవనరంబున నేకవీరాంబకుం బ్రజమిల్లి, యట చను
నప్పుడు, 135

జక్కుల పురంద్రి-కామవల్లీ స్తుతి
సీ. కోణాగ్ర సంఘర్ష ముచు ముచు ధ్వని తార
కంఠ స్వరంబుతో గారవింప,
మపిబొట్టు బోనాన ననలుకొల్పిన కన్ను
కొడుపుచేఁ దాటించు నెడప దడప,
శ్రుతికి నుత్కర్షరంబుఁ జూపంగ వలయుచోఁ
జెవిత్రాడు బిగియించు జీవగట్ట,
గిల్కు గిల్కున మ్రోయు కింకిజీ గుచ్ఛంబు
తాళ మానంబుతో మేళవింప,

తే. రాగముననుండి లంఘించు రాగమునకు,
నురుచు యూరు ద్వయంబుపై నొత్తిగిల్లఁ
గామవల్లీ మహాలక్ష్మి కైటభారి,
వలపు వాడుచు వచ్చె జక్కుల పురంద్రి.

136

అక్కల యారాధనము
సీ. ముద్రికా మాణిక్యముల దీప్తి కెం గేలి
పించెంబు కుంచెతో బిత్తరింప,
నుపవాసమునఁ దద్దయును సన్ననగు శౌను
చను దోయి భరమున జలదరింపఁ,
దోఁకచుక్కలఁ బోలు తోరంపుఁ దెలి కన్ను
*లావైశమున సిగ్గు నతకరింప,
నిద్దంపు వెలి పట్టు నెఱిక తూలినయప్పు
తొడల మించులు వెలిఁ దొంగరింప,
తే. నురుచు చప్పుళ్ళకును బిల్లదొరుల మ్రోత
కంతకంతకుఁ బేరుబ్బు నావహింప,

*లావైశమున (మూ.ప్ర)

నాడె బీటలపై నోలి గూడియున్న

యక్క లేడ్వరలో నొక్క యలరఁబోడి.

137

చ. హర! హర! యిత యొప్పునె మహా రథబీజా జగ యుక్త న్వన
స్మరణి విమిశ్రితాంకరవ మూర్ఖుల *జితము లబ్ధి, యక్క లే
డ్వరు నవె యాడఁజొచ్చిరి కడుం గడు వేడ్క, సమున్నమ
తప్పయో
ధర యుగ భార భీతుతమ త న్వవలగ్నము లై న నృత్యముల్.

చ. ఇదె యీయింటి యజమానుండు సంతాన కాంక్షియై, ప్రతిబంధనోద
నార్థంబు యక్ష కన్యలం బరీ జౌధనంబు సేయుచున్నవాఁడు
గావలయు. మాణిరద్రుకులోద్వహలై న దేవతలు, కామవల్లి శ్రీమహా
లక్ష్మితోఁగూడి యపేక్షిత కార్యంబు మనకు నవ్యాజేపంబునం
జేయుదురు గాక! యనుచు, విశ్వాసంబుతో నమస్కారంబు సేసి,
కాసల్పాటి గోవిందమంవనశర్మ, నర్మనఖుండు దాను నట చని
ముందట,

138

ఆ. మంద్ర మధ్య తార మాన త్రయీ భిన్న

మహిష శృంగనాద లహరి గూడి,

దమరు డిండిమంబు దమ దమ ధ్వని మ్రోసె,

నద్భుతం, బ దేమి యార్చుటంబు?

140

వ. అవి టిట్టికుం దడిగిన,

141

మైతార వీర భటుల పటు సాహస కృత్యములు

సీ. అవ అర మండు నెఱ్ఱిని చంద్ర మల్లెల

చోద్యంపు గుండాలు చొచ్చువారు,

కరవాడి యలు గుల గనప పాఁతల్లలో

నుట్టి చేరులు గోపి యులుకువారు.

గారింపుఁ గొంకిఁ గంకాళ చక్రము గ్రుచ్చి
యును వీధి నుయ్యెల లాఁగువారు,
కటికి హొన్నాళంబు గండగ తైర పట్టి
మిసిమింతులును గాక మ్రింగువారు,

సండులను నారసంబులు నలుపువారు,
యెడమ కుడిచేత నాఁతు లిచ్చువారు,
సాహసము మూర్తి గైకొన్న సరిణివారు,
ధీర హృదయులు, మైలార వీర భటులు.

142

గొరగ పడుచు గొండ్లి యాట

వీరు మైలార దేవర వీర భటులు,
గొండ్లి యాడించుచున్నారు, గొరగ పడుచు
నాడుచున్నది చూడు 1 మర్థాభినయము,
తాను 2 నెట్టికసీలంత గాని లేదు.

143

వెనుకకు మొగ్గవ్రాలి, కడు విన్నను వొప్పఁగఁ దొట్టె వీళ్ళలో
ముఁగి, త దంతరస్థ మగు ముగర ముక్కున గ్రుచ్చుకొంచు లే
చెను, రసనా ప్రవాళమున శీఘ్రము గ్రుచ్చెను నల్లపూస పే
రనువపు లీల, నిప్పుడు చుపాయము లిట్టిని యెట్లు నేర్చెనో? 144

మైలార దేవ స్తుతి

శనివార : ధ్వి. నజ్జన పారిజాతంబు,
వరదాతి, యాదిత్య వార భోగి,
మాడవీరమణుంగు మాయా వినోదుండు,
మాళవీ ప్రయభర, మహిత యశుఁడు
సల్లెమ్మ నాయకుం, డెల్ల వేల్పుల రాజు,
గనప వేఁటల వేడ్కకాండ భర్త,

మర్థాభినయము (వే) 2. నెట్టికసీలంత (మూ. ప్ర); 3. రమణుండు (వే)

కత్రణాల, స్వామి, కరుణా పయోరాశి,
పుణ్య కీర్తనుఁ దైన ప్రోలి యయ్య,

తే. మంచు కుంచాలఁ గొలువంగ, మాయ లేళ్ళఁ
బట్టి కట్టంగ నేర్చిన బాసవెల్లి,
భైరవుని తోడి జోడు, మైలార దేవుఁ,
దోరుఁగంటి నివాసి మే లొసఁగుఁ గాక!

145

మ. అదిగో యెత్తినవారు పట్టణము మధ్య జ్ఞోజి సింహధ్వజం!
బదిగో కట్టినవారు నింది దళ మాల్వ్యా తోరణ వ్రాతముల్!
విశితం బియ్యె మ హోత్సవంబు, నెఱయఁ వీధి విటంకంబులం
దదిగో! నిల్చినవారు పూర్ణ కలశం బాబాల వృద్ధాంగనల్. 146

మ. అకలంక స్థితి శీధు పాన రుచులై యా సాదు లుబ్ధింగి, “యో
యకరో! యమ్మకరో! యమక్కరో! యదీ! యట్టట్కో!”
యంచుఁ బా

యక తప్పెట్లును, దశైతాళములు నింపై సొంపు రంపిల్లఁగా
జకజంజం జకజంజు జమ్ము మనుచుఁ సాగుం గడుఁ

వాద్యముల్

వ. అట చని ముందట,

147

నగరమందలి నానావిధ దేవాలయములు

సీ. అదె భైరవ స్థాన! మటమీద నల్లదె
చమదేశ్వరీ మహా శక్తి నగరు!
వీరభద్రేశ్వర రాగరి మండప మదె!
యదె బౌద్ధ దేవు విహార భూమి!
అదె ముద్దరాల్ ముసానమ్మ నివాసంబు!
నల్లదె కొమరసామయ్య నగరు!
అదె పాండవుల గుడి! యట దక్షిణంబునఁ
గర్తారుఁ డుండు తుర్కల మసీదు,

తే. కొంత దవ్వల నదె మహా గోపురముల
పైఁడి కుండలు రవి దీప్తిఁ బ్రజ్వలించి,
కాననయ్యెను మేరు శృంగములఁ బోలెఁ
గేశవ శ్రీ స్వయంభూ నికేతనములు.

149

వ. అనుచు నటించి, ముందట నొక్క భైర వాలయంబుఁ బొడగని,
నమస్కరించి, కానల్పాటి గోవింద మంచనశర్మ యిట్లనియె: 150

మ. చన గావించిన భైరవ స్తుతి

మ అమి తోత్సాహముతోడ నీవు పలు బాహా ధక్క నొక్కొక్క మా
టు మనాక్కంపము నొందఁ జేయఁ, దొలఁకాడు వార్తి వేలా జర
త్కమతంబై, వలమాన మీనమయి, యువ్యన్నక్రమై, యుత్తర
త్తిమియై, యల్లల దంబు మగ్గు ధులియై దీరా! మహా భైరవా!

వ. అని యూర్ధ్వం జవలోకించి యిప్పుడు మధ్యాహ్న కాలం
బగుచున్నయది. 152

నిప్పులు చెఱఁగెడి బీరెండ

క. వ్రాలెన్ దిక్కులు, భాను భా వ్యతికర ప్రక్రీడ దర్శనం
జ్వాలా జాల జటాల జాంగల తటి నాచాల కోయపులై,
రోలంబంబులు మాతిముట్ట వెఱచెన్, గ్రొవ్వేడి బీరెండలన్
జాలం గ్రాగి కరంబు వేడి యగు కా సారాబ్జ మైరేయముల్. 153

వ. అని, యనంతరం బాకాశంబునం జెవివెట్టి, శ్రుతి నభినయించి
గోవిందుండు 154

గడియారమ్మున ఘంటా నాదము

మ. ఉడువీధిన్ శబ్ద రావలంబి యగు నం

ద్రోర్వీకు మోసాలపై

గడియారంబున మ్రోసె రెం డెనిమిదుల్

ఘంటా ఘణత్కారముల్,

సడలెన్ భానుఁడు పశ్చిమంబునకు,

వైశ్యా! పూటకూటింటికె

గుడువం బోదమె లెక్క యిచ్చి; కడు నా

కొన్నార *మిప్పట్టునన్.

155

వ. విచారించిన నదియును మనకు విశ్రమ స్థానంబు,

156

పూటకూటింటఁ బుష్పకరుని దౌత్యము

గీ. వంది విగ్రహ యానాది సంఘటనల

బంధకీ జారులకు రాయబారి యగుచు,

బట్టణంబున నిత్యంబు పగలు రేయి

పూటకూటింట వర్తిండుఁ బుష్పకరుఁడు.

157

వ. అనుచుఁ గొంత దవ్వరిగినం దమకు నెదురుగా నేతెంచు నొక్క

బ్రాహ్మణుం గనుంగొని,

158

ఉ. వీఁ డిదె తెల్లనాకులను వీడెము సేయుచు వీధి వచ్చుచు

న్నాఁడు, మదించి తిండి తిసినాఁడు చుమి! యిటమీద నేడకో

తేడఁగఁబోయెడిం, గరణ దేశపు జాణఁడు గాఁగఁ బోయి నీ

బాఁడు, పఱోపహార పరిపాటి యెఱుంగఁగవచ్చు వీనిచేన్. 159

వ. ఇతఁడు వెదలి వచ్చు న వ్వాడయె పూట వంటకంబు వెట్టు

బాడబుల వాడ గవలయు, నఁ యెట్లంటేని,

160

ఉ. ఘోణ పుటీ కుటీములఁ గాపుర ముండఁ దొడంగె నిష్ఠ పా

షాణ పురట్ట పుట్టిన వశంబువఁ బుట్టిన సత్తు గంధ, మ

క్షీణ కఠోర సౌరభ విజృంభణ దిక్కలఁ జల్లఁజొచ్చె సా

మ్రాణి పవర్థ జాలములు, బ్రాహ్మణ కాంతలు తాలఁ

బోయఁగన్. 161

*మిప్పూటకున్ (మూ. ప్ర)

గీ. మంద వేగంబుతోఁ గ్రొత్త మలఁకవాళ్ళ
 కిఱు చెప్పులు మొరయ, నుంకించి నడుచు
 కరణ బ్రాహ్మణ విట ముఖ్యుఁ గదియవచ్చి,
 పూతిమా షాన్వయుం డగు భూసురుండు. 162

వ. పూటవంటకంబుల వృత్తాంతం బడిగిన నతండు, 163

అహార విహారముల యభిరుచులు

క. అహార విహారములకొ?
 యాహారంబునకునో, విహారంబునకో
 బేహారము? మీ కీ నం
 దే హారంభంబు మాకుఁ దెలియఁగ వలయున్. 164

వ. అహారంబున కంచేని; 165

ఉ. కప్పురభోగి వంటకము, కమ్మని గోదుమ పిండి వంటయుఁ,
 గుప్పెడు పంపదారియును, గ్రొత్తగఁ గాచిన యాల నే, పెన
 ర్పప్పను, గొమ్మ న్నైనఁటి పండ్లను, నాలుగు నైదు నంజులుఁ,
 లప్పలతోడఁ గ్రొంబెరుగు, లక్ష్మీణ వజ్రల యెట
 రూకకున్. 166

వ. విహారంబున కంచేని? 167

క. అటు గొను, గుబ్బి చన్నులు,
 మెఱుఁగుం గన్నులను గలుగు మెచ్చుల నవలా
 కుఱుబోడ ముండ రత్నము
 బిటివోవఁగ విడిచినట్టి బ్రహ్మకు జే జే! 168

శా. పూవుంబోడులు లేరె విప్ర విధవల్ భూమండలిన్? దాని రే
 ఖా వై దగ్ధ విలాస విభ్రమ కళా గర్వంబు లట్లుండవీ,

1. లక్ష్మణ యుజ్జల (మూ. ౨)

2. బిటిపోతుగఁజేసి. (మూ. ౨)

యా విశ్వస్త యువస్త చాయ నవ లజ్జదీక పాలస్త్రీ
సౌవర్ణ స్త్రీ పట్టబంధ సుషమా సౌభాగ్య లక్ష్మీకా నగున్. 169

ఉ. కోయిల పంచమ స్వరము క్రోల్చిన భంగిని *గంఠమెత్తి, రా
మాయణ మాటు కాండములు నచ్చుత జాగర వేళఁ బాడె నా
రాయ విశంతు రత్న మనురాగముతోడ, “నను శ్శివాయ శా
స్త్రాయ నమస్త దోష హరణాయ” సమానమె దాని

కెవ్వరున్? 170

ఉ. సంకృతి పూతిమాష కుల సాగర శారద పూర్ణిమా కురం
గాంకుఁడు మంచి, లక్ష్మణు గృహంబున నెచ్చెలికాఁడుఁ
దాసునుం

జంకల బంటిగా మెనవి, చక్కని వేడుకకత్తెఁ జూచి, తా
రింకొకమారు వత్త మని యేగిరి కార్య భరంబు పెంపునఁ. 171

వ. అటం బోవం బోవ ముందట, 172

పుష్పలావిక-గేఁడగి పూవు కానుక

సీ. పాంథ సీమంతిని ప్రాణ మత్స్యములకు
గాలాము లగు కంటకములతోడ,

గరుడవచ్చుల చాయఁ బరిహసింపఁగ జాలు

దళమైన బాహ్య పత్రములతోడ,

జీర్ణ కీకన కణ శ్రేణిఁ జిడ్డలు చేసి

యవియుఁ దోషనయట్టి యన్నుతోడఁ

బదియాలు వన్నియ బంగారు సరి వచ్చు

సంవర్తికా పలాశములతోడ

తే. శివుని చిచ్ఛఱకంట వెచ్చిన యనంగు

బూది కెన యైన కమ్మఁ బుష్పిళ్ళతోడఁ

* విధిచూచి (మూ. 1౪)

దాని మనమైన కమ్మ గేదంగి పూవు,
భూసురున కిచ్చెఁ దగ నొక్క పుష్పలాని.

173

వ. ఇచ్చినం జూచి,

774

ఉ క్రొన్నెల రేఖతోడఁ గెడఁగూడి సుఖింపఁగ భాగ్య మబ్బిమిఁ
భిన్నత నొందుఁ గని నవ కేతకి, శూలి వివేక హీనుడై
తన్నుఁ దిరస్కరించుటకు దైన్యము నొంద, దదే వివేక సం
పన్నిది దాని పాలి పెరుమా శ్లోకఁ దెక్కడ నైన
లే దొక్కో? 175

గీ. అందుకొని, పుష్పలావికఁ ద్యాగ మిచ్చి.

బ్రాహ్మణుల కందు నొక్కొక్క 1వత్ర మొసఁగి,

జాణ విప్రుండు పిగఁ దాల్చె, జందమామ

కొండనాలిక యగు నొక్క గొనులి జేకు

176

వ. అదె విద్వేషి భువన జిగిషా సంరంభ విజృంభమాణ యుషధ్వజ
భుజ పరాక్రమ సముత్సాహ నాటక ప్రస్తావనా ప్రథమ నాందీ
శ్లోకం బిగు వేళ వాటికా నికటంబు;

177

మాచల్దేవి చిత్ర శాలా ప్రవేశము

గీ. చందనంబునఁ గలయంపి చల్లినారు

2 మ్రుగ్గు లిడినారు కాశ్మీరమున ముదమున

వ్రాసినా రిందు రజమున రంగవల్లి,

కంజములఁ దోరణంబులు గట్టినారు.

178

వ. ఇది యెప్పురి యిల్లొక్కో, శోభనంబు ముడిపడుచున్నయది! యనుచు
నాకాశంబు వీక్షించి, యచ్చటి వారల నేమి యని యడిగిన, 179

1 రత్న మొసఁగి (మూ. ప్ర)

2 మ్రోకలిడినారు కాశ్మీర మృగ ముదమున (మూ. ప్ర)

శా. ద్వీపాంతంబుననుండి వచ్చితిని? భూదేవి! “ప్రశాంతం మహా
పాపం” సర్వ జగ త్సృజిద్ధ సుమనో బాణాన నామ్నాయ వి
ద్యోపార్థాయ, ప్రతాపరుద్ర ధరణీ శోపాత్త గోష్ఠి ప్రతి
ష్ఠా పారీజ, నెఱుంగవయ్యెదవె మాచల్దేవి వారాంగనన్? 180

వ. చిత్రకాలా ప్రవేశంబు చేయుచున్నయది. పుణ్యాహవాచన కాలంబు,
మీరునుఁ బచ్చని 2 పెండ్లి కూటంబుఁ జూడవచ్చునది యనిన, 181

తే. లెస్స గాక కిరాట! యీ లేమ చరిత
మాడుదురు నాటకంబుగ నవనిలోన,
దీనిఁ జూడంగఁ బోదమా? యీ నెపమున
నరసి చూతము మన కేమి యవట? ననుచు, 182

వ. ప్రవేశ నాటితకంబునఁ జిత్రకాలఁ జొచ్చి, పూతిమాష
గోత్రుం డచ్చొటం బెండ్లి కూటంబున నిలుపునం గై సేసి, హంస
తూలికా తల్పంబు మీఁదం గూర్చున్న, హావ భావ విభ్రమ
విలాస నిధి మాచల్దేవిని గనుంగొని, 183

తే. అంకు శాస్తాత రేఖల నంద మొందు,
గందగజ కుంభములతోడఁ గలహ మాడు
క్రొత్త నఖములతోడి నీ కువ భరమున
కతివ! యభ్యుదయ పరంప రాభివృద్ధి. 184

తే. కల్లఁ జెప్పము, విను వీక్షఁ గల ప్రసిద్ధి
ధిల్లి సురతాణికిని లేదు పలవోష్టి!
యాదిలక్ష్మికి నీకును భేద మేమి?
యుదధి జనియింప కుండుట యొకటి దక్క. 185

తే. ఓరుఁగంటి మాచాంబ పయోరుహాక్షి,
పంచదా ణావతారని, మంచిఁ జూచి,

- కంక జాలంక్రియా యుజత్కార మెనఁగ,
 “నయ్యగారికి జోహారు” లనుచు మ్రొక్కె. 186
- తే. అగురు ధూ పాధివాసి శాభ్యంతరంబు,
 మగువ! నీ మన్మథచ్చత్ర మండపంబు
 సర్వ యోషి దరామాన్య సౌష్ఠవంబు,
 కాచుఁగావుత మోర్గంటి కటక విటుల! 187
- వ. అనుటయు, 188

మంచన మాచల్దైవుల సరస సంభాషణము

- సీ. *ఎందుండి వచ్చితి రీరు? కాసల్నాట
 నుండి వచ్చితిమి మే ముత్పలాక్షి!
 యెవ్వరివారు మీ? రేము సంకృతి హతి
 మాష మాధవుని కుమారవరుఁడ,
 మీ దివ్య నామకం బేడియో? గోవింద
 మంచనశర్మ సమాహ్వయులము,
 మీర లిచ్చటికి రాఁ గారణం బెయ్యో?
 చేరి మీబోంట్ల నాశీర్వదింప,
 తే. నై న వివేసి కూర్చుండ నవధరింపు,
 వార్చి వచ్చెద మటు వోయి వనరుహాక్షి!
 యెచ్చటికి వార్వఁ బోయెద రెఱుఁగఁ జెప్పు?
 డక్కవాడకు, మేము బ్రాహ్మణుల మగుట. 189
- వ. చిత్రావలోకనంబు చేసి, టిట్టిభునకు గోవింద మంచనశర్మ
 యిట్లనియె: 190

చిత్తజుని శౌర్య మెఱిఁగించు చిత్రశాల

- సీ. అదె దారు వనభూమి! యనమనేత్రుఁడు వాఁడె!
 సంయమిండుల పుణ్య సతులు వారె!

* ఈ పద్యము ప్రశ్నోత్తర రూపమునఁ గలదు.

యదె కన్యకా రత్న! మణ్ణననుడు వాడె!

యదె రత్నక్రీడా విహార శయ్య!

వాడె వై కుంతుండు! వారె గోప స్త్రీలు!

యమునా నదీ సై కళాంత మదియె!

యదె యహల్యాదేవి! యమరాధిపుడు వాడె!

యదె పర్ణశాలి కాభ్యంతరంబు!

తే. చందురుడు వాడె! యదె బృహస్పతి పురంద్రి!

జాలరిది యదె! శ్రీ పరాశరుడు వాడె!

కుకికజుడు వాడె! యదె యింద్రు కొలుపు లేమ!

చిత్తజని శౌర్య మెఱిగించెఁ జిత్రకాల

181

ఉ. తియ్యనివింటి జోడు, రతి దేవి చనుంగవ నొత్తిగిల్లి, యొ
య్యెయ్యన వంక చక్కఁబడ నొత్తెడుఁ జూచితె పుష్ప బాణముల్?
మయ్యెర వ్రాసెఁ జిత్తరువు 1 మాంగిలి మాంగిలి, చిత్రకారుడా!
దయ్యము గాక! 2 యీవి పన దానము టిట్టిభ! వీని కీడగున్. 182

వ. అనుచుఁ ద ద్గృహంబు నిర్గమించి, పూర్వానుభూత యగు
గాంధర్వి గృహంబు రోయువాడు, కతిపయ మందిరంబులకు
నవల పిందువార లతికా కుడుంగం బడియాలంబున నెఱింగి,
యనుంగు మొగసాలం జొచ్చిన, దాన దాసీ జనంబు
ససంభ్రమంబుగా నెదురేగి తోడ్కొని పోవం బోయి,
యభ్యంతర మందిరంబున మహోత్సవ వ్యాపార పారీజయై
యున్న య వ్వరముఖ్యం జేరి, యాస నార్హ్య పాద్యాది
సముచిత సత్కారంబులం బొంది సుఖానీనుండై, 183

మదనరేఖకు ముకుర వీక్ష మహోత్సవము

ఉ. *గోత్రమువార లెల్లఁ గెడఁ గూడినవారు, వ్రతంబొ, దేవతా
యాత్రయొ, పండువో, మన గృహంబున శోభన మేమి, శోభనం

1 మాంగిలి మాంగిలి (మూ. వ్ర)

2 నీవి; (వే) వీని (మూ. వ్ర)

బ్రతి సమానఁ, నేటి యవరాష్ట్ర నమాగమ వేళఁ, బుష్క న
క్షత్రమునందు, నీ యనుఁగు గాదిలి కూతురు, చూచు

నద్దమున్. 194-

క. ఆ వేళ నీవు బిడ్డకు,
దీవన మంత్రంబు చెప్ప దీర్ఘాయు వగుఁ,
లావణ్యంబు వివేకము
ప్రావీణ్యము వై భవంబు భాగ్యము గలుగున్.

195.

తే. ముకుర వీక్ష విధానంబు మొదల లేక,
వెల పడంతికిఁ గారాదు విటునిఁ గవయ,
యాయజూకున కెట్లు చేయంగవచ్చు
నరణి సంగ్రహ మొనరింప కద్వరంబు?

196

తే. లంజెవారికి శ్రీ మహాలక్ష్మి గాదె
దర్పణము విప్రముఖ్య! గంధర్వ గణము
పుణ్యచారిత్ర! దృష్టాంతభూమి గాదె
దర్పణమ్ము వివర్త వాదముల కెల్ల?

197

ఉ. ఉన్నద మ తకోకిల కుహూ కల పంచమ రాగ రాజ సం
ప నృహనీయమైన మధుమాసపుఁ బున్నమనాఁడు, బిడ్డకున్
మన్మథవేధ దీక్ష పది నాళ్ళగు మాత్రము, నేత దర్శమై
సన్మతి నుండఁగావలయుఁ జక్కనివాఁడవ యక్కవాడలోన్. 198

నీ. అదె నీ కుమారిత మదనరేఖా కన్య,
వదన రేఖా వై భవమునఁ జంద్రు
*చొరఁ గూర్చికొన్నది ధూర్తదేవత, నిమ్నుఁ
దండ్రి బొలిసయట్టి తరళనయన,
సాముద్రి కాగమ జ్ఞాన పారీణులు
కడు భాగ్య సంపద గలది యంద్రు,

*ఈ పద్యమున ప్రశ్నితరములు గలవు. ధృతి. (మూప్ర)

భాగ్య సంపద కల్మి ప్రస్తుతింబుఁగొ

1మీర లిందుల వచ్చి మీఱియుంటు,

తే. జనకుడవు, కర్త వొజ్జవు, సజ్జనుడవు,
క్రొత్త లంజెల కాముండ. వుత్తముడవు,
తొడల నిడుకొని, ముద్దు కూతునకు నీవు
మించు టద్దంబు చూపరా! మంచి రాజ!

199

పి. కేకఁ గ్రొమ్మించు టద్దంబు గీలుకొల్పి
మంచి తొడిమిడ నొప్పారె మదనరేఖ,
ముద్దు నెమ్మోము లావణ్యమున జయించి
కులయాప్తుఁ జెఱవెట్టుకొన్న కరణి.

200

క. దీవించి మంచి కూతురు,
“శ్రీ వర్ధన్వంబు” చెప్పి చెవి ఖటిట్టిద సె
ట్టి! వెనఁ పిప్పింపుము సం
భావన నొక వెండి, బిడ్డ పసుపున కనియెన్.

201

గవ. అనంతరంబు గాంధర్వి పూర్వ సంబంధంబున నైన ప్రేమాను
బంధంబునఁ గేలు గేలం గీలించి యిట్లనియె:

202

తే. ఎందు పోయితి గోవింద? ముందరట్ల
యెంద అతివల వలపించి తెఱచ నెవట?
తిలపు పుట్టించెనే నీకు దైవ మిట్లు
పాయసం బారగించిన ప్రాత పట్టు!

203

శ్రీకాకుళపుఁ దిరునాళ్లలో నసమబాఱుని స్వైర విహారము
తే. దవనపున్నమఁ గాకు కార్యజ్ఞుఁ దైన
తెలుఁగు రాయఁడు దేవ శార్వీరుండు,

1...వత్సరం బుడుగకుండ (మూ. ప్ర)

2బిట్టిభ సెట్టివిగ నిప్పించెను (మూ. ప్ర)

భువన హితముగ నుత్సవం బవదరింప
నందుఁ బోయితి మీ పోయినట్టి యేడు.

204

తే. 'కారవేల్ల మతల్లికా కల్పవల్లి
కడుపు నింజారఁ గాంచిన కొడుకుఁ గుట్టు,
జార చోర మహా ధూర్త చక్రవర్తి,
దేవ వేశ్యా భుజంగుండు, తెలుఁగు భర్త.

205

ఆ. పసిఁగి కోర వేడి పా లారగించినఁ
బుల్లపిలిన యదర పల్లవమున,
విప్ర కన్య చనవు వెలయించుచున్నాఁడు
విశ్వమునకుఁ గాకు శేక్వరుండు.

206

ఉ. ఈరన మెత్తు వేదములు, హీ వహియించు బురాణ సంహితల్,
సౌరభ హీనమౌ నువనిషత్తులు, 1 లేఁబడు నాగ మావళుల్,
గరవ ముల్లపిల్ల పిరికాక్షక నథుఁడు నాగదేవ భ
ట్టారకు నింటఁ బుట్టి, ప్రకబంబుగ వేడుక నాదరింపఁగన్. 207

మ గరుడ స్తంభ ప్రతిష్ఠా కలన మొదలుగాఁ
గల్పమంతోక్త పుష్పా
ధ్వర పర్యంతంబు కృష్ణా తటిని తటమునన్
ద్వాదశ క్రోశ ధాత్రీ
పరివే షాభ్యంతరశ్రీ పరమపదమునం
బర్హికాలఁ బునందున్
బరనారీ సంగమాదుల్ భగవ దనుమతిం
బాపముల్ గాక యుండున్.

208

కా. వ్యామ గ్రాహ్య సిత బింబి కువ భా రాభీల భ ద్రాకృతుల్,
కా మాంధల్, వెలనాటి కోడె విభవల్; కాకొల్లి తిర్నాళ్ళల్

నా 1 మాంధాళల, భీమసేనుడు హిడిం బాచీళ్వరుం, దోపునో
యేమో కాని, తెలమల్పునేర రితరుల్ హేలా రతి క్రిడలన్. 209

ఉ. పేర్చిన సందడిం బెవని పీల్చి, యురంబునఁ జన్ను లొత్తి, చే
దూర్చి, యనంగ మండిరము దూకొని, కూరిమి నీరు జఱ్ఱనన్
గార్చుకొనంగఁ జేసి, యిటుఁ గొఁగిట మప్పర మెత్తి, యేటికిం
దార్చి, రమింతు రూతుల వితంతువులం దిరువాళ్ళఁ బల్లవుల్. 210

క. ముంజె వద నైన శంబర
భంజను గేహములు గలుగు బ్రాహ్మణ విధవా
పుంజము కిలుండఁగ, నూరక
లంజియ లేమిటికిఁ గాకుళపుఁ దిరువాళ్ళన్? 211

సీ. జవరాలిఁ బొడగిన్న నన్నాపిపై నేయుఁ
దులపి లేఁ జిగురాకుఁ దూపు మరుఁడు,
నేదవిప్రునిఁ గన్న విధవపై యుపించు
దర్ప పల్లవ హేతి దర్పకుండు,
కటకారకుల కన్యఁ గనిన హాళికుమిఁదఁ
బొడుమఁ బూ మునికోలఁ బుష్పశరుఁడు,
నాడింధమునిఁ గన్న నాతిపై నేయును
నలరుఁ జిచ్చు కోల నంగభవుఁడు,

తే. బెరపి వెన్నెల కాయంగఁ, బేరకమ్మ
పులిసతలముల నాయాయి కొలము లెఱిఁగి,
తాల్చు శ స్త్రాస్త్రములు జార దంపతులకు
ననమ బాణుండు, తిరువాళ్ళ నన్ని నాళ్ళ. 212

ప. అని, యనంతరఁబ య ముందటం జనుదెంచు వితంతు
నమూహముం గని, యాశీర్వాదింపవలయు నని, 213

1 మాంధాత్రుడు (ము. ప్ర)

2 తెలమల్పుల రితరుల్ యెవ్వార లత్యుద్ధతిన్ (మూ. ప్ర)

3 నూరక కలుగఁగ (మూ. ప్ర)

స్వచ్ఛంద చారిణులకు మంచన దీవెన

పీ. చెలఁగి చెలఁగి పొత్తి ¹చీరలు గట్టెడు
మావకమ్మకు దీర్ఘ మాయురస్తు!
సారె సారెకు దేవ సదనంబునకు నేఁగు
చెడిపెకు సంకల్ప సిద్ధి రస్తు!
నిత్యంబు వ్యభిచార నిష్ఠతో నుండెడు
విధవకుఁ బుత్రాభివృద్ధి రస్తు!
దళముగాఁ దులసి పేరులు ధరించినయట్టి
విశ్వస్త కారోగ్య విధవ మస్తు!

తే. మింద ముందకు సంప త్నమ్మర్పి రస్తు!
వఱచు తెంపికి నిత్య సౌభాగ్య మస్తు!
వదరుఁ గల్కికి నీప్పి తావాప్తి రస్తు!
బలు వితంతుకు మైఖున ప్రాప్తి రస్తు!

214

వ. అని యట చనునప్పుడు,

215

మంచన కామమంజరి ననునయించుట

వ. అనిన, శిగాంధర్వి పర దేశ పట్టణంబుల వితంతువులచేత వక్షః
కుట్టనంబు సేయించుకొన మరగి, నీ వెట్టు మమ్ముం దలంతువు?
పద పద, విచ్చేయు, మనుచు నీర్వా తుటిలం బగు కటాక్షంబునం
జూచిన,

216

చ. లవ లవఁ జన్ను దోయి గదలఁగా, దొబకాకు మెటుంగుఁ దీఁగలం
గవ కవ నవు; డాలు వలి కన్నుల మించులు చొఁకింపఁగా,
నవ నవ యౌవనంబు గల నాఁటి భవ త్పురుషాయి తోడ్దతుల్,
శివ శివ! యెన్ని భంగులను జిత్తములో మఱవంగ వచ్చునే! 217

¹చీర గట్టెడు మావకమ్మకుఁ జాల దీప్తాయురస్తు (మూ.ప్ర.)

శిగాంధారి (మూ.ప్ర)

వ. కార్యంతర వ్యాసంగంబున నార్యవాటికిం బోవుచున్నవాడ, మన
మదనరేఖా కన్య దర్శనావలోకన మూహూర్తంబు ను ముహూ
ర్తం బియ్యెడుఁ బోయివచ్చెద నని 218

నాగరికుని నాగ స్వరము

తే. వెడలి, పట్టు దిశ నాల్గు గడియ లంత
ప్రొద్దు గలుగంగ నడువీధిఁ బోయి పోయి,
తేలి నలుఁడును దా నాలకించి చనియె
నాగ సౌరముల మ్రోత, య న్నాగరికుఁడు, 219

పాము లాట

క. నాగస్వర సుషిర సర
న్నాగవరా ణ్యది వివిధ నానా రాగ
ప్రాగల్భ్య ప్రకట పణా
భోగములై యాడఁజొచ్చె భోగీంద్రంబుల్. 220

సీ. కద్రూ మహాదేవి గరాపు సంతతి,
మధుకైట భారతి మడుఁగుఁ బాన్పు,
కాలకంఠుని యంఘ్రి గండ పెండారంబు,
తానుమంతుని తేరి ప్రగ్రహంబు,
నక్షత్రవీధి నెన్నడిమి పెద్ద గ్రహంబు,
మూ లాలవారంబు మొదటి దుంప,
యాదై రవదేవు యజ్ఞోపవీతంబు,
శ్రీరా వరాహంబు తోడి జోడు,

తే. యర్కనందను పెరికపై యంపకోరి,
పురుగురాయని తాత్కాల పుణ్య భిక్ష,
తేలికీ పుష్ప వాసనా కృత్రి మాపి,
వర్వతేలక్షంబు తరిత్రాడు, పావతేఁడు. 221

వ. ఇ మృహా నాగంబులు మనకుం గార్యపిద్ధి యొకగుం గాక!
యని చని, ముంకట, 222

పాముల మెంగని నాగస్వర నైపుణి

సీ. కడ గోరఁ దీర్చిన కస్తూరి గీర్పొట్టు
నెక్కెనెక్కెంబుగాఁ జొక్క మెఱయ,
నడ్డంబు ప్రికిటంబునై యురస్ స్థమున
గంధసార *స్థానకములు మెఱయఁ,
జాల నిగ్గులు గుల్కు పాల తెక్కల కుచ్చు
వామ కర్ణంబుతో వక్కళింపఁ,
బెనచి వెండ్రుకలతోఁ బిరివెట్టి చుట్టిన
ప్రాతఁ చెంద్రిక వన్నె పాగయమక,

తే. జన్మిదంబుగఁ బెను బాము సవదరించి,
యంఘ్రి కటకంబు మల్లు మల్లునుచు మొరయ.
నాహితుండిక గరళ చిద్యాధిరాజు,
వచ్చెఁ బాముల మెంగఁడు, వదరులాఁడు. 223

సీ పూత్కార పవనంబు పూరించు పుక్కిళ్ళు
ముసిఁడి వండలతోడ ముద్దుఁగురియ,
సందిటి సంకు పూసల సద్దు కటు తుంబి
నాద స్వ రోజ్జుంభణముల నడఁప,
నేడు రంధ్రమ్ములు నిరుఁ గేల వ్రేళ్ళను
చివృతి సంవృతి లీల విస్తరింప,
నాలాప తాళాంత రాంతరంబులయందుఁ
గిక్కను శబ్దముల్ చొక్కటముగ,

తే. నాగసింధు ప్రభేద నానా వరాట
రాగ గంధర్వ లహరి కారంభణముల

మిహి పదంబుగఁ బాముల మెంగఁ దూఁదె
భోగిరాజులు నర్తింప నాగసౌరము.

224

వ. అట చని, ముంపట నొక్క మండపంబున నొక విట భట పట
లంబు నెదురుకట్ల నార్పఁజేప టిట్టికుండు ఓని, గోవిందశర్మ
నడిగిన,

225

తూర్పునాటి గడిఁడు

వీ. నున్ననై నలు పెక్కి నొసలఁ జేరువ కంటి
కెనువనై చిన శిఖ పెకలుచుండఁ,
గరసానఁ దిగిచిన కలివె గందపు బొట్టు
తిరికట్టుకొని మోము తిరిగియుండఁ,
దట పెట ధిమికిట ధ్వను లోలిఁ బుట్టింపఁ
జాలు గుమ్మట చంక వ్రేలుచుండ,
నలుకనై మీఁజేత నంటిన యా క్రొత్త
మువ్వ లత్తెము 1 సారె ములుగుదుగడ,

తే. నొసలు స్రుక్కించు నావుర్న నోరు దెలుచు,
గ్రుడ్లు మిడికించు, రాగంబు కగుమ్మడించు,
పాడు గతులకుఁ దను దానె పరగి యాఁడు;
నల్ల యాతండు వో తూర్పునాటి గడిఁడు!

226

పాప్తిళ్ళ పోరు - ప. దెములు

వ. అనుచు నట పోవఁ, గంటె కిరాట!రెండు మేష కంఠీరవంబు లా
వీరాట రేవున నీరను ముంచి పంచితంబున నన్యంబు సేయుచుఁ
బొడుటంజేసి, ధేనువుల ననుధావనంబు సేయు వత్సంబులుం
బోరె, వాత్సల్యంబునం దమ యేలికల వెంటఁ గంత గైవేయ
ఘంటికా టంకారంబులును, విషమ విషాణ కోటి ఘటిత కలా

1 సారె (ము. ప్ర), కగుమ్మడించు (ము. ప్ర)

పాయ సాశ్వత పల్లవ గుళుచ్చ రింహోకా ఘణ ఘణాత్కారం
బులు చెలంగ, యుద్ధక్రీడా సన్నద్ధంబులై వచ్చుచున్నయవి.
ఈ నడీవ ద్యూతంబు చూతము కాక! యనుచుఁ గౌతూహ
లంబున నిలిచియున్న యవసరంబున, వాహ్యోః ప్రదేశంబునం
బందెగాండ్రు పందెంబు నొడిచి తలపెట్టిన, 227

చ. ఉభయము టావ వీధి జయ మొందిన భంగి, భయం బొకింత రే
కభిముఖ మయ్యె, వె న్వెనుకకై యట కొన్ని పదంబు
లేఁగుచుగా,

రభసముతో దువాళిగొని భ్రగునఁ దాఁకెడుఁ బూడు పెట్టి టి
ట్టిభ! థిఃపీ యనంగను గడింది నదభ్రములీ యురభ్రముల్. 228

క. నిటలమ్ము లవిపి, నెత్తురు
సొట సొట వడియంగ, సమర శూరోత్తములై ,
కటుకునను మెండు తగరులు
వటు లాబోపమున రెండు సరిఁబడఁ బోన్, 229

ఆ. వట్టివైదురు మోపు వై చిన చందాన,
గుండు గుండు మీఁదఁ గూలినట్లు,
కడిది మ్రోత మేష కంఠీరవంబులు,
తాకి తాకి డప్పి తట్టువాటె. 230

వ. ఇట్లు తట్టువాటి, పొట్టేళ్ళ నాస్కందం బుడిగి, మంద నిశ్వాసో
చ్చాసనంబులై డిల్లపడి మూర్ఛిల్లిన, 231

సీ. హా! హా! నృపాల సింహాన నాధిష్ఠాన
రత్నకంఠక కాభిరామ రోమ!
మఱ్ఱ! కృపీట సంభవ మహా దిక్పాల
హేలా విహార వాహ్యో వాహ!
మాయురే! ప్రవిలంబమా *నాండ సంపాత
కుతు కానుధావిత క్రోష్టురాజ!

యహహ! శ్రీ వీరభద్రావతార మహేశ
నిహత దక్ష కబంధ విహిత వదన!

ఆ. భళిరె! మేంఠరాజ! బాపు! రుర భేళ!
బెర! యేడకేంద్ర! యరరె! తగర!
మమ్మ! హం క్రియాభిమాన దరిద్రాణ!
మేలు మేలు! గొట్టె మిండగీడ!

282

వ. మీకు నీ గండంబులు దొలంగుం గాక! యనుచు నట వని,
ముందటఁ గక్ష విలంబిత తామ్రమాడు లగు కోడి పందెగాండ్రఁ
గఱగొని, యిదియును నొక్క నజీవ ద్యూతంబు, యీ దురోదర
క్రీడా విహారంబు నాదరింపవలయుఁ, బానుగంటి కఱకోడి తోడఁ
బుట్టువులు వోని యీ జగజెట్టి కోడిపుంజులయందుఁ
బ్రత్యేకంబు,

283

కోడి పందెముల వర్ణనము

తే. 1. పారిజాతపుఁ బూవు నఁ బరగుఁ జూడు
తామ్రమాడంబు చూడఁ పథంబు జొత్తు,
దర్ప భరమున బ్రహ్మ రంధ్రంబు నడుమఁ
జించి వెడలి న క్రోధాగ్ని శిఖయుఁ బోలె.

284

వ. టిట్టిభ! యవలోకింపు, నారికేళ బక జాతీయంబులై యీ జగజెట్టి
కోడిపుంజులు మెడలు నిక్కించుచు, తెక్క లల్లార్చుచుఁ,
“గొక్కొక్క” యని కాల్చిన్వి, క్రొవ్వు మిగిలి, తరళ తార
కోద్యుత్త రక్తాంత లోచన మండలంబులై, యొండొంటిం
గదిసి చుటచుటఁ జూచి, యేచిన కోపాబోపంబునఁ గుప్పించి,
యుష్పరం బెగపి, చర జాంగుళీ కుటిల నఖ శిఖా కోటి కుట్టనం
బులం జీరు దొగడు లెగయన్ వక్షస్ స్థలంబులు ప్రచ్చి
వందరలాడియుం, ద్రోపియు లాసియు, నాసా పుటంబులం బుట
బుటన నడు నెత్తిం జొత్తిలు నెత్తురు వివిటఁ గలుచియుఁ, గొఱ

కొలుగొలుకు ముఖంబున గురుకు గురుకు మనుచు, న వ్యావ
సవ్యంబుల నోహరిం బక్ష విషేసంబులం బడలువడ నడిచియు,
నొడిచియు. నడికి నడికిఁ దప్పించుకొని, నడి చప్పుడు గాక
యుండం గాళ్ళ క్రిందికిఁ దూరియుఁ జీరియు, మాటి మాటికి
“ఘాట ఘాట ఘాట” యని కృతాటం బుక్కుఁ దండనంబులు
వోని ముక్కులం జెక్కులం జిక్కుగా నొక్కి, యిట్ట ట్టనక
బిట్టాని పట్టి, గాలంపుఁ గొంతుల భంగి వంక లగు కొంకి
కత్తులం గడుపు లొడిచికొని, చించి చెండాడి, కొందొకపేపు
వాలి సుగ్రీవుల విధంబున, వింవానువిందుల చందంబున,
మురారి చాణూరుల ప్రకారంబున, నేకాంగ యుద్ధంబు చేసి,
చారణ గంపర్వ గరుడ విద్యాధర శ్లాఘనీయంబుగా నమోఘ
పరాక్రమంబు నలిపి, వీర ప్రతం జేసార, వాహ్యళీ మండలం
బునం దమకుఁ దార పాయగిలఁ బడి, పోటు గంట్ల రొప్పు
రుధిరంబులం దొప్పఁదోగి, మూ ర్పాంధకారంబున ముమంగు
చున్నయని;

295

సీ. హా! కుమారస్వామి యౌపవాహ్యములార!
హా! మంత్ర దేవతా స్వాములార
హా! కాల విజ్ఞాన పాక కోవిదులార!
హా! భూత భుక్తి కుంభాహు లార!
హా! యహల్యా జార యభన హేతువులార!
హా! బలాత్కార కామాంధులార!
హా! నిరంకుశ మ హాహంకార నిధులార!
హా! కామ విజయ కాహళములార!

తే. హా! ఖ గేంద్రంబులార! కయ్యమున వీల్చి
పోవుచున్నారె దేవతా భవనమునకు?

మీరు రంభా తిలో తమా మేన కాది
భోగ కార్యార్థమై కోడిపుంజులార! 236

వ. అని యట పోవుచు, నా దక్షిణంబున పైఁడి కుండల మొగసాల
తోడివి, మాధవశర్మ కూతురు మధుమావతీదేవి మందిరంబు. 237

మహి నుదయించిన గాంధర్వి మధుమావతి

తే. సింహళ ద్వీపమునఁ గని, పృష్ఠిలోనఁ
బద్మినీ జాతి లే దను పలుకు కల్లి,
తెఱవ మధుమావతీ దేవి దేవ కన్య,
పద్మినీ జాతి దోర్గంటి పట్టణమున. 238

చ. మలయజగంధి యైన మధుమావతి యూర్పుల కమ్ముఁదాచి చెం
గలువల సౌరభంబునకు గాదిలి చుట్టము, చక్రవాకు లం
గలకల నవ్వు దాని చనుకట్టు, తిదీయ వికాల నేత్రముల్
తొలకరి క్రొమ్మెఱుంగు సయిదోడులు మిండలు గండు
మీఁకున్.

మధుమావతి తొలి మలి జన్మ రహస్యము

ఉ. టిట్టిభసెట్టిగారు! విషఁ డీ యొక చొక్కపు జోగి రేయి రో
వట్టిడి దీనితోఁ గలసి, భైరవ తంత్రము దీర్చి, మెచ్చి, సౌ
ధాట్టమునఁ లిఖించె నఖ రాక్షర భంగిఁ దెనుంగుఁ బద్యమున్,
బుట్టావు పేర నాగతము భోగము భాగ్యముఁ బ్రస్తుటంబుగన్.

క. ఈ తలిరుండోడికిఁ గల
భూత భవ ద్భావి కాలముల జన్మములున్,
జాతులు ప్రస్తుటములుగా
నాతఁడు లిఖించెఁ బద్య మల్లదె కంటే! 241

సీ. అలకా పురంబున *నంగరవర్ముఁ డన్
గంధర్వపతి కన్య కమలపాణి,

యా దివ్య గంధర్వ కవ రావతారంబు
మధుమావ తోరంతి మండలమున,
1నా సుందరాంగి దక్షిణామమునఁ బుట్టు
భువనమోహిని చిన్నిపోతి యనఁగ,
నప్పరస్ త్రీ జాతి యా సానికూతురు
చిరకాలమున సదాశుభఁ గూడి,

తే. పావనందైన తమిలేటి పరిసరమున,
వేఁగి కురువాటికా దేశ వివిన భూమిఁ
2గోవులను పేరి చెంచల కలమునందుఁ
గడిమి కత్తులయమ్మి నాఁ గలుగఁగలదు.

242

అ కడిమి కత్తులమ్మి నిడు వాలుఁ గన్నులు
గండుమీల 3నడుచు మిండగీఁడఁ
దాని వన్ను దోయి ధరా సురత్రాణ
కటక కుంభి కుంభ కలహకారి.

243

మదాలస వృత్తాంతము

వ. ఈ మధుమావతి దేవి చెలియలు మదాలస. మా మామ మిసాలప్ప
య్య ద్వివేదుల కొడుకు శ్రీధరనకు ననువు లంజెయై యుండు;
నా కంజాక్షిం దగిలి యా రంజకుం డచ్చోటనే యున్నవాఁ డవి
విన్నార మరయుదము గాక! యనుచు మోసాలం జొచ్చి క్షింత
రమ్ములు గడచి, గాజు తోవరి ముందటఁ, గట కంబళంబులమీఁదఁ
దమలోఁ జిటపొట వోపుచుం గూడియుం గూడక యున్న యప్పు
చెలియంద్రను. మామ యాశ్మజునిం జూచి, గోవిందుండు మంద
స్మితంబునఁ బుట్టు ... (గ్రంథపాఠము)

244

తే. అహి వెట్టితి జొన్నగ డ్దాగ్రహార
వృత్తి యేనూలు రూకల వృత్తమునకు,

1అ మధుమావతి దాక్షిణామమునఁ బుట్టు (?) (మూ. ప్ర.)

2గోవిలనుపేరి (మూ. ప్ర) 3ననువు మిండగీల (మూ. ప్ర)

ననుభవింపుడు నీవు మదాలనయును,
నరయ సంసార మింతయు నద్భవంబు. 245

తే. విన్న కన్నార లిది యేమి మీరు ముగురు?
నీగకును బోక వెడిన యిట్టి భంగి,
హెచ్చు కుంఠితమాత్ర మేదేని గలదె?
విగులఁ గోపంబు మీకు లేమియును దోచె. 246

వ. అనిన మధుమావతి గోవింద పంచశర్మతో నిల్లనియె : 247

సీ, ఏమి చెప్పుదుము' మా కీవు తోఁబుట్టగ
వై ననుం జెప్పక యణఁపరాదు,
నీదు వియ్యంకుండు నిర్భాగ్యుఁ డీకండ
యా పోయినట్టి రే యేకతమున
మా మదాలన కేళిమంది రాంతఃమున
హంసతూలిక పాన్పునందు నొంటి
నిద్రించి యుండంగ, నీని బంధం బూర్చి
యటు చేయవలసిన యట్లు చేసె,

తే. మధు మ దారంభమున మేను మఱచి యపుడు
మోసపోయితి మీ నాడు ముట్టఁ దెలియఁ
జెలియలికి నాకు గొడ్డేలు కలక పుట్టె
బ్రాహ్మణుడె నీడు? విశ్వాసపాతకుండు. 248

క, నడు రేయి మధు మదంబున
నొడ లెఱుంగక యున్న నన్ను నోవరిలోనఁ
దడవెను, గుడిలో నుండియు
2గుడి తాళ్ళను దీసె నీడు గోళకుఁ దరయన్. 249

వ. పాడి పంకంబు లెఱిగిన పెద్దవు నీవు. మా భాగ్య కృతంబున
విచ్చేసితివి. అజ్ఞాన కృతంబునకుం బ్రాయశ్చిత్తంబు విరింపు
మని వఱియును, 250

క. హాలా పాన మదాతిరేముగఁ బర్యంకంబుపై నొంటి ని
ద్రాలశ్యంబున నుంట దక్క, మరి యే యన్యాయముక జేయ నే,
నేలా పాపము గల్గె? నీ భయము వో నే ముద్దెదక శుద్ధికై
వాలాయంబును మీనకేతనుని దివ్య శ్రీ పదంభోజమల్. 251

మంచనశర్మ బొధించిన విట ధర్మ సూక్ష్మము

వ. అసన, గోవిందుడు మీరు విట జన ధర్మ సూక్ష్మం బెఱుంగరు.
ఇది యన్యాయంబు గాదు. వేశ్యా జనంబునకు వావి వరుస యెక్క
డిది? తొల్లి నముచిసూదనునకు ననువు లంజెయై యూర్పక
యతని కొడుకుఁ గవ్వడిం గామింపదే? రావణుండు నలకూబరుని
రంభోరు నంభోరుహాక్షి రంభం గోడలిని నంభోగింపక సాగ
నిచ్చెనే' వాకాంతను దల్లి, దాసి, యప్ప, చెలియలు, కూతురు,
దాది యని 1 కేళికా గేహంబునం బరిహరించుట విట ధర్మంబు
గాదు. 252

ఆ. జాజతనము గల్గి, 2 సవరతనము గల్గి,
తెలిపి గల్గి, మోర తీరు గల్గి,
చే యలంతి తవకుఁ జే కూడినప్పుడు,
వావి వలదు లంజెవారి యింట. 253

వ. అని పడికి సౌముఖ్యంబు సంపాదించి, 254

చ. వడినెయు, లంజెయుక, విటుడు, వైరము లాతల నుజ్జగింపు, డ
భ్యుదయ పరంపరా శివివిధ భోగము లందుడు, మేము వోయవ

చెప్పద మని, వారి నత్కూతులు చేకొని, మంపనశర్మ వెళ్లే, దత్తదన మపార భాగ్య ధన సంపద కెంతయుఁ జోద్య

మందుచున్. 255

చ. కొడుకులు కూతులుం గలిగి, కూడును బాడియుఁ ద్రవ్వితండమై, విడిముడి లాతుగా గలిగి. వెండియుఁ బై డియు నిండ్లలోపలఁ దడఁబడఁ, దారు బంధువులుఁ దామరతంపలై సఖించువా రుడిపతిమాఁ మాఁ నొక యుమ్మెత పూ విడువారు పేరుకన్. 256

సాయంకాల వర్ణనము

చ. అనుచు మధుమావతీదేవి భవనంబు వెలువడి, కట్టాయితం బైన ముదిరాసి పుంగవుండు, నింగి చెఱంగు మొన వ్రాలిన పతంగ బింబంబుం గనుగొని టిట్టిభా యదె చూడు. వరుణరాజ వారాంగనా విలాస దర్శనానుకారీయై యహర్వతి గ్రుంకం బోయె, నింక మనకు నే వంకం దడయఁ బని లేదు. కుహళీ వషకంబుల నారి కేళంపు మధువుం గ్రోలి మత్తిల్లి మీదె మంది రోద్యన వీథులం బల్లవాధరలు పుష్పగంధికా నృత్యంబులు పరిధవించెదరు. వారు కొందఱు మండిర ప్రాంగణంబున వారాంగనా జనంబులు విచిత్ర శ్లోకంబులనేక రాగంబులం గూర్చి, లాస్యగం బుత్తమం బుగాఁ జూపెదరు. మఱియు నంత రాంతరంబులం బ్రచ్చేదన సైంధవ ద్విమూఢక ప్థిత పా ర్యాభిమార్గాభినయ భేదంబులు రస భావ భార నామోద మధురంబుగా శాతోదరు లభినయించెదరు. ఇ విద్ధంబున వినోదంబు లిన్నియుం జూడం దలంచితిమేని, కామ మంజరీ గృహ ప్రవేశంబునకుం గా ర్తాంతికుండు పెట్టిన ముహూర్తంబు సరిగడచు ఇపుడు పుష్ప నక్షత్రంబున నాల్గవ పాదంబు నడచుచున్నయది. కాలావర్త విష నాడికా స్పర్శనంబు లేక యమృత ద్వంద్వంబు గూడి, యందుబింబాన నాధరోష్ఠ పల్లవా

*విడివారు టిట్టిభా (మూ. ప్ర.)

మృత పాఠణ లాభంబునకుం గారణంబుఁ గలిగియున్నయది.
ఇ వ్వేళవాటంబు వీధి విటంకం బత్రికమించి, వేవేగం జన
వలయు. ఇదె యాటది యొక సురపొన్న క్రీ పీడ క్రీడా భరం
బునఁ గన్నియలం గూడి, కందుక క్రీడ యొనర్చుచున్నయది, దీని
నలవోక వోలె నైనం జూడవలయు నని మాడం జని, 257

బాలల బంగారు బంతుల యాట

గా. పంచారింపిన లేత చన్నులపయం బ్రాలంబముల్ గ్రాలఁగాఁ,
గాంధీ, నూపుర కంకణ క్వణనముల్ 1 గట్టింప, బాలా జనుల్
కించి న్నొంచ 2 దుదంచిత డీమముగాఁ, గ్రీకించెవర్ చూడు మా!
చంచ త్కాంపన కందుక త్రయములన్ స వ్యాపకవ్యంబులన్.

నట్టువుని కోడలితో మంచర చతురోక్తి

వ. అనుచుం గతిపయ పవంబు లరుగఁ, గట్టెదుర నొక నట్టువుని
కోడలు, గోడలు నిక్కి చూడఁ బొడగని, య మ్మచ్చెకంటి
మున్ను త న్నెఱింగినది యగుట టిట్టిభున తెఱింగించి, గోవింద
మంచనశర్మ యిట్లనియె: 259

క. వ్రాలె నరవింద లోచన

పాలిండులు చూడఁ జూడఁ బ్రస వాంత్యమున,

న్నేలా యీ మాటల పరి?

వ్రాలుట చోద్యంబె చక్రవాకుల కొదమల్?

260

వ. అనుచుం జనునప్పుడు ముందట నొక సై రికునిం గని, టిట్టి
భునకుం జూపి యిట్ల నియె: 261

1. గ్రాలంగ; 2 దుదంచితమునను సక్రీడించె దర్పండు (మూ. 3)

. చలిని సరకుగొనని సైరికుఁడు

తే. మాఘ మాసంబు పులి వలె మలయుచుండఁ
బచ్చడం బమ్ము కొన్నాఁడు 1 సరమునకు,
ముదిత చన్నులు పొగ లేని ముయ్యరములు
చలికి నొఱగొయ కే యందు నై కుండు?

262

అక్కలవాడలోని బుక్కులాడులు

ఉ. ది క్కరి కుంభహుటముల దీకొను చన్నులు, కాము తేరిపై
బక్కెపు గండు మీరు నను 2 దాల్కొనుకన్నులు, క్రొమ్మెఱుంగుతో
నుక్కినమాడు మేని పన, యొడ్లకుఁ గలుగె? యోరుఁగంటియం
దక్కలవాడలోని వెలయాండ్రకుఁ దక్కఁ, గిరాట టిట్టిభా! 263

వ అనుచు నటచని, వేశవాటంబు వెడలి, భైరవాలయ ద్వారంబునఁ
బాడి పంతంబునం గూకిన వార విట లోకంబుం గనుంగొని,
యేమి ధర్మాసనంబు దీర్చెదరా? యని యడిగిన, 264

జార ధర్మాసనమున విషయ చర్చ

పీ. మును తన కూతురు దీముగఁ జూపి రోవట్టు
పరదే! విటునిచేఁ బణము గొనియు,
ననువు పల్లవుని నన్నకునన్న రప్పించి,
యతని శయ్యకుఁ దార్చి యనిపిపుచ్చి,
కై పేసి, తన యింటి దాసి నా విప్రున
కాతిథ్య మొనరింప ననుచుతిండె,
దాని నా ద్విజుఁడు ప్రాతఃకాలమునఁ జూచి,
బెడద వెట్టిన యప్పు బెడరదయ్యె,

1. పణములకును, 2. చాల్కొగు కన్నులు (మూ. ప్ర)

3. నుక్కిన యూరు కాంతియును నొడ్లకు (॥)

* శర్దియఁ దా వొత్తుఁ బ్రాతఃకాలమునఁ జూచి(?) (మూ. ప్ర)

తే. పిళ్ళ కోపంబుతో నిల్లు వెళ్ళివచ్చి,
తలవరుల కీ ప్రసంగ మంతయును జెప్ప,
వాడు రప్పింప వచ్చె నీ వదరు జఱివి
లంజెత్తియె యిదియు గుల్లాము గాక! 265

వ. అనిన న జఱివి భయంబు నొంది, సభాసదులకు దండ ప్రణా
మంబు సేసి, యా ద్రవిడు నుద్దేశించి 266

శా. నీకుం జేసిన బాస యెట్టిదియో తుడీక ద్విజ శ్రేష్ఠ! మా
రాకావంప్ర నిభాన్య, కాకతి మహారా జేనిఁ బుత్తెంచినం
గైకో దెట్లులు, నేమి సేయుదును? శృంగారంపు లేదోఁటలోఁ
బైకొంగెత్తి, కుదంబు లొత్తి, పరిరంభం బీరు లేఁ గ్రోవిన. 267

వ. మమ్ము నూరక రట్టు చేయుట ధర్మంబు గా దనుచున్న యా
దూర్త జఱివిం జూచి, య విఁటలోకంబు “ప్రోడ నొక్క
నిమిత్తంబున భంగపెట్టుట యుక్తం” బని “నీవు విట ధర్మం
బెఱింగినవాఁడ వానతీయవలయు” ననిన గోవిందుండు, 268

మంచనశర్మ న్యాయ నిర్ణయము

క. కందర్ప శాస్త్ర వేదులు
నిందుకు షాణ్మాస చింత యేలా నెఱవన్?
సందేహింపక గొఱిగిం
పం దా నీ జఱివి జాబ్బవట్టి రయమునన్. 269

తే. ముక్కు సోఞంబు దాకను జెక్కు బొకటి,
బోసి నోరుగఁ బం ధూరఁ బొడుచు బొకటి,
గూబ లంటంగఁ జెవి వోయి గోయి బొకటి,
లంజెత్తి యొనర్చు కల్లలకు శిక్ష. 270

వ. మాకుం దోచిన ధర్మంబుఁ జెప్పితిమి. యథాసాధంబుగా నీ
యధమ జాతిని దండింపుఁడు, మఱియు నొక్క విన్నపంబు. 271

మ. స్మర దివ్యాగమ కోవిదుల్, మదన శిఖ తంత్ర విద్యా విదుల్,
సురతారంభ మహావ్వర ప్రవణు, లిచ్చో నుండు వేశ్యా వరుల్
తిరమై నాకు ననుజ్ఞ యిం దీపుడు (*తార్తీయకమై యొప్పు న)
ప్పురుషార్థంబు నెఱుంగఁ బోయెనఁ బునర్భూ భామినీవాటికిన్. 272

సంధ్యాకాలమున ఆర్యవాటి ప్రవేశము

వ. అనంతరంబు, భాస్వంతుండు వరుణరాజ శుద్ధాంత కాంతా నివాస
మాణిక్య దర్పణంబె, చరమ గిరి కటక కాసనంబు మాటునం
జాటువడియె, గశ్మీర పరాగ చ్చటా భాసురంబైన సంధ్యా
రాగంబు సింగి యింగిలీకంబునం బెట్టె శ్రీచోద్ధృత ధూర్జటి జటా
జూట వల్ల మతల్లికా మల్లికాకోర కాశాంబులై తారకంబులు
వియత్తలంబునఁ దళ తళ వెలింగె, విభావరీ పురంద్రీ కర్ణపూర
చాంపేయ కుసుమ సాదృశ్య సౌభాగ్య సంప త్నంపాదన
లంపటంబులై భువన ప్రదేశంబులు ప్రకాశించె, నెఱ సంజయు
మనమనకని చీకట్లునుం గలసి ది క్షౌధ కూట వాటి నికురుంబం
బుల వ్రేలవిడిచిన కురువింద పూసల పేరునుం బోలె పొలుపు
మిగిలె, నప్పుడు గోవిందశర్మ గోచూళి లగ్నంబున నార్యవాటికఁ
బ్రవేశించి, కామమంజరీ చ్యౌరతి విహార సంకేత స్థలంబులైన
రథ్యా ముఖ శివ చత్వర ప్రసా మంతపంబులు విలోకించుచు,
గులటా ఫాల తిలకంబులకుం గుంటెన కత్తియ లగు కొత్తెమ
జంగమ బోడితలకుం గ్రేగంటి చూపు నన్నఁ దన రాక యెఱిం
గింపుచు, న వ్వేళకుం జూడ గూఢ వివిక్తంబునుం, బూర్వ
పరిఽతంబునుం, బురుష శూన్యంబును, వివాహ కాలోచితవృత్త
స్తన భార వివిధ విలాస వివ్రవాన కన్యా సనాథంబును, విశ్రామ
స్థలంబును, నైఽ యొక్క తమ్మడిసాని మందిరంబున విడిసి,
తన రాక దేవమూత్ర వ్యాజంబున న ప్పూజరి విధవచేత నెఱిం

* ఈ కుండలిత భాగము మూ. ప్ర. లోఁ గానరాదు.

గింపం బించి, వీరభద్రేశ్వర స్థానంబు వెనుక బొడ్డనబావి
యందుఁ గృత సంధ్యా వందనుండై నిజాంతర్గతంబున, 273

ఉ. కంగటికాలు పుచ్చుకొని ఖంగనఁ గాలు కిరీట కూటమున్
లొంగఁ గొనంగ లేరు, రవి నోరుఁ దటాలనఁ దన్నలేరు, క
న్నింగల మూని దర్పకుని వేర్వఁగ లేరు, లలాట పట్టకో
త్సంగము చేరునే యహహ! తక్కటి వేల్పులకై మ
దంజయల్. 274

వ. అనుచు శివార్చనంబు దీర్చి, సుఖాసీనుండై టిట్టిభునితో
నిట్లనియె: 275

మ. వద నాంభోరుహ పూర్ణిమ! పవన నివాస ప్రదీపంబు
..... 276

మంచనశర్మ కామమంజరిని తలంచి వలవంతల పాలగుట

వ. పొదలిన చీకువారి నడు ప్రొద్దున, యౌవన గర్వ విక్రియా
మదమున, వింజ మా కిడిన మాడ్కిఁ బురంబు జనంబు నిద్దురం
గదిరినవేళ, నా యెడకుఁ గామిని రా నలవాటు సేతకై
.... నిమిరి తాక్షియై. 277

ఉ. దట్టపు నీలి చేల గడికంబుగఁ గప్ప బిగించి, ద్రిండుగఁ
గట్టి, కటారి కోల కర కంజమునం ధరియించి, గుబ్బ వ
స్కట్టునఁ దోపుటంగి తొడి, గ్రక్కునన న్నుడురేయి వచ్చి, నా
కట్టెమరం జొహారు లనుఁ, గాంత భటుం డయి
వవ్వుటాలకున్. 278

వ. అనుచుం బెక్కు ప్రకారంబుల నా కాముకుండు పూర్వ వృత్తాం
తంబు కట్టనుంగుఁ జెలికాడై న కిరాట టిట్టిభ సెట్టితో నుబ్బున
నుగ్గడింపుచుఁ, గామమంజరీ సందర్శ నోత్కం తాతి సంకులం

బైన చిత్తంబు మన్మథాయత్తంబై యుండఁ, గొందంత
యాళతో ధార్మిక ధర్మవతి యెప్పుడు వచ్చునో యని యుష్విక్లా
రుదుం దృఙంబు చలించినం, జీమ చిటుకన్నను, జెని వ్రాలం
బెట్టి యాలించుచు, తామివీ విశోక నోత్పవం బాసన్నం బగుటం
జేసి....

..... దీపంబునుం బోలెఁ బరితాపంబు వహిం
చుచుండ,నంతఁ జుండ్రుండు పురందర హరి ధర్మ కుహర గర్భాంత
రాళంబున నుండి కంఠీరవంబునుం బోలె మింటికి లంఘించి,
మయాళ నఖరంబులం దిమిర కుంభి కుంభంబులు వ్రచ్చి వందలు
లాడి, నభః క్రోడంబు ననుడు గణంబు లను ముత్తయంబుల
వెడఁజల్లె; నా వేళ నిండు వెన్నెల కాయఁ, బ్రాణనాయకుండు
వచ్చుటఁ గని, విని, పరమ హర్షోత్కర్షంబున. 279

తే. వీరభద్రేశ్వరార్చనా విధి నెపమున

280

కామమంజరీ సమాగమము

మ. కర పద్మంబునఁ బైఁడి పల్లెరమునం గంధాక్షతల్ పప్పుక
ప్పురమునా వీడెము గొంచుఁ, గ్రొత్త మకుఁగుం బొన్నట్టు
నీరంగితో
మురిపెం బొప్పఁగ వచ్చెఁ, జొర్య రత సంఖోగర్థమై కామమం
జరి గోవిందుని యొద్దకుఁ, శివ నమస్కార చ్చలం
బొప్పఁగన్. 281

క. మోదంబున రాకా చం

ద్రోదయ దేవతయుఁ బోలె నొయ్యనఁ జని, కా
శోదరి గోవిందుని శ్రీ

పాదంబుల తెఱఁగె భక్తి భయ లజ్జలతోన్.

282

ఉ. మచ్చికయున్, బ్రమోదమును మన్ననయున్, నయమున్,
 విలాసమున్,
 మెచ్చును, నేర్పడం దనకు మేయిడి మ్రొక్కిన కామమంజరిన్
 గ్రుచ్చియుఁ గొఁగిలిచె, సరి గుబ్బి చనుంగవ రెండు క్రేవలన్
 బచ్చని వింటి జోడు పయిపైఁ బులకంబులు నారు
 వోయఁగన్ 283

వ. అనంతరం బాస నాసీనులై న, న గోవిందుండు కామమంజరిం
 జూచి, 284

మ. అరవిందాన్య! తలంచి చూడ నిది యత్పాశ్చర్యమో కాని, నీ
 సర సాలాసము లాదరించి వినఁగా సంభావనం జూడఁగన్,
 ఖర పాకంబయి కర్ణ రంధ్రముల కంగారంబుగా, బిట్టు ని
 ఘ్రముల్ పర్కెడు రాజ కీరములు గండుం గోయిలల్ వీణియల్.

టిట్టిభ సెట్టికి తమ్మడిసానితోడి సాంగత్యము

వ. అని జార దంపతులు పూజరివారి యింటి ముంగిట, వెన్నెల బైట
 నుండి, టిట్టిభునకుం గట్టాజీ ముత్తియంబునుం బోని తమ్మడి
 1 సానిం గూర్చు నేర్పు విచారించి, సన్నపు తెలుంగునం బూజరి
 సానిం విలిచి, కనక నిష్కంబుతోడఁ గూడఁ గర్పూరంబు
 వీడియం బిచ్చేడియ చేతిలోనం బెట్టి, యాపాద మస్తకంబు
 వీక్షించి, శిరః కంపంబుసేసి, 285

నీ. బంగారు తలుపులు పాయంగ ధట్టించి
 లావణ్య విత్త మేలా వ్రయించె?
 లావణ్య విత్త మేలా వ్రయించును గాక!
 యతిమాత్ర మేలా వ్రయానపడియె?

నతిమాత్ర మాయాన మనుభవించును గాక!

విట జనంబుల నేల వెడ్డుకొలిపె,
విటజనంబుల కారవేరంబు పేయఁగా
నేల నిర్మింపఁదో యెనయు మగని?

తే. సొమ్ము పోక, మహా ప్రమానమ్ము రాక,
ప్రజల బాధ, నిరర్థ కారంభజంబు
లెలమి సిద్ధింప నేమిగాఁ దలఁచె నొక్కొక్క
సరపిజాననుఁ డీ తలోదరి నృజించి?

287

ఠ. దొరపెమునందుఁ జాట్టుకొని తోరకజకట్టె నురో విభాగమున్,
నిరుడు పయోజకోశ రమణీయకఁ దాలెను, వర్తమాన వ
త్సరమున నొప్పె హేమ కలశంబుల బాగున, ముందఁ జేటికిం
గరిసభయాన చన్నుఁ గవ తొగిలిపట్టులు గాక యుండునే? 288

గి. సన్న చూపుఁ బూజరిసానిఁ బిలిచి,
పసిఁడి టంకంబు పరిరంభ పణముపేసి,
టిట్టిభునితోడ నేఁడు కూడింపు కూఁతు
నేక శయ్య సహాయ శ్రీకై రమింప.

289

క. కన్నెఱ్ఱి* ముఁగ ను పేఱే
సొన్నాటంకములు రెండు, చుట్టంబులలోఁ
గన్ను మొఱంగెడు నేర్పును
విన్నాణము మాకుఁ గలదు వెఱ పేమిటికిన్?

290

వ. అని యనుమతింపం జెప్పి, తొమలమీద వెండ్రుకలు వ్రాలు
పూజరిసాని బిడ్డను వెడ్డుపెట్టి, టిట్టిభునిచేతి కిచ్చి, యచ్చ వెన్నెలం

* ముడుపు,

బొరపొచ్చెంబు లేని మచ్చికల.....చంద్ర మండలంబుమీఁద
దృష్టినిలిపి, టిట్టితుండు విన నిట్లనియె: 281

చందునకు జార దంపతుల సమర్ప

సీ. కలక పాథోరాగి గారాపు నందన!

కల్యాణములు మాకుఁ గలుగఁజేయు,
కుసుమ కోదండుని కూరిమి మామ! సౌ

ఖ్యాభ్యుదయంబు మా కావరింపు,
రాకా విభావరీ రమణీ మనోహర!

సంతోషములు మాకు నవదరింపు,
శౌరి వట్టపుదేవి కూరిమి నయిదోడ!

యైశ్వర్యములు మాకు నాచరింపు,

తే. మనుడు గొజ్జంగి వీరను నర్హ్య మిచ్చి,
వచ్చకప్పుర మందంద బడసివైచి,
మ్రొక్కి రనురాగ సంపద మూరిఁబోవ
జార జాయాపతులు నిందు చందురునకు. 282

ఉపసంహారోక్తి (భరత వాక్యము)

క. నటులది దోరసముద్రము,

విటులది యొర్గల్లు, కవిది వినుకొండ, మహా
పుటభేదన మీ త్రితయము,

నిదఁ గూర్చెను బ్రహ్మ రసికు లెల్లను మెచ్చన్. 283

చ. ముదమున ముల్కినాటి పుర మోహన శైల సువర్ణ కందరా
వదనుఁడు, కాలభైరవుఁడు, శంభుని వట్టి నమగ్ర వైభవా

భృగదయ పరంవరా విభవముల్ గృవనేయుఁ, గవీంద్ర కాంక్షిత
త్రిదశ మహీరుహంబునకుఁ, దివ్యయ వల్లభరాయ మంత్రకిన్. 294

వ. అని యందఱును యథాసుఖంబుగ నిజస్థానంబుల కరిగి, సుఖ
యించుచుండిరి. 295

ఆశ్వాసాంత గద్యము

ఇది శ్రీమన్మహామంత్రితేఖర వినుకొండ తిప్పయామాత్యనందన
చందమాంబాగర్భపుణ్యోదయ సుకవిజనవిధేయ
వల్లభరాయ ప్రణీతంబైన క్రీడాభిరామంబును
వీధి నాటకంబున సర్వంబు
నేకాశ్వాసము.

సంపూర్ణము

అనుబంధము

శ్రీనాథుని

వీధి నాటకము

చాటు పద్యములు

అనుబంధము

శ్రీనాథుని వీధి నాటక మను పేర చాటు పద్య సంకలన గ్రంథ మొందు బహుళ ప్రచారములో నున్నది. ఇది కేవల మొక ముక్తక గ్రంథము. ఇందు పాత్రములు, కథ, వీధీ లక్షణము - ఇత్యాదులు మృగ్యములు. ఇంపరి రెండు మూడు పద్యములు మాత్ర మెట్లో ప్రచారములో నుండు వల్లభరాయని శ్రీదాభిరామమునఁ జోటు సంపాదించుకొన్నవి. ఈ యుభయ వీధీ గ్రంథముల విభిన్న రచనా విధానము, తీరుతీయములు చదువరుల యవగాహన సౌలభ్యమునకై శ్రీదాభిరామమునకు అనుబంధముగా ఈ శ్రీనాథుని 'వీధిని'ని గూడఁ బొందుపఱచి యున్నారము. దీనికి సహాయపడిన గ్రంథములు :

1. శ్రీనాథుని వీధి నాటక మను శృంగార పద్యములు, వంశాయల కృష్ణస్వామిశెట్టిగారి శ్రీరంగవిలాస ముద్రాక్షర శాలయందు ముద్రితము; చెన్నపురి, (1908).
2. వీధినాటకము - శృంగార పద్యములు, వావిళ్ళ రామస్వామిశాస్త్రియ అండ్ సన్స్, చెన్నపురి; (1924).
3. అప్పకవీయము, వావిళ్ళ రామస్వామిశాస్త్రియ అండ్ సన్స్, చెన్నపురి; (1934).
4. పర్వలక్షణసారసంగ్రహము, కూచిమంచి తిమ్మకవి ప్రణీతము,

అంద్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమి,
హైదరాబాదు-4; (1971).

6. చాటు పద్యమణిమంజరి,
శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారిచే సంపాదితము,
వావిళ్ళ రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్,
చెన్నపురి; (1949).

8. శ్రీనాథ కవితా సమీక్ష,
రచయిత :
శ్రీ చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రిగారు
పాపులర్ ప్రెస్,
కాకినాడ; (వికారి, మకర సంక్రాంతి).

7. చాటుపద్యములు,
త్రొవ దొరచే సంపాదితమైన వ్రాత ప్రతి(డి.నం.2884)
మదరాసు ప్రభుత్వ ప్రాచ్య లిఖిత గ్రంథాలయము,
మదరాసు.

శ్రీ

శ్రీనాథుని వీధి నాటక మను శృంగార పద్యములు

సీ. దీనార బంకాల తీర్థ మాదించితి

దక్షిణాధీశు ముత్యాల కాల,

1. వాక్కు తోడై తాండ్ర భాషా మహా కావ్య

నైషధ గ్రంథ సందర్శమునకు,

వగులఁగొట్టించి తుదృఢ వివాద ప్రౌఢి

2. గాఢ దిండిమ తట్టు కంచు ధక్క,

చంద్రభూషక్రియాశక్తి రాయల యొద్ద

పాదుకొల్పితి సార్వభౌమ 3. బిరుదు,

తే. నెటుల మెప్పించెదో నన్ను నింక మీద

రావు 4. సింగన భూపాలు దీ విశాలు

నిండు కొలువున నెలకొనియుండి నీవు,

నరన నదులు నికురుంబ! కారదాంబ!

కా. అక్షయ్యం బగు సాంపరాయని తెలుం గాదీశ! కస్తూరికా

లిజ్జ దానము పేయురా! సు కవిరాధ బృందారక శ్రేణికిన్,

ద్రాక్షరామ 5. పురీ విహార వర గంధ ర్వాప్సరో భామిని

వక్షోజ ద్వయ కుంభి కుంభములపై వాసించు న వ్యానవర్. 2

కా. ధాటి మోటక రత్న పుట్టన మిశ్రద్ధా మిశ్ర కల్యాణ మం

టా బంకార విలుంత లుంతిత మహాన్మ త్రాపిత వ్షోణిభృ

తోట్టి రాంజిత కుంభినిధర నము త్కూటాబివి రూటక

ర్థాటాండ్రాధిప! సాంపరాయని తెలుంగా! నీకు బ్రహ్మయు మో! 3

1. చలుకు; 2. గౌర; 3. బిరుదు మెటుల;

4. సింగమహిపాలు; 5. చతుశ్యుతిమ;

ఉ. కందుక కేళి నల్పైడు ప్రకారమునం, ¹బురుషాయిత క్రియా
తాండవ కేళి నల్పైడు విధంబున, ²వాసరభాను లేత ³నీ
రెండ ప్రభాత. వేళ రచియించెను ⁴గుబ్బలమీది హారముల్
కుండలముల్ కురుల్ గవల గోమయ పిండమ లింటి

ముందటా⁵. 4

చ. గురు కువముల్, ప్రియోక్తులును, గ్రామ్ముడిమున్, నిట .

లాలకంబులు⁶

మురిపెపు మాటలున్, నగవు, ముద్దు మొగంబును, గల్గె

గాని, యా

⁷సురతపు నేర్పు మాటలును, సూక్ష్మ విభీషణ భూషణంబులున్,
బరువడితో విభుం గవయు భావము పట్టదు విప్ర భావకు⁸. 5

చ. గురు కువ యుగ్మ, మాననము, కోమలికంబులు, ముద్దు
మాటలు⁹

అటపు, లతి ప్రసంగములు, నప్పట నప్పట మేలమాట, లం

తరిత కళా నిధానములు, తావన పీడన భూషణంబులు¹⁰,

బరువడి నొంద శిష్యున్, ప్రియ భాషలు గల్గె నరేంద్ర

భామకున్. 6

చ. పురుషుడు గూడు వేళ బెడ బుద్ధులు సుద్దులు, కాని చేతలున్,
వరగున మేని కంపు, చెడు చందపు రూపము, నేహ్య

వస్త్రముం,

బరగు నిరంతరంబు, నెడఁబాయని సౌఖ్యము, లేని ప్రేమయున్

విరహపుఁ జూడ్కు, లుమ్మలిక వీనము, బుల్లులు వైళ్య

భామకున్. 7

1. మనశేషణ; 2. పామరభామ;

3. యా రెండ 4, మాటకః గంక 5 (చూ. గీతా. ప. 82)

6 శమయ; 7 సురుచిరమైన;

గురుశర మందరాననము; 9 నేర్పు;

మ. వర గంభీర *వయోధరంబులు, గు జాభావ ప్రవీణత్వము,
న్నరవిందాన్య సుగంధ గంధ పటు వేణ్యత్యంత సౌందర్య, ము
ద్దుర తంద్రాజి వివేక సంపదయు, మాధుర్యాని గాంభీర్యముం,
దరుణీ రత్నము. శూద్ర భామ గుణముల్ తథ్యంబె

వర్ణింపఁగన్? 8

సీ. హరి నీలముల కప్పు లజఃగించు నునుకొప్పు
విక పువ్వు దండ దా వీరఃభారః,
గోటి చందరు డాలు గోటుసేయఁగఁ జాలు
మొగము కుంకుమ చుక్క సొగసు గులుక,
నల జక్కవల జక్కు లజఃగఁ ద్రొక్కఁగ నిక్కు
పాలింద్ర పై నాచు పైట జొఱ,
నీనుక తిన్నెల మెట్టు పసిడి చెంపలఁ గొట్టు
పిఱుదుపై మొలనూలు బెళుకుడేరఁ,

తే. జీగురుఁ గెమ్మోవిఁ బగడంపు బిగియు మొఱయు
మాటలాడఁగఁ, గను దోయి తేట లమరఁ,
జెనుట లూరంగ, పింహాద్రీ జేరవచ్చె
భోగ గుణ ధామ, యాంధ్ర నియోగి భామ.

9

క. బంగారు వంటి మేనును,
శృంగారము లొల్కు కుబ్జ, చిక్కని చన్నుల్,
బంగరపు నెఱి వీరలు,
చెంగటి చూపులు నియోగి చేడెల కొప్పున్.

10

శ. రాపాదం గల గుబ్బ చన్నుఁ గవతో, రాకేందు బింబంబుపైఁ
దూపేయంగల ముద్దు నెమ్మొగముతోఁ, దోరంపు మై చాయతోఁ,
జూపున్ ముదుల బాల సంఘములతో, సొంపారు లే నవ్వుతో
వేసా ర్యంగవ వర్షఁ గానె బిగితో, వేణీ భర చ్చాయతోన్. 11

పి. విడిన కొప్పున జాజి విరు లొప్పుగావ్రారె,
 జిట్టి కుంకుమ చుక్క బొట్టు చెదరె,
 జక్కగా బటువారు నందెను కుచ్చెళ్ళు
 చెలగు మెట్టియలపైఁ జిందులాడె,
 గొదమ గుబ్బలఁ బైట కొంగు చయ్యన జాఱ,
 ముక్కు న తొక వింత ముద్దుగులుక,
 మొల గంట లిమ్మగు మ్రోతఁతో రంజిల్లె,
 గనకంపు టందియల్ పులు రనఁగె,

తె. బొనగు 1కర్పూర వీడ్యమూల్ పొందు వటిచి,
 యనుఁగుఁ జేదెలతో మువ్వు టాడికొనుచు,
 నలరు పింహాద్రిపై కెక్కి హర్షమునను
 వచ్చెఁ, గలకంఠి వేపారి మచ్చెకంటి.

12

మ. కుసుమం బద్దిన చీర కొంగు వొలయం, గ్రొవ్వారు పాలిండ్లపైఁ
 ద్రినరంబుల్ పొలుపార, వేణి యవటూ దేశంబుపై రాయఁగాఁ
 బన నెవ్వఁడొ యొకండు రాత్రి శిరతులన్ బల్గిసి గావింపఁగా
 3నసియా ల్వారుచు వచ్చుచున్నయది కర్ణాటాంగనా గంటిరే.*13

ఉ. వీనపు ముక్కునత్తు, నర వీనపు మంగళసూత్ర, 4మెంతయున్
 గాసుకు రాని కమ్మ, లరకాసును గానివి వచ్చ పూసలున్,
 మాపిన చీర గట్టి, యవమాన మెవంగఁగ నేడు రాఁగ, నా
 కానలనాటివారి కవకాంగిని జూచితి నీళ్ళ రేవునఁ.

14

పి. ఒక చెంప కోరగా నొనఁగూర్చి దిద్దిన
 తురుముననుండి క్రొవ్విరులు 5జాఱ,

1 క్రమంపు వీడెముల్;

2 సురత క్రొత్తిలి దళుందన్నినన్ (సర్వలక్షణ)

3 వసివాళ్ళాడువు (అప్పు; సర్వల) * (చూ. క్రిదా. ప. 88)

4 మమ్మిసన్ గాసుకు 5 కాఱ;

రాత్రి యెవ్వఁడో బల్ రతుల గాపి యొనర్చ
బడలిక నెడుగులు తడఁబడంగ,
వింతవారలఁ జూచి వెన నవ్వినను కప్పు
గల దంతముల కాంతి వెలికి జాఱఁ,
జడిముడి నడచుటఁ జెలరేగి గుబ్బల
పైఁ దాకి యొక్కింత పైట జాఱఁ,

తే. జెనుటచేఁ దిరు నామంబు చెమ్మగిల్ల,
హాఁ దా చేత విడియంబుఁ గీఁకొలిపి,
రంగపురి రాజవీధిఁ గానంగ నయ్యె,
నాదు మదిఁ గోర్కె లూర వైష్ణవ వధూటి.

15

క. రంభా స్తంభము లూరువు,
లంభోరుహ నిభము లజ్జ లతను శరంబుల్,
జంభాసురారి మద గజ
కుంభము, లీ నందినారి కోడలి కువముల్,

16

పి. మీఁగాళ్ళ జీరాడు మేలైన కుచ్చెళ్ళ
తీరున మడి చీరఁ దీర్చి కట్టి,
బిగువు గుబ్బల మీఁద నిగనిగల్ దళకొత్తు
నోర పయ్యెద కొంగు జాఱవైచి,
వలపుల కొక వింత గలుగఁగా గొప్ప లో
కురులు నున్నగ దువ్వి కొప్పు పెట్టి,
నెలవంక నామంబు వలలితంబుగ నుంచి
తిరుచూర్ల మా మీఁదఁ దీర్చుచేసి,

శ్రీ. యోర చూపుల విటులఁ దా మారడించి,
గిల్కు మెట్టెల రవ రవల్ గుల్కరింపఁ

జికిలి చేసిన తామ్రంపుఁ జెంబుఁ బూని,
వీధి నేతెంచె సాతాని వెఁది యొకతె.

17

క. పూజారివారి కోడలు

తా జాఱుగ, బిందె జాటి దబ్బునఁ బడియెన్,
మై జారు కొంగు తడిసిన,
బాజారే తిరిగి చూచి చక్కున నవ్వెన్.

18

ఉ. వానన గల్గి మేను, నిడు వాలుఁ గనుంగవ, 1 గబ్బి గుబ్బలున్,
గేరి మధ్యమున్, మదన కేళికి నింపగు బాహుమూల వి
న్యాసముఁ గల్గినట్టి యెలనాఁగను, బోగముదానిఁ జేయ, కా
దానరిదానిఁ జేసిన విభాతను నే మనవచ్చు నీకృతా?

19

ఉ. ఓరయు, ముక్కు ముంగరయుఁ, జెంపల గంధము, చుక్క

బొట్టు, మం

జీర ఝంజురూ రవముఁ, జేతులఁ గంకణ నికృణంబు, నొ
య్యారపు జాఱుగొప్పును, గయాళికనంబును గాని, లోన శృం
గార మొకింత లే దనుఁగఁ గంటిని నీ పురి వార కాంతలన్.

20

ఉ. బంగను లింగమూర్తి చను బంతుల వధ్య నటించుచుండఁగాఁ,
జెంగులు జాఱ, మే ల్వలువ చీరయు వీడ, మ దీప్తితంబు లు
బొంగఁగఁ, వామ హస్తమునఁ బొల్పుగు నీవిని బట్టి, వేడ్కతోఁ
జుగున గోడ దాటు నగసాలె శిరోముఖఁ జూచితే నఖా?

21

ఉ. తల్లియుఁ గొండవల్లి నొక తామర గండికి నీళ్ళ కేఁగఁగాఁ,
దెల్లని చీర కొంగు నెగఁదీసుక నవ్వుచు నీళ్ళ ముంచగాఁ,
గొల్లల లింగకాయ 2వను గుబ్బల సందున నాట్య మాడఁగాఁ,
జలని మాటలాడు నగసాలె శిరోముఖఁ జూచితే నఖా?

22

1. సస్మృదూక్తులున్;

2. శదుగోమునఁ బయ్యెడ.

క. అగసాలిది కాబోలును

సొగసైన మిటారి, యోర చూపులతోడన్
జగ మెల్లను వలపించుచు
మగటిమితో వచ్చె బురము మార్గము వెంటన్.

23

సీ. పొలుపొందఁగ విభూతి బొట్టు నెన్నొనలిపైఁ
దళకొత్త చెమట కుత్తల పడంగ,
సొగసుగాఁ బూ దండ జోపిన కీల్గొప్పు
జాఱఁగా నొక చేత నరుదుకొనఁగ,
దిగి చన్నుఁ గవ మీద దిరుసు నయ్యెద చెంగు
దిగిజారి కివసూత్ర మగపడంగ,
ముక్కున హురుముంజి ముత్యాల ముంగర
కమ్మ వాతెర మీద గంతు లిడఁగఁ,

తీ. గొను జవ్వాడ, మెట్టియల్ గడిపి మ్రోయఁ,
గమ్మవిలుకాని జాళువా బొమ్మ యనఁగ,
మెల్లమెల్లన పింహద్రిమిఁది కేఁగె
గన్నె పూఁబోడి, యగసాలి వన్నెలాడి.

24

ఉ. వాలగు కన్ను దోయి, విగి వట్టున గుబ్బలు, కాలు చీకటిం
జాల హపించు కొప్పు జిగి, సారనమున్ నగు మోము గల్గ నా
బాలికఁ, గూలి కమ్ముకొన బట్టలు నేనెరువాని కిచ్చె, హా!
సాలెత గాదురా! కుసుమ సాయికు పట్టు దంత, యింతయే? 25

ఉ. కుమ్మరివారి బాలిక, చకోర విలోచన ఘడ్డుగుమ్మ, యా,
వమ్ము దరిన్ ర సామలిన వస్త్రము చుంగులు జాఱఁగట్టి, తా
గమ్మని మ్రోతతోఁ, గర నఖమ్ముల భండము లంగజాత్రసా
త మ్మనఁ బ్రోవుఁ దీసె, విట తండము గుండియ లారవిచ్చగన్.

ఉ. ముంగురు లంటఁ జట్టి, తన మోమున మోము నచుర్చి, పీర ముం
గొంగు వదల్చి, మన్మథుని గోవ్యపు గేహము చెమ్మగిల్లఁగా,

నంగజకేళి బల్లవుల నార్జునులం గరగింపనేర్చు నీ
జంగమువారి కాంత, రతి శాణి భామణి, యెంచి మాడఁగన్. 27

నీ. తక్కు తక్కును కాంతి బెక్కు తెంపుల ముంగ
రందమై కెమ్మోపియందుఁ గల్గి,
దగ దగ దగఁచేఁ దనారు లం దు
గొలుసు లింగపుఁగాయ కొమరుమిగుల,
నిగ నిగ నిగిలచే నెగడు లల్పపు గుబ్బి
వేరు మిన్నందున వెఱఁగుచుండ,
రాజహంస విలాస రాజితం లగు యాన
మందు, పెదైలు రెండు న. దడింప,

తే. సరస దృక్కుల విజులు గరఁగఁ జూచి,
పొందకై నట్టి మోమున భూతి రేఖ
రాజ కళ లొప్పి నద్దంకి రాజవీధి
బొలచె నొక కొమ్మ, గజాల ముద్దుగుమ్మ. 28

ఉ. శ్రీకర భూషణంబులును విభేష గుబ్బలు, ముద్దు చెక్కులున్,
గోకిలవంటి పల్కలును గొల్పినఁ జేరిలఁ గేరు కన్నులున్,
శ్రాకట దేహ కాంతియును, బంగరు చాయకు హెచ్చువచ్చు నీ
చాకలివారి సుందరికి, రాజిగ రా కిరి వంటి జవ్వనుల్. 29

నీ. మకరద్వజాని కొంప యొక చెంప కనుపింపఁ
జీర కట్టినదయా చిగురుఁబోడి,
యుభయ పక్షములందు నురు కీర్ణ తరము లొ
నెరులు పెంచినదయా నీలవేణి,
పసుపు వాసన గ్రమ్ము పైట చేలము రెప్ప
ముసుకుఁ బెట్టినదయా ముద్దుగుమ్మ,

పూర్ణ చంద్రుని బోలు పొసఁగు పిందూరంపు
బొట్టు పెట్టినదయా పొలఁతి మదుట,

తే. నెమ్మే మీఱంగ నిత్తడి సొమ్ము లలర,
నోర చూపులఁ గుఱ్ఱ పింగార మొక్కఁ,
గర్జి మేఁతెంచె మరుని రాచిల్క యుగ
వలపులకుఁ బేచీ, యొక యొద్దె కుల వధూచీ. 30

చ. విడిదిది నిట్ట వేగి, యట బిట్టున వ్రాలిన నంతలోనఁ, దా
వడిసెల చేతఁ బట్టుకొని, ఎఱ్రువ గుబ్బిఁ బైట జాఱఁగా,
నడుము వడంకఁగా, బిఱుదు నాట్యము సేయఁగఁ, గొప్ప
వీడఁగా,
దొడ దొడ యంచు నెక్కె నటు దొడ్డ మిటారపు రెడ్డి
కూతురున్. 31

చ. తొలకరి మించఁతీఁగె గతిఁ దోప దుకాణముమీఁద నున్న యా
యలికులవేణీతోఁ దములపాకుల బేరము లాడఁబోయి నే
వలచుట కేమిఁ శంకరునివంటి మహాత్ముఁడు లింగ రూపమై
కలికి మిటారి గుబ్బి చను గట్టుల నందున నాట్యమాడఁగన్. 32

క. నిబ్బరపుఁ గలికి చూపులు,
జ బ్బించుక లేని పిఱుదు, నన్నపు నడుమున్,
మబ్బు కురు, అబ్బు కచములు,
బిప్పిలకుఁ గాక కలవె పృథివీ స్థలిపై ? 33

పి. హరి నీలముల కప్పు లదలించు నును కొప్పు
చెంగావి ముసుకులోఁ జిందులాడఁ,
చక్రవాకముల మెచ్చని బలు పిబ్బెపు
బిగువు చందోయి పింపిళ్ళకూయ,

ధవ శాబ్ద రుచులు నాఁ దళకు లీనెకు నవ్వు
వెన్నెల నిగ్గుతో వియ్యమంద,
గొంతు కూర్చొని, రపికుల దర్శన స్పర్శ
నంబుల మోహ ద్రవంబు జాణ,

గ. నెడమ కుడి హస్తముల నన్న లెరగ, విటుల
రమ్ము రమ్మని పిలుచు గారవము దోచ,
నుర్వి మెఱుమించు క్కాన వర్వకంబు
చేరి మద్దించె, నొక్క పంజారి తరుణి. 34

క. ఆ కదురునఁ బిక రవము,
న్నా కదురున భృంగ రవము, నాత్మ రవంబున్
ఏకీకృతముగ, నేకు ల
నేకులు విన, వడితె ముదిర, యే కులముదిరా? 35

ఊ. తెల్ల మడుంగు గట్టి, యరుదెంచెడు పాంథుల తెర్పలార్పఁగా
నొల్లక చూచుఁ గాని, మది నున్న విధంబు విలాస వైఖరిన్
దెల్లమిచేసి, గాఢ రతి నేలు నుపాయ మొసంగదయ్యె, నా
కల్లరి బొమ్మ యిండుక విఘట్టన శూన్య పయోధ రాగ్ర జా
గ్ర ల్లసమాన తైక్ష్ణ్య లగు ద్రావిడ భామల కెంత పెట్టియో! 36

ద. విట కర పీడ నాది పరివేదన కోడి, శరీరజన్మ హృ
త్పుటమున న్రాలి, పోనఁగను బోవఁగఁ బోవఁగ నానిఁ గాంచి, య
చ్చుడఁ బటు దీర్ఘ దండ హతిచేత విరోధ మటండుఁ దెల్పినన్,
దటుకునఁ బోకి నిల్చిన విధంబున నుండెఁ, గుచంబు లింతికిన్. 37

ఊ. వన్నెల గాగూ జిలుఁగు వట్రున కుచ్చికులండుఁ బాదముల్
సన్నపు వారి భంగము లనంబున పీగెను బాల కూర్మముల్
గన్న తెఱంగు దోషఁ, గర కంజములన్ ముసుకున్ బిగించి, ప్ర
చ్ఛన్న ముఖబియ్యె నడవెఁ జంగున, బొండిలి భామ గోముషన్. 38

మ. విమ లాంబోరుహ పత్ర జైత్రములుగాఁ బెంపారు నేత్రమ్ములం
గమనీయం బగు కజ్జలం బునిచి, రేఖా సౌష్ఠ్యం బొప్ప, నా
గముతోఁ జేసిన పిందురంబు నుడుటం గాఢంపఁ,

బియ్యంబయినో,

యమునా రై కయు దాఁటి, పూప వను లొయ్యారంబు

మాపన్, దుకా

ణముపై బొందిలి దోర్తు నిలె, ముఖ చంద్ర స్ఫుర్తి

శోభిల్లఁగన్. 39

౧. 1 పొచ్చెం బింతయు లేని 2 హంస నడతోఁ, బొల్పొందు

లే నవ్వతోఁ,

బచ్చల్ దాపిన 3 గుల్క ముంగరలతో, బాగైన 4 నె మ్మొవితో,

నవ్వుబైన 5 ముసుగు వెట్టి, చెలితో నా మాటలే చెప్పుచున్,

వచ్చెం బో! కుద కుంభముల్ గదలఁగా వామాక్షి తా పీళ్ళకున్. 40

౧. హంసీయానకుఁ గామికి న్నదమ రోమాళల్ నభః పుష్పముల్,

సంసారద్రుమ మూల పల్లవ గుళుచ్చంబైన యచ్చోట, వి

ద్వాంసుల్ రాజమహేంద్ర పట్టణమునన్ ధర్మాననం బుండి, ప్ర

ధ్వంసాభావము ప్రాగభావ మనుచుం దర్శింతు

రొత్తైమున్. 41

౧. హా జలజాక్షి హా కిసలయాధర! హా హరిమధ్య! హా శర

ద్రాజ నిభాన్య! హా సురత తంత్ర కళాః ధి! యెందుఁ బోయితే?

రాజమహేంద్ర వీధిఁ గవిరాజు ననుం గురుంచి, భగ్గ కం

తా జిత కాలకూట ఘటి కాంచిత మైన యమాన చీకటిన్, 42

౪. గొరియల, మేఁకపోతులను, గొత్త పొడెళ్ళను, కోడి పుంజులన్

బరిపరి వీధులం దిరిగి భక్షణఁ జేసెద వింతె కాని, నీ

1. పొచ్చెంబింతయు లేక హంస నడతో నొయ్యారముం బొప్పుచున్ (నర్వల);

2. యంచనడతో (?); 3. కిల్కడెంపు నగతో 4. నెమ్మొముతో (నర్వల);

5 మందుగు గట్టి (నర్వల). 6. రక్షాంతమున్

వరణము లంటి రాని, యల చాకలి పైదలి మర్క జావళిన్
బిరిగొనలేవు, నీవు నొక భీకర మూర్తివె కాళికేశ్వరీ! 43

చ. గోరియల, మేకపోతులను, గొమ్ముపొడిళ్ళను గావుగొందు నీ
వరయగ, నందెకాడఁ దగ వత్తు నటంచు భవ చ్ఛిగంబుపైఁ
గర మిడి పోయినట్టి తిలహతుకురాలి తదీయ శష్పమున్
పెఱుకఁగలేవు, 1 నీవుఁ గడు భీకరమూర్తివె కాళికేశ్వరీ? 44

శ్రీనాథుఁ డొక ప్రథమ రజస్వల గృహమునకుఁ బోయి
భోజన సమయమందుఁ జెప్పిన పద్యము

ఉ. దుష్కరివార శూన్య గతితో, మెఱుఁగై, నర సోది తోల్లిన
తుష్పకరాసన క్రియకుఁ బొల్పెనలారి మనోహరంబు నొ
పుష్ప సుగం ధ్యనంగ గృహ పుణ్యమునన్ భుజియింపఁ గల్గె, వా
స్తోష్పతి కెన్ని యున్న సరి తూగినవే యొక శోభనంబుతోన్? 45

గీ. 2 కాల కంధర! యీశాన! గరళ కంఠ!
వినము మెనవిన గలుగు న క్కనయి వోవఁ
గొమ్మ మేడూరి కమ్మ చకోరనేత్ర
3 వనిగొనఁగ రాదె యల యెంటి పనన తొలను. 46

క. ముది విలులు, విధవ లంజలు,
పద కవితలు, మారు బాస బాసవారల్,
చదువని పండితవర్కులు,
4 కద నార్పుట వీర వరులు కడిది పురమునన్. 47

క. కల్లా యెత్తితి, గోక జుట్టితి, మహా కూర్పానముం దొడ్డితిన్,
వెల్లలిన్ దిలసిష్టమున 5 విపికితి, విక్రస్త వడ్డింపఁగా,

1. నీవు నొక; 2 కాలకంధర! యీశాన! పాలనేత్ర!

నీదు విష మారగించిన చేదు పోవ; 3 వనన తొన పంటి భగము
చుంజనముసేయు 4, కద నాస్థిర. 5 యుంచితి, 6 మెనవితిన్

చల్లా యంబలిఁ ద్రాగితిన్, రుచుల దోసం బంచుఁ బోనాడితిన్...
 డల్లి! కన్నడ రాజ్యంక్షి! దయలేవా? నేను శ్రీనాథుడన్. 48

సీ. బొమ వింటఁ దొడిగిన పూ విల్లు దొర ముల్కి
 పోల్కి కస్తురి సోగ బొట్టు దిద్ది,
 చకచక లీను తారకల తక్కులు వోరెఁ
 గొలుకులు వెడలఁ గజ్జలము దీర్చి,
 పొడుపు గుబ్బలి మీఁదఁ బొడము నీరెండ నా,
 రంగు చందురు కావి రైక దొడిగి,
 విఱుగు పొక్కిలి యను మెరక పల్లము గవ్వఁ
 బాల వెల్లువ మించు చేఁ గట్టి,

గీ. యంబ కొదమల గమి బెవరించు లాగు
 నందె చప్పుళ్ళు మల్లు మల్లనుచు మొరయ,
 నడుము జవజవ లాశ, కీజ్జడ చలింప,
 కచ్చె ముక్కంటి సేవకు మచ్చెకంటి. 49

వ. నరసుఁడు గాఁదో? జాబి; రతి నుపవ రేవో? నమ్మద్ది;
 రూపమో?
 మరుని జయించు; మోహ? మనమానమె; యిన్నియుఁ
 గల్గి జూరవై
 తిరిగెద వేల బాల' యతి దీరవు, ప్రౌఢవు నీ వెఱుంగవే?
 నెర గృహమేది యన్ పలుకు నీవము దోఁచె, గొఱు
 తదే సుమి! 50

మ. అరవిందానన! యొందుఁ బోయెవవు? మ త్రాణేళు ప్రాసాద మం
 దిర దేశంబునకో లతాంగి! బహు కాంధీభూత మార్గంబునన్
 దిరుగ న్ని కిజు లొంటి గాదె? కుక వాణి! మాట లింకేటికిన్,
 మరుఁ డాకర్ష ధనుర్గజాకలితుడై మా వెంట రా, నొంటియే? 51

౧. శ్రీమదనత్య మధ్యకును, జిన్ని వయారికి, ముద్దులాడికిన్,
సామజ యానకున్, మిగులఁ జక్కని యంతికి మేలు గావలెన్,
మే మిట క్షేమ మీవరకు, మీ కుభ వార్తలు వ్రాసి పంపుమి!
నా మది నీదు మోహము క్షణంబును దీరదు స్నేహ బాంధవీ! ౧౨

౨. మొన్నటి రేయి నా కలను మోహము లొల్కఁగ వచ్చి, యంతలో
వన్నపు వల్య దీసి, బిగి చన్ను లరమ్మున నొక్కచు న్నచే
కన్నులు విప్పి చూచి, నినుఁ గానక, హా! యని చింత నొంటిన్,
దిన్నగ వచ్చి నా వలపు దీరిచి కూడవె ప్రాణ నాయకా! ౧౩

౩. కామిని! యేమో నీ వయసు కావరమా? మొగమెత్తి చూడవే!
ప్రేమను ముద్దుగుమ్మ! యని పిల్చినఁ బల్క, ఏ దేటి గర్వమే?
కోమల మైన నీ కులకు గుబ్బలమీఁదట నున్న యట్టి నా
ప్రేమ మరుం డెఱుంగు నిక వే యన నేరను బ్రాణనాయకా! ౧౪

౪. పచ్చల్ దాసిన తార హారములతోఁ బాలిండ్లు గన్నించి, నే
మెచ్చన్ బైఁబడి కౌఁగి లియ్య, విసి యేమే? మేటి పంకంబుతో
వచ్చెం జూడవె పచ్చవిల్ దొర యదే, ప్రాణంబు రక్షింపవే!
కుచ్చె శౌష్ఠ్యగ నూడఁ దియ్యనియవే! కామ్మా! జగ న్మోహిని!

౫. కన్నులు చల్లఁగా నిను సుఖంబున నెన్నఁడు చూతునో చెలి!
యిన్నిటి కేరనే! మనల యద్దటి వాంఛలు దీర, హయ్యాఁ
జిన్ని కుపంబు లానుచును, జెక్కిలి నొక్కచు, ముద్దు లాడఁగా
నెన్నటి కబ్బునో? మన యదృష్టము నృష్టము పేయరాదదే? ౧౫

శ్రీనాథుని వీధి నాటకము

సమా పము

శ్రీనాథుని చాటు పద్యములు

పీ. వలు తెలుంగుల రంగు వడ్డూగల పీఠె

చక చక ప్రథల సాక్షాత్కరింప,
 పొంపుతో రవ చెక్కడంపు ముంగర చాయ
 వవడంపు మోవిపైఁ జరిధిల్ల,
 విరిసి యోసరిలి క్రిక్కిరిసిన ఎను దోయి
 విగవున నెఱు రైక పిక్కటిల్ల,
 నొనపరి యొయ్యారి ముసుగులో నెఱి వేణి
 కొమరాలి మూపున గుఱిసియాడ,

తీ. విరుల తావియు, నెమ్మేని వెనుక కడచు,
 పెళ పెళక్కను చిఱు దొడర్, బెళుకు నడుము,
 వలుడ పిఱుదులు, కలికి చూపుల బెడంగు,
 లొలయఁ గన్గంటి, వేసారి కలువకంటి.

67

క. అద్దర కులుకులు బెళుకులు!

నిద్దంపు మెఱుంగుఁ దొడల నీటులు గంతే?
 దిద్దుకొని యేల వచ్చును,
 ముద్దియ యీ నంది పడుచు ముప్పట దీఱకా.

68

చ. వడిసెల చేతఁ బట్టుకొని, వావిరి చక్కని పైఁట జొఱుగా,
 వడుము వడంకఁగాఁ బిఱుదు నాట్యము సేయఁగా, గొప్పవీడఁగా,
 దుడదుడ మంచె యెక్కి నొక దొడ్డ మిటారపుఁ గమ్మ
 కూతురుకా,
 దొడదొడ మంచ మెక్కి నొక దొడ్డ మిటారపు రెడ్డి కూతురున్

ఉ. అంగడివీధిఁ బల్లవుల కానగ మామిడిపండు లమ్ముచుకా
 అంగమువారి చిన్నది పిసాళితనంబునఁ జూచెఁ బో! నికా
 తాంగజ బాణ కైరవ పి తాంబుజ మత్త చకోర బాల సా
 రంగ తటిన్ని కాయముల రంకులు వేసెడు వాడి చూపులన్. 69

సి. బాలేందు రేఖ సంపద మించి విలసిల్లు
 నొనటి తక్కుల నీటు నూలు సేయు,
 భ్రమరికా హరి విల చమర వాలముఁ బోర్
 వేణీ భరము చాయ వేయి సేయు,
 దర్పణ ద్విజరాజ భావధక్య ప్రభ
 లవన బింద స్ఫూర్తి లక్ష్మీసేయుఁ,
 గోట హాటక శైల కుంభి కుం భారాతి
 కుచ కుంభ యుగళంబు కోటి సేయు,

తే. జపన సీమక వియవ లెచంగవళమె?
 దీని సౌందర్య మహిమంబు దేవుఁ డెఱుఁగుఁ
 నహహ యె బ్బింగి సాటి సేయంగవచ్చు?
 భావజుని కొల్వ, జంగము భామ చెల్వ.

61

క. సర్వజ్ఞ నామదేయము,
 శర్యునకే, రావు సింగ జనపాలునకే,
 యుర్విం జెల్లును, ది క్కొరు
 సర్వజ్ఞుం డనుట, కుక్క సామజ మనుటే!

62

పి. కవిరాజు కంఠంబుఁ గొఁగిలించెను గదా
 పుర పీఠి నెడరెండ పొగడ వండ!
 యాంధ్ర నైషధ కర్త యంఘ్రి యుగ్మంబునఁ
 దగిలియుండెను గదా నిగళ యుగము!
 వీరభద్రాదెడ్డి విద్వాంసు ముంజేత
 వియ్య మందెను గదా వెదురు గొడియ!
 సార్వభౌముని భుజా స్తంభ మెక్కిను గదా
 నగరి వాకిట నుండు వల్ల గుఱు!

తే. కృష్ణవేణమ్మ గొనిపోయె నింత పలము,
 బిలబిలాఙ్గాలు తినిపోయెఁ దిలలుఁ బెసలు,

బొడ్డువల్లెను గొడ్డేటి మోసపోతి,
నెట్లు చెల్లింతుఁ డంకంబు లేదు మార్లు?

83

సీ. కాకికా విశ్వేకుఁ గలిసె వీరా రెడ్డి,
ర త్నాంబరంబు లే రాయఁ డిచ్చు?
రంభఁ గూడెఁ దెనుంగు రాయ రాహుత్తుండు,
కస్తూరి కే రాజుఁ బ్రస్తుతింతు?
స్వర్గస్థుఁ డయ్యె విన్నన మంత్రి, మఱి హేమ
పాత్రాన్న మెవ్వని పంక్తిఁ గలదు?
1 కైలాస గిరిఁ బండె మైలారివిభుఁ డేగి,
దినవెచ్చ మే రాజు తీర్పుఁగలఁడు?

తీ. భాస్కరుఁడు మున్నె దేవుని పాలి కరిగెఁ,
గలి యుగంబున నిక నుండఁ గష్ట మనుచు,
డివిజ కవివరు గుండియల్ దిగు రవఁగ,
నరుగుదున్నాఁడు శ్రీనాథుఁ డమర పురికి.

84

సీ. తాటంక యుగ ధగ డగిత కాంతి చృక్షల్
చెక్కు బద్ధములపై జీక వార,
ఁట లేందు హరి వీల కుటిల కంఠలములు
ఁన్నారి మోముపైఁ జిందులాడ,
బంధుర మౌక్తిక ప్రకట హా రావళల్
గుబ్బి పాలిండ్లపై గునిసియాడఁ,
గర కంకణ క్వణ క్వణ నిక్వణంబులు
పలుమాటు రాతిపైఁ బరిధల్ల,

తీ. నోర చూపుల విట చిత్త మూఁగులాడ,
బాహు కుశలతఁ జక్కని మోహనాంగి

1. కైలాసమునఁ బ. ట మైలారివిభుఁ డుండె
దినవెచ్చ మెవ్వఁడు తీర్పుఁగలఁడు? (నర్వల)
2. కాహుమూల చృవిన్ వెల్లు మోహనాంగి

పాటఁ బాడుచుఁ గూర్చుండి; రోటిమీదఁ
విండి రుబ్బంగఁ గన్నులవండు వయ్యె.

66

ఏ. జగ దొబ్బి గండాంక! సాగ్రామ నిశ్చంక!
జగతీశ! రాయ వేశ్యా భుజంగ !
అఖిల కోటల గొంగ! యరి రాయ మద భంగ!
మేలందు ధరణీశ మీన జాల!
మూరు రాయర గండ! మురియు రాజుల మిండ!
యభివృద్ధి మీఱు చౌహత్త మల్ల!
గోవాళ పున గాయ! కామినీ పాంచాల!
బ్రహ్మయు శశి వంశ పరశురామ!

శే. దండి విరుదుల సురకాణి గుండె దిగుల!
బళిర యల్లయ వేముని పగఱ మిండ!
రమణ మించిన మేదిని రాజు విరుద
వంగ రాటోప! మాదయ లింగ భూప!

67

ఏ. రాజనందన రాజరా జాత్మజులు సాటి
తలఁప నల్లయ వేమ ధరణీపతికి,
రాజనందన రాజ రా జాత్మజులు సాటి
తలఁప నల్లయ వేమ ధరణీపతికి,
రాజనందన రాజ రాజాత్మజులు సాటి
తలఁప నల్లయ వేమ ధరణీపతికి,
రాజనందన రాజరాజాత్మజులు సాటి
తలఁప నల్లయ వేమ ధరణీపతికి

శే. భవ భవ భోగ వ త్కణ భవములను,
భవ భవ భోగ వ త్కణ భవములను,
భవ భవ భోగ వ త్కణ భవములను,
భవ భవ భోగ వ త్కణ భవములను.

67

ఉ. వీర రసాతిరేక! రజ విశ్రుక! వేమ వరేంద్ర! నీ యశం
బారథమాన తార కర హార విలాసము, నీ భుజా మహా
బారథమాన తార కర హార విలాసము, నీ పరాక్రమం
బారథమాన తార కర హార విలాసము, చిత్ర మారయఁ. 66

క. రసికుఁడు పోవఁడు పల్నా,
దెసఁగంగ రంభ యైన నేకులె వడుకుఁ,
వసుధేకుఁ దైన దున్నును,
గుసుమాస్తురైన జొన్న కూడే కుడుచుఁ. 67

ఉ. పుల్ల నరోజు నేత్ర! యల పూతన చమ్మల చేడు ద్రావి, నాఁ
డల్ల దవాగ్ని మ్రింగితి నటంచును నిక్కెడ వేల? తింతిజీ
వల్లవ యుక్తమౌ నుడుకు బచ్చలి కాకము, జొన్న కూటితో
మెల్లన యొక్క ముద్ద దిగమ్రుంగుమ! నీ పస కాన నయ్యెడిఁ.

మ. కవికల్ నెప్పిన, బాడ నేర్చిన, వృథా కష్టంబె, యీ బోగపుం
జవరాండ్రే కద భాగ్యశాలినులు? పుంస్త్యం బేల పో పోచకా?
నవరంగా సొగ పిచ్చి, మేల్ యువతి వేషం బిచ్చి పుట్టింతువే,
నెవఁడు మెచ్చి ధవంబు లిచ్చెదరు గాదే పాపపుం దైవమా? 71

పి. సొగసు కీల్టదాన! సోఁగ కను లదాన!

వజ్రాల వంటి ప ల్వరునదాన!

బంగారు జిగిదాన! బటువు గుబ్బిలదాన!

నయమైన యొయ్యారి నడఁదాన!

తొరంపుఁ గటిదాన! తొడల నిగ్గులదాన!

పిడికిట నడఁగు నెన్నడుముదాన!

తళుకుఁ జెక్కులదాన! బెళుకు ముక్కరదాన!

సింగాణి కను బొమ చేయవుదాన!

తీ. మేలిమి వసిండి రవ కడియాలదాన,
మించి పోనేల రత్నాల మించదాన!
తిరిగిమాడవె ముత్యాల నరులదాన!
చేరి మాటాడు చెంగ వి చీరదాన!

72

మ. వనజాతాంబకుఁ దేయు సాయకముల న్వాసింపఁగా రాను, నూ
తన బా ల్యారిక యౌవనంబు మఱికిఁ దైర్యంబు రాసీను, ది
ట్లనురక్తిఁ మిముబోంట్లకు నైలువ నాహా. ఏగు మైకోడు, పా
వన వంశంబు న్వతంత్ర మీయదు నెవీ వాచ యైన యుట్టునే?

ఉ. అంగడి యూర లేదు, వరి యన్నము లేదు, శుచిత్వ మేమి లే,
దంగన లింపు లేదు, ప్రియమైన వనంబులు లేవు, నీటికై
భంగపడంగఁ బాల్చుడు, కృపాపరు లెవ్వరు లేరు, దాత లె
న్నంగను సున్న, గడఁ బలనాడికి మాటికిఁ బోవ నేటికిఁ? 74

అ. ఊరు వ్యాఘ్ర నగర, మురగఁబు కరణంబు,
కాపు కపివరుండు కనవునేడు,
గుంపు గాఁగ నివట గురజాల సీమలో
నోగు లెల్లఁ గూడి రొక్క చోట.

75

క. కుంకుమ లేదో? మృగమద
వంకము లేదో? పటీర పాంసువు లేదో?
సుకుమదము లేదో? యశు
భంకర మగు భన్మ మేల బాలా! నీకుఁ?

76

సీ. ఖండేందు మౌళిపైఁ, గలహంస పాళిపైఁ,
గర్భూర ధూళిపైఁ, గాబుద్రవ్య;
మిన్నేటి తెఱలపై మించు తామరలపై,
మహి మంచు నురులపై మల్లరించు,

జంభారి గజముపైఁ, జూదికా రజముపైఁ,
జందన ధ్వజముపైఁ జొకళించు;
ముత్యాల నరులపై, మొల్ల క్రొవ్విరులపై,
ముది కల్ప తిరువుపై మోహరించు;

తే. వెడిమల యెక్కి, శేషాహి వెన్నదన్ని,
తొడరి దుగ్ధాబ్ధి తరఁగలతోడ నదరి,
నెఱకనం బాపి నీ కీర్తి నిందె నహహ!
విజయ రఘురామ! యల్లాక విభుని వేమ!

77

క. గరళము మ్రింగితి ననుచుం
బురహర! గర్వింపఁ బోతు, పో పో పో! నీ
బిరు దింకఁ గనవచ్చెడి,
మెఱనెడి రేనాటి జొన్న మెతుకులు తినుమి!

78

క. గిట గిట నగు నెన్నడుములు,
పుట పుట నగు గన్నుఁ గవలు, పున్నమ నెలతోఁ
జిట పొట లాడెను మొగములు,
కటి తటముల కొమరు, శరర కాంతల కమరుఁ.

79

క. గుడిమీఁది క్రోతితోడను,
గుడిలోపలి నందివారి కోడలితోడఁ,
నడివీధి లంజతోడను,
నడిగొప్పల హోరు గారి నడిగితి ననుమి!

80

ఉ. గుబ్బిలగుమ్మ, లేఁ జిగురుఁ గొమ్మ. సువర్ణపుఁ గీలుబొమ్మ, బిల్
గబ్బి మిటారి చూపురిది, కాపుది, దానికి వేల యొక్కనిఁ
తెబ్బలి నంటఁ గట్టితిని? పెద్దపు ని వ్వునరాదు గాని, దా
వెట్టి! వయోజగర్ప! మగనానికి నింత విలాస మేటికిఁ? 81

ఉ. గొంగడి, మేలుపచ్చదము, కుంపటి, వల్లులు, కుక్కిమంచమునా,
జెంగట వాయుతైలము లజీర్ణపు మందులు, నుల్లిపాయలున్,
ముంగిట వలకట్టియల మోపులు, దోమలు, చీ పోతులున్
రంగ! వివేకి కీ మనరాజ్యము కాపుర మెంత రోతరా! 82

ఉ. గోష్పద రూపమై, మిగుల కోమలమై, గణుతిపరానిదై,
శశ్ప విహీనమై, మనుపు చాలగఁ గల్గి, ద్రవం బపారమై,
పుష్పిణియైన ని భగము పుణ్యమునకా భుజియింపఁ గల్గె, వా
స్తోష్పతి కైన నో ద్రవిక మందరి! నిన్ను వచింప శక్యమే? 83

ఉ. గ్రామము చేత నుండి, పరికల్పిత దాన్యము నింట నుండి, శ్రీ
రామ కటాక్ష వీక్షణ పరంపరచే గడతేఱఁ గాక, మా
రామయమంత్రి భోజన పరాక్రమ మేమని చెప్పవచ్చు, నా
స్వామి యెఱుంగుఁ ద త్కరిక చాతురి తాళ ఫల ప్రమాణమున్.

అ. చిన్న చిన్న రాళ్లు, చిల్లర దేవళ్ళు,
నాగులేటి పిళ్ళు, నాపరాళ్ళు,
నజ్జు జొన్న కూళ్ళు, సర్పంబులును, దేళ్ళు,
వల్లెనాటి సీమ పల్లెటూళ్ళు.

85

మ. జననాథోత్తమ! దేవరాయ నృపతి! చక్రేక! శ్రీవత్సలాం
భవ సంకాశ! మహా ప్రభావ! పారిః రంజి దక్ష! నాభోఽంకితా
గునృప స్తోత్ర నమద్భవం బయిన వా గ్దోషంబు శాంతంబుగా
గనక స్నానము చేసి గాక, పొగడంగా శక్యమే దేవరన్? 86

క. జొన్న కలి, జొన్న యంబలి,
జొన్నన్నము, జొన్న పిసరు, జొన్నలు తప్పక
వన్నన్నము, సున్న సుమీ!
పన్నుగఁ బలి నాటిసీమ ప్రజ లందఱున్.

87

శా. జోటి! భారతి! యార్పటి న్మౌఱయుమీ! చోద్యంబుగా నేను గ
రాటాధీశ్వరఁ బ్రౌఢదేవ వృపతిన్, నాసీర ధాటి చమూ
కోటి ఘోటక ధట్టికా ఖుర పుటి కుట్టాక సంఘట్టిన
స్సోటి ధూత ధరా రజ శ్చుళికి శాంభోటిన్ బ్రకంపించెదన్. 88

సీ. దంబు సూపి ధరాకలంబుపైఁ దిరుగాడు
కవిమీఁదఁ గాని నా కవచ మేయ,
దుష్ప్రయోగంబుల దొరకొని చెప్పెడు
కవి శిరస్సునఁ గాని కాలు చావ,
చదివి చెప్పఁగ నేర్చి సభయందు విలపిల్లు
కవి నోరు గాని వ్రక్కలుగఁ దన్న,
సంగీత సాహిత్య సరస విద్యల నేర్చు
కవుల రొమ్ములఁ గాని కాల్చి విడువ,

తే. దంట కవులకు బలువైన యింటి మగఁడఁ,
గవుల వాదంబు విన వేడ్క గలిగె నేని
నన్నుఁ బిలిపింపు మాస్థాన సన్నిధికిని,
లక్ష ణోపేంద్ర! ప్రౌఢ రాయ షీతీంద్ర!

89

ఉ. తక్కక, రావు సింగ వసుధావరుఁ డర్థుల కిర్థ మిచ్చుచో,
దిక్కుల లేని కర్ణుని, దదీచిని, భేదరు, వేల్పు మ్రాకుఁ, బెం
పెక్కిన కామదేనువు, శబీంద్రుని నెన్నెడు బట్ట! దిట్టవై,
కుక్కవో? నక్కవో? ఫణివో? క్రోతివో? పిల్లివో?

బూత పిల్లివో? 90

క. తే లా కాయెను బోనము,
సా లాయెను మంచి నీళ్ళు, పడియుండుటకున్
నేలా కలువాయె, నిసీ!
కాలిన గురిజాల నిష్ట కామేశ! కివా!

91

పీ. దండయాత్రా మోష తమ్మట ధ్వనులచే
 గంతులు వేయించెఁ గప్పకొండ,
 కితవ కా లాభీల కీలానలముచేత
 నేల పొం గడఁగించెఁ బాలకొండ,
 అరక్షజా ధట్ట హయ ధట్టములచేత
 మట్టి తూర్పెత్తించెఁ బొట్టునూరు,
 భూరి ప్రతాపాగ్నిఁ బుటములు వెట్టించె
 విద్యేసులను గళా (కళ) వెండి పురము,

తే. అనఁగ నుతి తెక్కి తొర! కేళాదిరాయ!
 అరుల వండువ మండువా యవన హరణ!
 బిలియ ధూళియ మాకువ బందికార!
 విజయ రఘురామ! అల్లాడ విభుని వేమ!

92

కా. దాయాదు ల్వలె గుబ్బి చన్ను లొఱయన్, ధావళ్య నేత్రాంబుజ
 చ్చాయ ల్లాడివ మాడఁ గేరి, పురుష స్వాంతమ్ముల న్మన్మథుం
 దేయం, జంగమువారి చంద్రముఖి విశ్వే శార్చనా కేళలఁ
 వాయించెం గిరిగిండ్లు, బాహు కుళల వ్యాపార పారీణతఁ. 93

ఉ. దోసెడు కొంపలోఁ బసుల త్రొక్కిడి, మంచము, దూడ రేణముఁ,
 బాసిన వంటకంబు, పసిబాయిర శౌచము, విస్తరాకులుఁ,
 మాసిన గుడ్డలున్, దలకు మాసిన ముండలు, వంట కుండలుఁ,
 రాసెఁడు కట్టెలున్ దలఁపరాదు పురోహితు నింటి కృత్యముల్. 94

పీ. పంపా విరూపాక్ష బహు జటా జాటి కా
 రగ్వధ శ్రవణ సౌరభ్యములకు,
 తుంగభద్రా నముత్తుంగ నీలీ ఘటా
 గంభీర ఘుమ ఘు మారంభములకు,
 కళసాపుర ప్రాంత కదళి వనాంతర
 ద్రాక్ష లకా ఫల స్తవికములకు,

కర్ణాట కామిని కర్ణ హాటక రత్న
తాటంక యుగ ధాతధళ్యములకు,

తే. నిర్మిబంధ నిబంధమై నెనయు కవిక
తెలుగునను, సంస్కృతంబునఁ బలుక నేర్తు,
ప్రౌఢ దేవేంద్ర రాయ భూపాఁవరుని
సమ్ముఖంబున దయ చూడు ముమ్మ సుకవి! 95

చ. పన గల ముద్దు మోవి, బిగి వట్టువ గుబ్బలు, మందహాసమున్,
నొసట విభూతి రేఖయుఁ, బునుగున తావి, మిటారి చూపులున్,
రసికులు మేలు! మేలు! బళిరా! యని మెచ్చఁగ, రావవీటిలోఁ
బసిఁడి నలాక వంటి యొక బిల్వ వధూటిని గంటి వేడుకన్.

ఉ. పువ్వులు కొప్పునం దుఱిమి, ముందుగఁ గొ
నసియాడుచుండఁగాఁ,
జెవ్వునఁ జంగ సాచి, యొక చేతను రోఁకలిఁ బూని,
యొయ్యనన్
నవ్వు మొగంబుతోడఁ దన నందనుఁ బాడుచు, నాథుఁ జూడుచున్,
“సువ్వియ సువ్వి” యందు నొక సుందరి బియ్యము
దంచె ముంగిటన్. 97

ఆ. మంద రాద్రి సములు మానవు లందఱు,
చందమామ కూన లిందు ముఖులు,
కందు లేవి మౌక్తికఁబులు జొన్నలు,
కుందనంపు బెడ్డ, కుందుగడ్డ. 98

ఉ. వంకర పాగలున్, నడుము వంగిన కత్తులు, మైల కోకలున్,
పంకటి ముద్దులున్, జనుప కాకములున్, బులు వచ్చడంబులున్,
దెంకగు నోరచూపులును, దేకువ దప్పిన యేస బాసలున్,
రంకుల బ్రహ్మ యీ మనర రాజ్యము నెట్లు నృజించెనోకదా! 99

ఉ. వీరులు దివ్య లింగములు; విష్ణువు చెన్నుఁడు; కల్గిపోతురా
జారయఁ గలభైరవుఁడు, నంకమ శక్తియ యన్నపూర్ణయుఁ;,
గేరెడి గంగ ధార, మడుగే మణికిరీకగాఁ జెలంగు నీ
కారెమపూఁడి వట్టణము కాళి గదా పలినాటివారికిన్! 100

సీ. శ్రీరస్తు, భవ దంఘ్రి చికురంబులకు మహా
భూ ర్యబ్ధములు సి తాఁబోజ నయన!
వర కాంతి రస్తు, తావక నఖ ముఖముల
కావంద్ర తారకం బబ్జ వదన!
మహి మాస్తు, నీ కటి మధ్యంబులకు మన్ను
మిన్ను గలన్నాళ్ళు మించుబోఁడి!
విజయోఽస్తు, నీ గాన వీక్షల కాసీల
కంఠ హరిస్థాయిగా లతాంగి!

తే. కళల వస్తు, లన చ్చాతకుంభకుంఠ
జంభి త్కుంభి కుం భాజిజ్ఞంభమాణ
భూరి భవదీయ వక్షోజములకు మేరు
మందరము లుండు పర్యంత మిందు వదన! 101

మ. శ్రుతి శాస్త్ర స్మృతు లభ్యసించుకొని విప్రం దంత నానాధ్వర
వ్రతుఁడై పోయి కనుఁ, బురందర పు రారామ ద్రుమానల్ప క
ల్పతరు ప్రాంత లతా కడుంగ సుఖ సుప్త ప్రాప్త రంభా భగ
వ్రతి రోమంజుల పాటన క్రమ కళా పాండిత్య, శౌండిర్యముఁ.

సీ. నప్తమాదీయ రాయ చంద్ర బింబాననా
చికుర వల్లరులపైఁ జిన్ని పువ్వు,
రూఢె జంతుర్నాటి జననాథ శుద్ధాంత
కవ కుంభములమీఁది కుంకుమంబు,
బాడహఞ్చోతి భూపాల లీలావతీ
గండ స్థలంబుఁ గలికి వచ్చు,

కలువ పల్కొడ్డాని కటకాధిపతి వదూ
సీమంత వీథులఁ జేరుచుక్క,

తే. యల్లడదీకు వేమ జమాధినాథు
భూరి నిమ్రుర ధాటి విహార చటుల
సైన్య నాసీర తుక్తార శప పుటోత్త
వింధ్య పార్శ్వ వసుంధరా విపుల ధూళి. 103

క. సిరి గలవానికిఁ జెల్లును
దరుణులఁ బడియాలు వేలఁ దగఁ బెండ్లావళా,
ఓరిపెమున కిద్ద తాండ్రా?
పరమేశా! గంగ విడుము, పార్వతి చాలున్. 104

సీ. నీ లాలకా జాల ఫాల కస్తూరికా
తిలకంబు నేమిట దిద్దువాడ?
సంగ నాలింగ నానంగ సంగర ఘర్మ
శీకరం బేమిటఁ జిమ్మువాడ?
మత్తేభగామిని వృత్త స్తనంబుల
నెలవంక లేమిట నిల్పువాడ?
భామామణి కచాభరణ శోభితమైన
పాపట నేమిటఁ బాపువాడ?

తే. ఇందు సఖులను వేప్రొద్దు గ్రిందు పటిచి,
కలికి చెంగల్వ వేకుల కాంతిఁ దనడి,
..... అహహ!
పోయె నా గోరు! తన చేతి పోరు మాని. 105

ఉ. ఇంగల మంచు వచ్చి, 'యడియే'నవి కొత్తమసాని మొక్కఁగాఁ
గొంగు బిరల్పఁ బట్టి, తిరుకొం గటు దీసి, జలారి చెంతనే

వంగగఁ బెట్టి, యొనిఁ దిరువట్టఁ గొట్టఁగఁ, జాలుఁజాలు నీ
.....లటంచు నిన్ను మఱి తీర్చెనుగా శతకోప జియ్యరూ!

- ఉ. *మీన విలోచనంబులును, మీటిన ఖంగను గుబ్బి చన్ను, లిం
పైన వచోమృతంబు, సొగసైన మదాలస మందయానమున్
గా నొనరించి, దీని గణికామణిఁ జేయక, నిర్వయాత్ముడై
గానులదనిఁ జేసిన వికార విధిం దల గొట్టఁగా వలెన్. 107

- ఉ. జంగమురాలిఁ బట్టి, యొక జంగము వంగగఁబెట్టి, యొనిలో
లింగముఁ బెట్టి, క్రుక్కి యదలించుచు, నొక్కొక తాఁకు
తాఁకినన్,
లింగ! నమళ్ళివాయ! గురులింగ! మహేశ్వర! జంగమయ్య! యో
యంగజ భంగ! సాంబ! గురుడా! యనుఁ దాఁకిన తాఁకు
తాఁకుకున్. 108

- చ. ఉలిమిడి చెక్కయున్, మిగుల నుక్కయుఁ, జప్పని రొట్టె
ముక్కయున్,
మలినపు గుడ్డలున్, నులుక మంచపుఁ గుక్కియుఁ, జీకటిలునుం,
దలఁచిన రోత వచ్చు, నొకనాటి నుఖం బొక యేటి దుఃఖ, మి
పలివెల వారకాంతల యుపస్థలకున్ బది వేల దండముల్. 109

- సీ. జిలుగైన చెంగావి జిగి మీటు కుచ్చెళ్ళు
చిన్ని మెట్టెలమీదఁ జిందులూడ,
నీలైన రత్నాల తాటంకముల కాంతి
కుల్లు గుబ్బిమీద గునిపియాడ,
గులుతైన యపరంజి గొప్ప ముత్తెపు నత్తు
మోవిపై నొక వింత ముద్దు గుల్క,
తీరైన ముత్యాల హారముల్ మేలిమై
మెలుగుఁ జెక్కులతోడ మేలమాడ,

* ఈ పద్యము క్రీడాభిరామమందును గలదు (ప.104). ఇది శ్రీవాళుని
విధిలోనిదని నిత్రాను చెప్పానను.

తే. గంధక స్తురి వాననల్ గమ్మనంగ,
నలరు విలుకాని చేతి పూ వమ్మనంగ,
కాళ్ళ నందెలు గలు గల్లు గల్లనంగ,
సొగసు గుల్కంగ, వేపాతి సుదతి వచ్చె. 110

ఉ. తూటమి నొక్క నాటికిఁ ద్రికోణ సహస్రములం బగుల్చు నీ
ధాటికిఁ! జల్లడంబులును, దారుణ గోణము, లంచుగోచులున్,
కాటులు నోర్వఁగాఁ గలవే! చాలును నీదు విజృంభణం, బయో!
యేటికి లేవఁ బాటితిని యీ నరిప్రొద్దు కడం బ్రజాపతీ! 111

ఉ. మాపటి కొండవీటి కసుమాలపుఁ దొత్తులఁ జూచి యేల యు
త్థాపనక క్తి చూసిదవు దబ్బిట శిశ్నముఁ వారి సౌమన
శ్చాప గృహంతరాళ తల జాగ్ర దుదగ్గ నిరర్గళ వ్రణో
ద్దీపిత కాలకూట విష దిగ్ధ శరీరుల మున్నెఱుంగవే! 112

సీ. పర రాజ్య పర దుర్గ పర వైభవ శ్రీలఁ
గొనకొని విడనాడు కొండవీడు,
పరిపంథి రాజన్య బలముల బంధించు
కొమరు మించిన జోడు కొండవీడు,
ముగురు రాజులకును మోహంబు పుట్టించు
గుఱుతైన యుత్తీత్రాడు కొండవీడు,
చటుల విక్రమ కళా సాహసం బొనరించు
కుటిలాత్ములకు గాడు కొండవీడు,

తే. జవన ఘోటక సామంత నరన వీర
భట నటానేక హాటక ప్రకట గంధ
పింధు రారవ మోహన శ్రీలఁ దనరు
కూర్మి నమరావతికి జోడు కొండవీడు. 113

క. నీలాటిరేవు లోపల
మేలిమికోఁ దీర్చినట్లు మెఱసి నిలుచుచుకా,

దానిమిని. వాలుఁ జూపుల

బాలామణి గుట్టు బైటఁ బడఁగాఁ జూచెన్.

114

క. నెమలిపురి యమ పురముగా,

యముఁ దాయెను బసివిరెడ్డి, యంతకు మిగులఁ

యమదూత లైరి కాపులు,

క్రమ మెఱుఁగని దున్న లైరి కరణా లెల్లన్.

115

ఉ. ఆదణంబు సున్న, వినయంబు హితంబును బొంకు, సత్యమా

లేదు, దయారసం బది హుళిక్కి, పసాపడు వేళ పంక్తిలో

భేదపుఁ బెట్టు దిట్ట, బలి భిక్షముఁ.....త

త్వాదులఁ బట్టఁ జేసిన విధాత ప్రజాపతి గాక యుండునే! 116

ళ. దస్త్రిలుఁ, మసిబుట్టులున్, గలములున్, దార్కొన్న

చిం తంబుల్,

పుస్త్రుల్ గారెడు దుస్తులున్, జెమట కంపుం గొట్టు సిర్కాపులున్

అస్తవ్యస్తపుఁ గన్నడంబును, భయంబై తోయ గడ్డంబులుఁ,

'వస్తూ చూప్తిమి రోప్తిమి' బడమటఁ వ్యాపారులం గ్రూరులఁ.

తే. వీనులకు విందులై తేనె సోన లెనయ,

ముందు రాగంబునను జగ న్మోహనముగఁ

బాడె నొక జాలరి మిటారి, యీడు లేని

కాకలీ నాదమున నోడ గడపు పాట.

118

తే. మేఁతఁ గరి పిల్ల, పోరున మేఁకపిల్ల,

పారుఁబోతుతనంబునఁ బందిపిల్ల,

యెల్ల పనులను జెఱుపంగఁ బిల్లిపిల్ల,

యందమునఁ గ్రోఁత పిల్ల, యీ యువ పిల్ల.

119

సీ. కూడు తలఁపఁ జోళ్లు, కూర కారామళ్లు,

చెవులంత వ్రేలాళ్లు, చేలు మళ్లు,

దుత్తైదే నాగళ్ళు, దున్నపోతుల యేళ్ళు,
కలపు మాపటి వేళ గంజి నీళ్ళు,
మాట మాటకు ముళ్ళు, మఱి దొంగ దేవళ్ళు
చేదైన పచ్చళ్ళు, చెఱకు నీళ్ళు,
వంట పిడ్డల దాళ్ళు, వాడ నూతుల నీళ్ళు,
విన విరుద్ధపుఁ బేళ్ళు, వెడఁద నోళ్ళు,
పఖుల చన్నుల బైళ్ళు, చల్లని మామిళ్ళు,
పరుపైన వావిళ్ళు, పచ్చ పళ్ళు,

తే. దళ మయినయట్టి కంబళ్ళు, తలలు బోళ్ళు,
పయిడికిని జూడఁ బయిఁదెత్తు ప్రత్తి విళ్ళు,
చలముకొని వెదకిన లేవు చల్ల నీళ్ళు,
చూడవలసెను ద్రావిళ్ళ కీడు మేళ్ళు.

120

సీ. తొలుతనే వడ్డింతు దొడ్డ మిర్యపుఁ జారు
చెవులలోఁ బొగ వెళ్ళి చిమ్మిరేఁగఁ,
బలు తెఱంగులతోడఁ బవ్వు చవి గొన్న
బ్రహ్మరంద్రము దాఁకఁ బారు నావ,
యవిసాకు వేచిన నార్పెల్లు నపి లేదు
పరిమళ మెంచినఁ బెడ్లు సొగమ,
వేపాకు నెండించి వేసిన పొళ్ళను
గంచానఁ గాంచి నఁ గ్రక్కు వచ్చు,

తే. నటన వారింటి విం దెల్ల నాగడంబు,
చెప్పవత్తురు తమ తీరు సిగ్గులేక,

.....

చూడవలసెను ద్రావిళ్ళ కీడు మేళ్ళు.

121

సీ. నడివీధిలో రాళ్ళు, నాగులే దేవళ్ళు,
పరగట పావిళ్ళు, పాడు గుళ్ళు,

ఐదు వన్నెల కూళ్ళు, నందిటి కావిళ్ళు
 నూరూర జిల్లేళ్ళు, నూట పీళ్ళు,
 నడుముకు వడదోళ్ళు, నడుపీథి కల్ రోళ్ళు,
 కరుణాల వడిసెళ్ళు, కాపు ముళ్ళు,

తే.నేరెళ్ళ వాగునీళ్ళు,
 పిరులఁ జెలువొందు మారెళ్ళ సీమయందు.

122

ఉ. మా కలిదిండి కామయ కుమారకుఁ డన్నిటఁ దండ్రి వైఖరే
 కాక, త దన్యుఁ డెట్లగును? గాడిదకుం దురగంబు పుట్టునే?
 చేకొని కొంకినక్కకును సింగము పుట్టునే? మాలకాకికిం
 గోకిల పుట్టునే? చిలుత కుక్కకు మత్త గజంబు పుట్టునే? 123

సీ. చక్కని నీ ముఖ చంద్ర బింబమునకుఁ
 గల్యాణ మస్తు, బంగారు బొమ్మ!
 నిద్దంపు నీ చెక్కు బద్దంపు రేకకు
 నైశ్వర్య మస్తు, నెయ్యంపు దీవి!
 మీటివఁ బగులు నీ మెఱుంగుఁ బాలిండ్లకు
 సౌభాగ్య మస్తు, భద్రేభయాన!
 వలపులు గులుకు నీ వాలుఁ గన్నులకు న
 త్యధిక భోగోస్తు, పద్మాయతాక్షి!

తే. మధురిషము లొల్కు నీ ముద్దు మాటలకును
 వైభ వోన్నతి రస్తు, లావణ్యసీమ!
 వన్నె చిన్నెలు గల్గి నీ మన్ననలకు
 కాశ్వత స్థితి రస్తు, యోషా లలామ!

124

క్రీడాచిరామ పద్యానుక్రమణిక

పద్య సంఖ్య

అంకు కాఘాత	184
అందుకొని పుష్పలావికి	176
అకలంక స్థితిఁ గోరి	192
అకలంక స్థితి శీఘ్ర పాన	147
అఖిల ప్రపంచంబు	2
అగరు ధూపాధివాసితా	187
అటవీ సూకర	19
అడిగో యెత్తినవారు	146
అదె దారువన భూమి	191
అదె నీ కుమారిత	199
అదె బైరవ స్థాన	149
అదె మాణిక్యపు	63
అనినటిట్టిభు	115
అమి తోత్సాహముతోడ	151
అమృత రస మథన	26
అరవిందాస్య తలంచి చూడ	285
అఱు గొను గుచ్చ వన్నెలు	168
అలకా పురంబున	242
అలరుంబోడి జనంగమ	131
అలిగి యెంతటి రాజు	129
అహ రవధి సమయ	23

క్రొన్నెల రేఖతోడ	175
గండాభోగము వజ్ర	73
గంధవతీ ప్రతిర	20
గణన కెక్కిన	1
గతి రసికుండ	39
గన్నెరుఁ బూఁ జాయ	42
గరుడ స్తంభ ప్రతిష్ఠా	208
గర్జించి యరసి	117
గార్గ్య పిద్ధాంత మత	88
గీపిన వెడురు నలాకల	70
గొనకొనం గోడి	52
గోత్రమువార లెల్ల	194
ఘ్రాణ పుటీ కుటీరముల	161
చందనంబునఁ గలయంపి	178
చాటు ప్రౌఢిఁ బిసాళ	92
చిత్తము గూర్చి	128
చుక్క యొకింత నిక్కి	50
చెలఁగి చెలఁగి పొత్తిపీఠలు	214
చేర వచ్చి వచ్చి	40
జనని సంస్కృతంబు	37
జటివోని గడితంపు	194
జవరాలిఁ బొడగన్న	212
జాణతనము గలి	253
జిగురు టుండలు నించి	77
టిట్టిథ పెట్టిగారు	240
తారకా మందార	12
తిప్పమంత్ర జగ దుదీర	16
తియ్యని వింటి జోడు	192

పద్య సంఖ్య

దట్టపు వీలి చేరి	278
దవన పున్నమ	204
దాననపుఁ బువ్వు	62
దిక్కరి కుంభ కూటముల	268
దిట్ట బావందు	98
దీవించి మంచి	201
దొర నెమునందు	288
ద్రుత తాళంబున	116
ద్వీపాంతంబుననుండి	180
నటులసి దొరసముద్రము	293
నడు రేయి మధు	249
నన్నయభట్ట తిక్కకవి	96
నల్లంగొండయు	121
నాగన్వర సుషిర	220
నిటలమ్ము లవిసి	229
నీకుం జేసిన బాన	267
నీకు నొ నీకు నొ	99
నున్ననై నలుపెక్కి	226
నెల్లూరి తూము కాలువ	28
పంచారింబిన	90, 258
పచ్చని పిండి గండమును	120
పద్మలోచన	128
పటు యుంఝ	60
పరిపాటి ఖర్వ	110
పరివేష్టించి ప్రజా	87
పరికినప్పుడు	102
వల్లవ తన్మరుం దొకఁడు	71

పద్య సంఖ్య

పసిడి కోర	206
పాంథ వీమంతివీ	173
పారిజాతంపుఁ బూవు	234
పుటభేదన బహి రంగణ	69
పూవుంటోఁడులు లేరె	169
పేర్చిన సందడిం	210
పొదలిన చీకు	277
పొలవలములు లేవు	84
ప్రక్కలు వంచి	45
పూత్కార పవనంబు	224
బంగారు తలుపులు	287
భిల్లావతార	27
మంచన వింటివో	51
మంచనార్యు	7
మందార వారుణీ	32
మంద వేగంబుతో	162
మంద్ర షడ్య తార	140
మగ సిగంబులు	124
మచ్చికయుం బ్రమోదమును	283
మలయజగంధి	239
మల్లన మంత్రకిం	10
మాఁగిలి మాఁగిలి	51
మాఘ మాసంబు	262
మిన్న కున్నార లిది	246
మిరుతూరి విట్టి మంత్రీ	9
మీన విలోచనంబులును	104
ముంతె పద నె న	211

పద్య సంఖ్య

ముతర వీక్ష విధానంబు	196
ముక్కు సోఁఁబు	270
ముదమున ముక్కినాటి	294
ముద్రికా మాణిక్యముల	137
మును తన కూఁతు	284
ముసి ముసి నవ్వుతో	79
ముసుఁగు వెట్టివ నేమి	95
మూఁడు గ్రామ గ్రానముల	22
మోదంబున	282
రాజ మార్గంబు	114
అవఱవ మండు	142
లంజెవారికి	197
లవలవఁ జిన్న దోయి	217
లెన్న గాక కిరాట	182
వందనం బిందిరా వరు	127
వట్టి వెదురు మోపు	230
వద నాంభోరుహ	277
వదినెయు లంజెయున్	255
వాచాల సుర ధునీ	13
వాహకుం దెక్కి విడిచివ	87
విజ్ఞోడు పడ	101
వీడిదె తెల్ల నాకులను	159
వీరభద్రేశ్వ రార్చనా	281
వీర్యమైలార దేవర	143
వెడలి ప్పము దిశ	213
వెనుకకు మొగ్గ వ్రారి	144
వ్యామ గ్రహ్య నితంబ	209

	వద్య సంఖ్య
వ్రాలని వీ చన్నులతో	91
వ్రాలె నరవిందలోచన	280
వ్రాలెన్ దిక్కులు	153
ళనివార సిద్ధి	145
శీత శాలంబు	56
వంక్యతి పూతిమాష	171
వం గానంగ	98
వంధి విగ్రహ	157
వత్య వ్ర తాచార	17
వన్న చూపుల	289
వస్త పాతాళ	112
వరి వత్తు రీవి	30
పా రాచారమునన్	31
పాలెకు సాలె కేమిటికి	108
పింగ నామాత్య	8
పింహళ ద్వీపమున	238
స్థూల ద్వి త్రి పటా	47,48
స్మృత చె వ్యాగమ	272
హస్త హర యంత	138
హస్తీ న	25
హా కుమారస్వామి	236
హాళిక గర్భ వధూటీ	24
హాలా పాన మ దాతిరేక	251
హా హా నృపాల	232

శ్రీనాథుని వీధి పద్యానుక్రమణిక

పద్య సంఖ్య

అక్షయ్యం బగు సాంపరాయని	2
అగసాలిది కాఁబోలును	23
అద్దిర కులుకులు బెళుకులు	58
అరవిందానన యెందు	51
అంగడి వీధిఁ బల్లవుల	80
అంగడి యూర లేదు	74
ఆ కదురునఁ బిక రవము	35
ఆదరజంబు సున్న	116
ఇంగల మంచు వచ్చి	108
ఉలిమిడి చెక్కయన్	109
ఊరు వ్యాఘ్ర నగరము	75
ఒక చెంప కోరగా	15
కందుక కేళి సల్పెరు	4
కన్నులవల్లగా నిను	18
కవితల్ సెప్పిన	71
కవిరాజు కంఠంబు	63
కామిని యేమె నీ వయసు	54
కాలకంధర యీశాన	46
కాకికా విశ్వేకు	64
కుమ్మరివారి బాలిక	26
కుల్లా యుంచితి	48

వద్య సంఖ్య

కుసుమం బద్దిన చీర	13
కుంకుమ లేదో మృగమద	76
కూటమి నొక్క నాటికి	111
కూడు తలఁపఁ జోళ్లు	120
ఖండేందు మోళిపై	77
గరళము మ్రింగితి	78
గిటగిట వగు నెన్నడుములు	79
గుడి మీది క్రోతితోడను	80
గుబ్బల గుమ్మ లే జిగురు	81
గురు కవముల్ ప్రి యొక్తులు	5
గురు కువ యుగ్మ మాననము	8
గొరియల మేకపోతులను గొమ్ము	44
గొరియల మేకపోతులను గొట్టె	43
గొంగడి మేలు పచ్చడము	82
గోష్పద రూపమై మిగుల	83
గ్రామము చేత నుండి	84
చక్కని నీ ముఖ చంద్ర	124
చిన్న చిన్న రాళ్లు	85
చీరయు ముక్కు ముంగర	20
జగ నొబ్బి గండాంక	86
జననాథోత్తమ దేవరాయ	88
జంగమురాలిఁ బట్టి	108
జిలుగై వ చెంగావి	110
జొన్న కలి జొన్న యంబలి	87
జోటి భారతి	88
డంబు సూపి ధరాతలంబు	89
తక్కక రావుసింగ	90

చద్య సంఖ్య

తల్లియుఁ గొండవల్లి	22
తక్కు తక్కున కాంతి	28
తాటంక యుగ	65
తెల్ల మడుంగు గట్టి	30
తేలా కాయెను బోసము	91
తొలకరి మించు తీగ	32
తొలుతనే వడ్డింతు	121
దస్త్రాణున్ మసి బుఱ్ఱులున్	117
దండయాత్రా ఘోష	92
దాయాదు ల్వలె గుబ్బి చన్ను	99
దీనార టంకాల	1
దుష్పరివార కూన్య	45
దోసెడు కొంపలో	94
ధాటి ఘోటక రత్న	3
నడివీధిలో రాళ్లు	122
నిబ్బరపుఁ గలికి చూపులు	39
నీలాటి రేపు లోపల	114
నీలాలకా జాల	105
నెమలిపురి	115
పచ్చ ల్దాపిన	65
పర రాజ్య పర దుర్గ	113
పలు తెఱంగుల రంగు	57
పప గల ముద్దు మోవి	98
పంపా విరూపాక్ష	95
పురుషుఁడు గూడు వేళ	7
పువ్వులు కొప్పునం దురిమి	97
పూజారివారి కోడలు	18

పద్య సంఖ్య

పొచ్చెం దింతయు లేని	40
పొలు పొందఁగ విభూతి	24
పుల్ల సరోజ నేత్ర	70
బంగారు లింగమూర్తి	21
బంగారు వంటి మేనును	10
బాలేందు రేఖ సంపద	61
బొమ వింటఁ దొడిగిన	49
మకరధ్వజుని కొంప	30
మందరాద్రి సములు	98
మా కలిదిండి కామయ	123
మాపటి కొండపీటి కడ	112
మీఁగాళ్ల జీరాడు	17
మీన విలోచనంబులును	107
ముంగురు లంటఁ జుట్టి	27
ముది విటులు విధవ లంజెలు	49
మేతఁ గరిపిల్లి	119
మొన్నటి రేయి నా కలమ	53
రంభా స్తంభము లూరువు	16
రసికుఁడు పోవఁడు	69
రాజ నందన రాజ	67
రాపాదం గల గుబ్బి చమ్మ	11
వడిసెల చేతఁ బట్టుకొని	59
వనజా తాంబూల దేయు	73
వన్నెల గాగరా జిలుఁగు	38
వర గంభీర పయోధరంబులు	8
వంకర పాగలున్	99
వాలగు కన్ను దోయి	25

వద్య సంఖ్య

వాసన గల్గి మేను	19
విట కర పీడ నాది	37
విడిన కొప్పున జాజి విరులు	12
విడివడి నిట్ట నేగి	31
విమ లాంఛోరుహ వక్ర	39
వీనులకు విందులై	118
వీర ర సాతిరేక	88
వీరులు దివ్య లింగములు	100
వీనపు ముక్కు నత్తు	14
శ్రీకర భూషణంబులు	29
శ్రీమ దనత్య మద్యకును	52
శ్రీ రస్తు భవ దంప్రి	101
శ్రుతి శాస్త్ర స్మృతి	102
న పమాదియ రాయ	103
నరసుండు కాదొ	50
నర్మజ్ఞ నామధేయము	62
నిరి గలవానికి	104
సౌగసు కీర్తిదాన	72
హంసీయానకుఁ గామికిన్	41
హరి నీలముల కప్పు లజఁగించు	9
హరి నీలముల కప్పు లదలించు	34
హా జలజాక్షి	42

క్రీడాభిరామము

అఘుటీక

పద్య-గద్య సంఖ్య

1 రూపకము = దృశ్య కావ్యము

దశ రూపకములు:- 1 నాటకము, 2 ప్రకరణము, 3 భాణము
4 ప్రహసనము, 5 దీపము, 6 వ్యాయోగము, 7 నమ
వాకారము, 8 వీధి, 9 అంకము, 10 ఈహామృగము.

వీధి = దృశ్యకావ్య ప్రభేదములలో నొకటి

2 త్రై శంకవము = త్రిశంకు సంబంధము

సై కతములు = ఇసుక తిన్నెలు

మేలము + అడె = రమించెను

అమ్మాయ మాత = వేదమాత

కాల కంధర కోదండ ఖండనుడు = శివుని వింటిని విఱచిన
వాడు,

3 ద్యావా పృథ్వి + అంతరాళములు = భూమ్యాకాశ మధ్య
ప్రదేశములు

చంద్రాతప శ్రీ = వెన్నెల శోభ

4 ప్రాలంబి నైవత్యము = భూషణ మగు కంఠ హారము

5 అభ్యర్థుడు = ఉత్తముడు, హితుడు

రింఖణ = ధ్వని

సాహిత్య సౌహిత్యయై = అహోదము గూర్పు సారస్వతము
గలదై

8 వాచస్పతి = బృహస్పతి

9 అద్రి రాజ నందన = పార్వతి

10 త్రిపురమా = తిప్పమ్మ
రోహిణీ వల్లభుడు = చంద్రుడు
పుష్పభల్లుడు = కుసుమాయుధుడు (మన్మథుడు)

12 మందారము = కల్పవృక్షము
తారాచలము = కైలాసము
భావ సంభవుడు = మన్మథుడు
దేవేంద్ర సూనుడు = జయంతుడు
సూర్య తనయుడు = కర్ణుడు
భార్గవుడు = శుక్రుడు
గీషతి = బృహస్పతి
గంగ + అత్మజుడు = గంగకొడుకు (భీష్ముడు)

13 సురధుని = గంగ
పన్నగ + అలంకారుడు = శివుడు
పన్నీరజ (పత్ + నీరజ) = పాద పద్మముల
ప్రత్యగ్ర = మాతనమైన
గంధకి = మల్లెను బోలిన తెల్లని పూవు
గంధసారము = చందనము

14 కనక + అద్రి = బంగారు కొండ (మేరువు)
ప్రతిమాన = సాటియైన
అహిమ + అర్కుడు = చంద్ర సూర్యుడు

15 జగత్ + ఉదీర్ణ వితీర్ణుడు = లోకప్రసిద్ధ దాత
ఉద్వాహము = పెండ్లి

హరిణః + అంకుః = చంద్రుడు

16 అయగ నయనుడు = బేసి (మూడు) కన్నులు గలవాడు
(శివుడు)

పుండరీక + ఈక్షణుడు = తెల్లని తామర వంటి కన్నులు
గలవాడు (విష్ణువు)

సీమా దంతావళము = దిగ్గజము

17 రారాజు = దుర్యోధనుడు

రై రాజు = కుబేరుడు

భద్రుడు = ఉత్తమ జాతి శృంగార పురుషుడు

రత్న భండారము = బొక్కసము

18 దంభోః = వజ్రాయుధము

తపనీయః + అవలము = బంగారు కొండ (మేరువు)

ఉద్ది = సాటి (ఉద్దిలు—బి. ప)

19 చక్రవాళము = లోకాలోక పర్యవేక్షణము

20 గంధవతి = ఒక నదిపేరు

పుర ఘస్మరుడు = శివుడు (త్రిపురాంతక దేవుడు)

పుష్పంధయము = తుమ్మెద

శ్రుతిపర్యవేక్షణము = వినుకొండ (ఒక నగరము)

22 కరతల + ఆమలకము = అర చేతియందలి యుసిరిక కాయ
(స్పష్టమని భావము)

సారస్వతశ్రీ = కవితా సంపద

23 అహరవధి (అహస్ + అవధి) = సాయంకాలము

తుహనః + అంకు ధరుడు = చంద్రశేఖరుడు (శివుడు)

అభ్రదుని = గంగ

లహరి = అల

- 24 హాటక గర్భ వధూటి = నరవ్యతి
 వీటి = వీడెము
 విస్సమర = వ్యాపించు
 సౌరభ్యము = పరిమళము
- 25 హస్తీనకము = మండలాకార నృత్యము (గొంట్టి)
- 26 పయః పయోధి = పారి సంధ్రము
- 27 చాప జ్యా వల్లి = వింటి త్రాడు
- 28 హల్లకము = చెంగలువ
 వాక్ + డంబరము = ప్రౌఢ వాక్యము
- 29 ధరాధరము = మేఘము
 తపనజుడు = కర్జుడు
 రైరాజు = ధనాధిపతి (కుబేరుడు)
 రాజు = చంద్రుడు
 ధరా నగర + అధిపుడు = భోజరాజు
 ధరాధరవాహుడు = జీమూతవాహనుడు
- 30 ఈవి = త్యాగము
 నిర్జర పరివృథ మణి = చింతామణి
 ధనదుడు = కుబేరుడు
 జలదుడు = మేఘుడు
 బలి = బలిచక్రవర్తి
 అవర = సూర్యుడు
 నిశాకరుడు = చంద్రుడు
 సుర తరువు = కల్పవృక్షము
 సుర ధేనువు = కామధేనువు
- 31 ధౌరంధర్యము = సామర్థ్యము
 వేరీ = ఎక్కడగలదు?

- 32 మందార వారుణీ = కల్పవృక్షపు కల్లు
 వెడఁద = విశాలమైన
 వడుపు = బ్రహ్మచారి
 కుర్కురము = కుక్క
 వెలఁది కోఱ = తెల్లని కోఱ
 ఖట్వా + అంగము = మంచపు కాలు
 ఈప్పితము = కోరిక
 అహరహము = ఎల్ల కాలము
- 36 జే = నమస్కారము
- 39 షట్పరణ = ఆఱు కాళ్ళు గల,
 మధువ్రత = ఓ తుమ్మెదా,
 వికచ + అరవింద వనవాటిక = విప్పారిన శామరల కొలను
 ప్రాఁబడిపోవు = నశించు
- 40 మాయ లేడి = బంగారు జింక
- 41 పునర్భువు = ద్వితీయ వివాహమాడిన వనిత
 ప్రేమ సంధుక్షణా గర్భము = లోపలఁ బ్రజ్వలిల్లువలపు
- 42 గొజ్జంగి పూ వీరు = పన్నీరు
 గంగమట్టి = విభూతి
 బంగారు జలపోసనము = బంగారు మలము
 ప్రన్నని = మనోజ్ఞమైన
 పట్ట తోరము = పట్టతోఁజేసిన వ్రత సూత్రము
 జటిగొన్న = సరిగ చుట్టిన
 లుంగ + అంటులు + పాయంగన్ = చిక్కు,
 ముఱికి తొలఁగఁగా
 ఒసపరి = అందఁగాఁడు
- 43 అంద్ర నగరము = ఓరుగల్లు

- 45 ఇరుచంబడన్ = కుదియఁబడునట్లు
అక్కిలఁజేయున్ = ముడుచుకొనఁజేయును
గుమ్మడిమూట = గుమ్మడికాయ అక్కతిలోఁ గట్టిన మూట
దువాళిచేసి = విజృంభించి
- 46 కుమ్ములు = పొట్టునిప్పు
గుత్తము + సుగడితము = బిగువై తఱచు నేతగల.
తోపు రెంటము = జంటనేత గల యెట్టని దుప్పటి
నఖంపచము = గోరువెచ్చని
తుషారము = మంచు
- 47 ద్విత్రిపటము = బొంత
ప్రారేయము = మంచు
ఊష్మము = వేడి
- 48 ఉపగూహము = అలింగనము
గర్భ నికేతనము = నట్టిలు
- 49 ప్రస్థానము = ప్రయాణము
- 50 బలసూదను దిక్కు = తూర్పు
కోటఁడు = గ్రుడ్లగూబ
- 51 మాఁగిలి మాఁగిలి + ఉండియుండి
షడ్జము = షడ్జ స్వరము (షడ్జం మయూరో వదతి-అని
అమఁము)
- 52 ఏట్రంత = భారద్వాజ పక్షి
కొంకనక్క = గుంటనక్క (చిన్నజాతి నక్క)
శాకునికులు = శకున శాస్త్రజ్ఞులు
కొంగు బంగారము (జా) = సులభ లభ్యము
వల తీరు = కుడివైపు గమనము
- 54 ధర్మదార = యుద్ధ విరమణ సంకేతముగ నూదఁబడు బాకా
కుక్కుట కంఠ కాహళి = కోడి కంఠ మనెడు బాకా

56 కడి మాడ + చేయు = మాడ (ఒక నాణెము) నిలువ చేయుగల
భోజనము

తేసాడి = ఉదయము

పిచ్చిలము = పేరుకొని గడ్డకట్టిన

57 గోత్ర స్థలనము = ప్రియురాలి యెదుటఁ బొరపాటున అన్య
కాంత నామముఁ బలుకుట

58 వేసడము = పీచమైన

59 లొంగలీ కుసుమము = తరిగొట్టు పూవు

పిళంగిక = తెలుపు పసుపు వన్నెగల

హట్టము = భాగము

ప్రావృట్కాలము = వర్ష ఋతువు

ప్రవాసము = పరదేశ వాసము

60 రుండు = గాలివాన (తుపాను)

ఉత్ = తృణ + ఆలయము = కప్పుపై గడ్డి ఎగిరిపోయిన యిల్లు

కంకటి = మంచము

ముచ్చముడిఁగి (ముడిఁగి + ముడిఁగి) = బాగుగాముడుఁగుకొని

వియోగ గ్లాని = విరహ బాధ

ఎక్కటి = ఒంటరి

ధారాధర శ్రేణి = మేఘమాల

62 త్ర స్తరించు = పరిహసించు

సౌబగువీడు (జా) = చెఱఁగుమాయు

కడు + ఎఱ్ఱ = కఠిన్ = మిక్కిలి యెఱుపు

63 దిశావ్యోమ + అవకాశంబులన్ = దిగంత ప్రదేశములయందు

64 ఈరెండ = లేతయెండ

స్వారాజ ప్రమద = ఇంద్రుని భార్య (శచి)

కాశ్మీర శ్లోదము = కుంకుమ పొడి

అశ్లేషము = అలింగనము

65 ముఖ మజ్జనము = మొగము కడుగుకొనుట

గో ధూళి లగ్నము = అవులు మందకేగునపుడు దుమ్ము
రేగు కాలము (ప్రభాతము)

ఉషఃకాలము = ఉదయము

ప్రయోజనము = కార్యము

66 మనః ప్రసాదము = చిత్త నైర్మల్యము

67 కటకార కుటీ వాటిక = చాప లల్లవారుండు వీధి (మేదరవాడ)

68 పచరించు = చక్కదిద్దు

అలఁతి = చిన్ని

దిష్సువాఱగన్ = దిస్సను నన్నని ధ్వని సాగునట్లు

ధవళ తాళ పలాళ తాటంకములు = తెల్లని తాటాకు కమ్మలు

వైజవ కాష్ఠ పీఠము = వెదురు పీఠ

తంగేటి జున్ను (జొ) తంగేడు చెట్టులోని తేనెపట్టు
(సులభ్యము)

బరిగోల = వెదురుకోల (ఒక ఆయుధము)

69 పుటభేదనము = పట్టణము (ఓరుగల్లు)

ఆర కూట కటకము = ఇత్తడి కడియము

కటకార కుల వధూటి = మేదర పడఁతి

కుటిక + అగారము = కుటీరము

గరిడి = సాముచేయుచోటు

70 గీసిన వెదురు నలాకలన్ = నునుపుచేసిన వెదురు కమ్ములతో

కట కుటీర విలాపిని = మేదర వెలియాల

71 పల్లవ తన్మరుండు = దొంగ విటుడు

తారము = నాలుగు కాసుల నాణెము

వల్లవము = వరహాల సంఘ

పటీ పల్లవ కోణము = కోక చెఱఁగు కొవ (కొంగు)

72 చేడియ = వనిత

73 గండ + అభోగము = చెక్కిళ్ళ భాగము

విసాళింపఁగా = వ్యాపింపఁగా

ఇట్టి కోదండుఁడు = మన్మథుఁడు (చెఱకు విలుకాఁడు)

ఏర్చిన = ఎక్కువెట్టఁబడిన

75 కౌఁడీగ (కౌను + తీగ) = తీగవంటి సన్నని నడుము

విమల + అరఃపూర్ణము = మంచిసీళ్ళతో నిండిన

కర్ణాటి = కన్నడదేశ కాంత

క్రొల్లన్నులు = చంచల నేత్రములు

పటితాళింపుదున్ = అల్లార్పుదు

నీల కబరీ భారము = నల్లని కురుల మొత్తము

76 హట్ట మార్గము = అంగడి వీధి

77 డా చేయి = ఎడమ చేయి

మైల సంత = ఊరి వెలుపల నిష్కుజాతులకు నియమితమైన
సంత

జోటి = వనిత

79 అనఃశర + ఆలయము = మారునిల్లు

సమీరణము = గాలి

80 దైత్యారి (దైత్య + అరి) = విష్ణువు

చరమ భాగము = పై భాగము

కవటు = మాలిన్యము

గంగమట్టియ = విభూతి

సాంగత్యము = సంవర్కము

మునిమిట్ట = ఎత్తైన

సజ్జికము + చాయ = నిద్దమైన కాంతి

విలసనము = సౌందర్యము

పంచబాణ ముండిరము = మారునిల్లు

81 నిర్వాసము = జిగురు

కామ నిలయము = మారునిల్లు

పాటలగంధులు = వనితలు

హాలిక వాటి = కాపులవాడ

తొగరు + కట్టలు = ఎఱ్ఱని చాటలు

ఒల్లియ = చీర

చాంపేయ కుసుమ + ఛద = సంపంగి పూ రేకుల

82 కండుక కేళి = చింతియాట

పురుషాయిత క్రియ = ఉపరతి (మగపోడిమి)

గోమయ పిండములు = పేడ యుండలు

84 పౌలవములు = విలాసములు

మౌగ్యము = అమాయకత, అందము

85 విటంకము = మధ్య భాగము

కృకాటిక = పెడతల

చేటిక = నెచ్చెలి

86 కుసుమన్ + పెట్టిన చీర = ఎఱ్ఱ రంగు అద్దకము చీర

త్రినరంబులు = మూడు పేటల హారము

అవటూ దేశము = పెడతల భాగము

వసివాళ్ళాడు = మిక్కిలి వాడిపోవు

87 వాహకుడు = రౌతు

వారువము = గుఱ్ఱము

88 నోవులబెట్టు = నొప్పి కలిగించు (బాధించు)

కుసుమసాయక తంత్రము = సురతము

- 90 పంచారింఛిన = ఉన్నతములైన
 అస్సాలింతునో = చలుతునా?
 బొమ్మ + అంచు + కెంపు + చిగురు + అకు మోవి = వస్త్రము
 లలో బొమ్మంచు ఒకటి, దానివలె ఎత్తినై, చిగురువంటి
 యధరము
- 91 జీపిధాత్వర్థము = చుంబనము
 కాంచీ దామ పదము = కటి
 తాటంకిని = వనిత
- 92 పిసాళము = పరిహాసము
 హాటక నిష్కములు = బంగారు నాణెములు
 జంఝూటము = ప్రగల్భము
 కటారిక త్రియలు = కత్తిని బోలిన కాంతలు
 టాటాలు గుణించు (జా) = దంభములు పలుకు
- 93 ఓట్ట బాఁపడు = గడుసరి బ్రాహ్మణుఁడు
 నవరగా = అందముగా
 పుంజాల దండ = కంఠహారము
- 95 కులుకరించు = చిందించు
 జీరువాఱు = వ్యాపించు
 దిచ్చరించు = వెలికివచ్చు
 బయలుపడు = కనఁబడు
 పిసాళించు = వంచించు
- 97 కదంబకము = గుంపు
 అపలాప ప్రౌఢి = కపట వాక్కులలో నేర్పు
- 98 పాప ద్యూతము = పాప కార్యమగు జూదము
 పన్నిదము = పందెము
 శాపీనము = గోచి

99 నెమకీ = పెదకీ

ముగుదలు + అగువారిన్ = కపట మెఱుగని వారిని

పశ్యతోహరుడు = చూచుచుండగనే దొంగిలించువాడు

100 శతానంద గేహిని = బ్రహ్మ యిల్లాలు (వాణి)

పాణింధమము = విస్తరింపజేయు

101 విజ్ఞోదుపదన్ = విడఁబారి పోవఁగా

వెండ్రుక జందెము = జందెమువలె వ్రేలు వెండ్రుకలు

మొరవంక = అందె వలె వంపైన

జంగళము = నిడువాటు

విచ్చుటాకుల దుద్దులు = తాటాకుఁ గమ్మలు

క్రంత = సందుత్రోవ

కొనరినట్లు = అతిశయించినట్లు

102 జకుకు = తకుకు

103 తిరువు పెద్దు = గానుగెద్దు

ప్రతోదము = మునికోరి

తిమి ధామము = నముద్రము

104 గణిక = వేశ్య

సంపద చేడియ = లక్ష్మి

గానులదాని = తెలికదాని

105 దాత్యూహము = వానకోయిల (చాతకవక్షి)

మోహరివాడ = సైనికులవాడ

106 ఎగడిగ్గణ = పైకిఁ గ్రిందికి

కక్షము = చంక

కలికితనము = విలాసము

సౌచికుడు = కుట్టువని (దర్జీ) వాడు

- వల్లవుడు = విటుడు
 కంచెల = రై క
 విషయ + అభిలాషి = కామానకుడు
- 108 ఈరు = పేనుగ్రుడ్డు
 ఈరుడు = క్రుక్కు
 గోరంట యెఱ్ఱలు = గోరంటుచే నెఱ్ఱనై నవి
 సీత్కూతుల్ = సీత్కూరములు
- 110 ఉపరతి = పురుషాయితము
 హరిద్ర = పసుపు
 కాచ భూష = తొడుగుకొన్న గాజులు
- 112 మహాప్రస్థానము = మహాయాత్ర
 ఘంటాపథము = రాజమార్గము
 కరటి యూథము = ఏనుగుల గుంపు
 నంబాధము = త్రొక్కిడి
 ఓనరిలు = ప్రక్కకుఁ దొలఁగిపోవు
- 114 అక్కలవాడ = వంటలక్కలుండు చోటు
- 115 అలువరి = కోటకొమ్ము
- 116 పీట్కూరము = ఈల
- 117 కుంతము = ఈటె
- 120 వీరసంబెట = వీరులు బిరుదుగా ధరించు చరణాభరణము
 రవణము = భూషణము
- 121 నాగరికల్లు = నాగుల రాయి
- 122 చాపకూడు (జా) = ఏకానన భోజనము
 నిష్ఫల యేఱు = అగ్ని గుండము

ఐతిహ్యము = పూర్వగాథ

జనప పెద్దలు = జానపద వృద్ధులు

124 పుంభావ ప్రసంగము = పురుషాయాత సన్నివేశము

125 త్రిక్కటి = త్రిభుజము

నాసీరము = సేనాముఖము; సేనాపతి

126 నింబ వల్లవము = వేప చివురు

127 జమదగ్ని గరాపు సతి = రేణుకాదేవి

గోష్ఠము = ముంగిలి

128 ముయ్యేడు సారె = ఇరువదియొక్కసారులు

గవడ పేరు = గౌడ సరము (చూ. కళా. 7-88)

129 బవనీడు = జాతరయందు సుద్దులు చెప్పుచు బివిని యాడు

వాడు (బివినిడు—అని శ. ర). బివినిని సుద్దికి బారి

సాలువ జోడు - అని లోకోక్తి.

జవనిక = ఒక తంత్రీవాద్యము

త్రుళ్ళాడు = అతిశయముగ చిందులు త్రొక్కు

131 జనంగమ ప్రమద = మాలెత

వలరాజు = మన్మథుడు

132 ప్రీత = సిగ్గు

శంభళి = తార్చుడుకత్తె

134 చిటుత చౌకంబుల = చదరపు గళ్ళుగల,

తొగరు పుట్టము = ఎఱ్ఱని చీర

ఓలగందము = కుంకుమబొట్టు చెరగిపోకుండుటకై ముందు

పెట్టుకొను గందము

- 136 జీవగట్ట = బిరడా (సారె)
కింకిణీ గుచ్చము = చిలు గంటల గుత్తి
కై బధ + అరి = విష్ణువు
- 137 వి త్తరింప = విస్తరింపఁగా
అతకరించు = తొలఁగించు
నెఱిక తూలు = కుచ్చెళ్ళు తొలగిపోవు
- 138 తను + అవలగ్నము = సన్నని నడుము
- 139 అవ్యాజీవము = నిర్విష్ణుము
- 140 శృంగనాదము = కొమ్ము (ఒక వాద్యము)
- 142 చంద్రమల్లెలు = చంద్ర నిప్పులు
హొన్నాళము; హొన్ను + నాళము - బంగారు పిడి
మిపిమింతులు = శ్రమగొన్నవారు
నారసము = ఇనుప కోల (నారాచము)
- 143 గొండ్లి = మండలాకార నృత్యము
నెట్టికసీల = అడ్డిగసీల (చిన్నది)
- 144 ఓన్ననువు = నేర్పు
- 145 మంచు కుంచాలఁ గొలుచు,
మాయలేళ్ళఁ బట్టి కట్టు (జొ) = అసాధ్యమును సుసాధ్యము
చేయు; ఇది - ఇసుకలోఁ దైలముఁ దీయవచ్చును
అనునట్టిది
- 146 నింబ దళ మాల్యా తోరణము = పేపాకు మండలు గల
తోరణము
- 151 మనాక్ + కంపము = ఇంచుక కదలిక
తిమి = నూలు యోజనముల పొడవుగల చేప
ధులి = తాఁబేలు

- 153 అర్కోవలము = సూర్యకాంత శిల
 కోయప్పలు = కొక్కెర వక్షలు
 రోలంబము = తుమ్మెద
 మైరేయము = మద్యము
 అబ్బ మైరేయము = కమలమందలి మధువు
- 155 మోసాలి = నగరి తలవాకిటి చావడి (ముఖాల)
- 157 బంధకి = అంకుటాలు
- 159 తేడఁగ = వెదుకఁగ (అ.దే)
 బాఁడు = బ్రాహ్మణుఁడు
 వణము = డబ్బు
 ఉపహార పరిపాటి = భోజన క్రయము
- 161 పురట్టము = తిరుగలి
- 166 కప్పురభోగి వంటకము = కర్పూరభోగము లను వియ్యపు
 అన్నము
 లప్పలు = పెద్ద దొన్నెలు
- 168 అఱుగొను = సన్నని నడుము
 కుఱుబోడ = జుట్టు లేని పొట్టిది
 బఱిపోవఁగఁ = మేరమిరి వర్తించునట్లు
 జే జే = వందనము
- 169 విక్వస్త = విధవ
 వై దగ్ధము = నేర్పు
 నన లక్ష + అధీకుఁడు = తొమ్మిది లక్షల ధనుర్ధరులకుఁ బతి
 (వ్రతావరుద్ర మహారాజు)
 సుషమ = శోభ

170 క్రోల్పిన = అలాపించిన
అమృత జాగర వేళ = ఏకాదశి రాత్రి

173 గలాము = గలము
కీకసము = సన్నని పుర్వు
జిడ్డలు చేసి = తుడిచివై చి
అన్ను = పైభాగము
సంవర్తికా పలాళము = మధ్యనున్న రేకులు
చిచ్చుకన్ను = అగ్నిమయమైన కన్ను
వెచ్చిన = కాలిన
గేదంగి = మొగలి

175 పెరుమాళ్ళు (అ. దే) = విష్ణువు

176 త్యాగము = ఈవి

178 ఇందు రజము = కర్పూర చూర్ణము

185 ఢిల్లీ సురతాణి = ఢిల్లీ సుల్తానుని ప్రేయసి

186 కటకము = రాజధాని

180 అసమ నేత్రుడు = శివుడు

192 మయ్యెర = కుంచె

193 సిందువారము = వావిలి

అడియాలము (అ. దే) = గుర్తు

గాంధర్వి = వేశ్య (గంధర్వ జాతిది)

196 యాయజుకుడు = యాగముచేసినవాడు

197 దర్పణము = అద్దము

విసర్త వాదము = అద్వైతములో ఒక వాదము

- 205 కారవేల్లము = కారకర తీగ
దేవ వేళ్యభుజంగుడు = దేవతలనెడు వేళ్యలకు విటుడు
(దేవతా సార్వభౌముడు)
- 206 పసిడి కోర = బంగారు గిన్నె
ఫుల్లపిలు = అరుచి పుట్టు
- 207 ఈరసము = రస హీనము
లేఁబడు = పేద యగు
- 209 వ్యాచు గ్రహ్య = బారలవేఁ బట్టదగిన
మాంవాళలు = ఉగ్ర కామశక్తి గలవారు
తెమల్చు = సంత్సృప్తి పఱచు
- 210 ఉప్పరము + ఎత్తి = మీదికెత్తి
తిరునాళ్ళు (అ. దే) = ఉత్పవ దీనములు
- 211 ముంజె పదను = తాటి ముంజె వలె నునుపు
- 212 నాడింధముడు = అగసాలెవాడు
చిచ్చుఅకోల = అగ్నిమయ బాణము
- 213 వితంతువు = విధవ
- 214 మావకమ్మ = పురుష లక్షణము గల స్త్రీ
చెడిపె = కులట
విళ్ళస్త = విధవ
తెంపి = వితంతువు
మైథునము = సంయోగము
- 216 వక్షః కుట్టనము = చంటి పోటు
- 217 లవ లవన్ = ఇంచుకించుక
- 221 శ్రుగ్గహము = వగ్గము

- 228 గంధసారము = గంధము
సానకము = కుంకుమ పూత
- 226 కరసాన = గంధము తీయు చిన్ని సాన
కలివె = కలివి చెట్టు
తిరి కట్టుకొని = పేటలెత్తి
గుమ్మెట = తుడుము (వాద్యము)
మువ్వలత్తెము = మువ్వలు గల ముంజేతి తొడుగు
ఆవుర్ప = ఆవురని
మిడికించు = మిటకరించు
ములుగు = శబ్దించు
గడిఁడు = గడకట్టి యాడువాడు
- 227 గై 9 వేయము = కంఠాభరణము
విషాణము = కొమ్ము
రిఁ ఛోళిక = సమూహము
దువాళిగొను = గంతులు వేయు
ఉరభ్రము = పొట్టెలు
- 231 తట్టవాలు = ఏ. పణఁగు
ఆస్కందము = యుద్ధము
- 232 కృపీట సంభవుఁడు = అగ్ని
క్రోహువు = నక్క
మేంఠము, రురభ్రము, ఏడకము = పొట్టెలు
మమ్మ = బలే (ఆశ్చర్యసూచక పదము)
- 233 దురోదరము = జూదము
- 234 తామ్రచూడము = కోడి
- 235 నారికేళ బక జాతి = ఒక జాతి కోడి
ఉప్పరము = ఆకాశము

విఱ్ఱగా = పాఱునట్లు

ఏకాంగ యుద్ధము = ద్వంద్వ యుద్ధము

తొగడు = గంట

కృకాటము = పెడతల

తండనము = వెండ్రుకల నూడఁబెఱుకుటకు మంగలి యుప

యోగించు సాధనము

236 బెపవాహ్యము = వాహనము

యథనము = సంయోగము

240 రోవట్టు = వేశ్యా శుక్రము

బైరవ తంత్రము = కలయిక

సాధ+అట్టము = మేడ పై భాగము

అనాగతము = రానున్నది

244 ఓవరి = లోపలి గది

245 ఆహి+పెట్టు = తాకట్టు పెట్టు

వృత్తము = ధనము

246 ఈగకుఁ బోక పెట్టుట (జా) = పోక యీగకు ఆస్వాద్య

వస్తువు గాదు. దూరము నందుండి చూచుచుండును. ఆ

రీతి ఎవరికి వారు ఈరకున్నారని భావము.

హెచ్చు కుందు = ఎక్కువ తక్కువ లాడుకొను

248 గొడ్డెఱు = మిక్కుటమైన

249 గోళకుఁడు = వితంతువునకు జారునివలనఁ బుట్టినవాఁడు

251 హాలము = మద్యము

పర్యంకము = పడక

252 నముచిసూదనుఁడు = ఇంద్రుఁడు

కవ్వడి = అర్జునుఁడు

- 253 సవరతనము = చక్కఁదనము
మోరతీరు గలిగి = అంపమైన మోము గలిగి
చే + అలంతి = సమీపము
- 256 త్రవ్వితండము (జా) = నమ్మి
తామరతంపర (జా) = ,,
విడిముడి = ధనము
లాఁతు = అధికము
- 257 మటశాసి = శాస్త్రి
కహళీ చషకము = పొత్తులవంటి గిన్నె
కార్తాంతికుఁడు = జ్యోతిష్కుఁడు
- 258 పంచారింചిన = అతిపీనములైన
ప్రాలంబము = కంఠహారము
- 259 నట్టవుఁడు = వేశ్యలకు నాట్యాచార్యుఁడు
- 262 పచ్చడము = పై వస్త్రము (సాలువు)
ముర్మూరములు = కుమ్మరులు (పొట్టు నిప్పు)
ఒఱగోయక = సరకు గొనక
సైరికుఁడు = హరికుఁడు (రైతు)
- 263 దీకొను = దీకొను
ఉక్కివము = పరిహాసము
- 265 దీము = పేటకాఁడు పక్షిని బట్టటకు సాధనముగఁ బెంచు
కొన్న పక్షి
ననుపు పల్లవుఁడు = ప్రియ విటుఁడు
సన్నకుసన్న = రహస్య సంజ్ఞ

తై సేసి = అలంకరించి

బెడదపెట్ట = తగవులాడు

జఱి = వృద్ధవేళ

గుల్లాము (అ. దే) = దాసి

267 కుందీర ద్వజుడు = తొండమండలము (కాంచీ) విప్రుడు

పరిరంభము = కౌగిలి

క్రోవి = గోరంటచెట్టు

271 సోణము = నాసా మూలము

273 తార్త్రీయాకము = మూడవ పురుషార్థము (కామము)

274 కాశ్మీర పరాగము = కుంకుమ పొడి

బొడ్డన బావి = దిగుడు బావి

275 కంగటి కాలు = మంచపు క్రోడు

కన్ను + ఇంగలము = నేత్రాన్ని

278 వింజమాకిడు (జొ) స్తబ్ధమైయుండు

279 గడితము = డిట్టము

జోహారు = వందనము

286 కనక నిష్కము = బంగారు నాణెము

287 పెద్దు కొలుపు = వంచించు

ఆరవేరము = చింతాజ్వరము

288 దొరసెము = నిరుటికి ముందటి యేడు (మొన్నటియేడు)

289 పరిరంభ పణము = కౌగిలిచ్చు సుంకము

291 సొన్నటంకములు = బంగారు నాణెములు

292 గొజ్జంగి నీరు ≡ పన్నీరు
బడిసివైచి = వెదకల్
మూరిబోవన్ = అతిశయిల్ల

293 పుటభేదనము = పట్టణము

294 త్రిదశ మహీరుహము = కల్పవృక్షము

ప్రాచీన సంప్రదాయ
శిష్టశృంగార కావ్యవళిలో
అత్యర్వాచీన విశిష్టతా
రుచిమంతమగు వాస్తవిక
జనతా శృంగార కావ్యము
దాదాపైదుశతాబ్దుల క్రిందటి
యోరుగల్లు మహాపట్టణమును,
అందు వాడవాడల వివిధ
స్థాయుల జనుల జీవనములను,
ఆచారములను, మూఢవిశ్వాసములను
గాఢముగ రూపించు
'డాక్యుమెంటరీ' చిత్రము
వ్యంగ్యముగఁ బరిహసించు
'పేరడీ' కావ్యము
వినుకొండ పల్లభరాయుని
క్రీడాభిరామము
త్రీనాథుని వీధినాటకము
సహితము.